

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Årgång 1998–1999

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 1998-1999

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 1999

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
JAKOB CHRISTENSSON
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
BTJ Tryck AB, Lund 1999

INNEHÅLL

INGVAR SVANBERG, Väderrfiskar. Folkliga barometrar i Norden	7
JAKOB CHRISTENSSON, Olof Abraham Robsahm. Läkare, linnean och badentusiast	27
L.C. ROOKMAAKER, Specimens of rhinoceros in European collections before 1778	59
ARNE JÖNSSON, En främling i det svenska landskapet. Om en <i>Agave americana</i> i Uppland på stormaktstiden.	81
LINNÉ I SKÅNE	95
NIKLAS TÖRNLUND, Carl Linnaei SCANIA FUTURA	95
Resa kring skånska landsbygden	101
 Smärre meddelanden	 105
 KERSTIN LINDBLOM, Drabanten Slichert i <i>Nemesis Divina</i>	 105
GUNNAR BROBERG, Diverse notiser och meddelanden	107
INGER ESTHAM, Fortsatt rustning av Linnémuseet	117
SHIRLEY NÄSLUND, The passion of wonder	118
 Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter	 121
 TOMAS ANFÄLT, Verksamhetsberättelse för 1997, 1998	 121
Carl-Olof Jakobson ny ordförande	123
Svenska Linnésällskapets styrelse 1999	124

INGVAR SVANBERG

Väderfiskar

Folkliga barometrar i Norden

En i det förindustriella Norden viktig kulturell domän, där relationen mellan människor och djur återspeglas, är möjligheten att förutsäga väder, något som i alla tider har varit av intresse för mänskligheten. Dessa observationer av och kunskaper om djurens beteenden och uppträdanden ger oss fascinerande möjligheter att blicka in i äldre tiders intresse för naturen. Att förutspå väder var naturligtvis viktigt för människor som för sin försörjning vistades utomhus. Man kunde inte styra över vädret, men man kunde i alla fall planera tillvaron om det gick att prognostisera kommande väderlek. Det förindustriella bondesamhället baserade hela sin produktion på jordbruk, fiske, skogsnäring och jakt, näringar som alla är förknippade med aktiviteter där man var beroende av vädret för ett gott utfall. Det finns ett mycket omfattande traditionsmaterial, upptecknat från 1700-talet och fram till våra dagar, om hur man i Norden iakttagit djurens beteenden för att förutsäga kommande väderlek. Åtskilliga kulturhistoriska bygdeskildringar har särskilda kapitel som handlar om folkliga väderleksmärken. Många av dessa tecken är såväl gamla som geografiskt spridda.

Att folkliga föreställningar haft en stor spridning och funnits länge, som fallet är med många väderlekstecken, är dock ingen garant för att de har någon empirisk grund. Såväl linnélärjungen Pehr Kalm (1716—1779) som lektorn Fale Burman (1758—1809), vilka båda under 1700-talet systematiskt samlade och kritiskt värderade folkliga vädermärken, visade att de inte var särskilt tillförlitliga tecken. Under sin resa till Nordamerika lärde sig exempelvis Kalm av sjömännen att delfiners uppträdande var ett tecken på kommande vindriktning: ”ty desse skola alltid gå deremot hvarifrån vinden skal komma, så at om et skepp ligger i motvind och en Delphin kommer från den ort mot dem, dit de ärna sig, göra de sig godt hopp om god börd med aldra första. Jag hafver sedan på min resa märkt, at detta slår så ofta felt, som det träffar in”. Delfinen som väder-tecken omnämns för övrigt redan i ett östnordiskt ordspråk nedtecknat på 1300-talet och Olaus Magnus tycks själv ha upplevt under resa i Medelhavet hur delfiner gav förebud om det kommande vädret. En kock på Kalms skepp uppgav vidare att om en *St. Persfågel*, det vill säga en havslöpare (*Oceanites oceanicus*), kom bak efter skeppet och började ropa, förebådade detta en stark storm, men även detta skulle visa sig ha ”allt för stora exceptioner”, konstaterade han.¹

Möjligheterna att förutsäga vädret har alltid varit begränsade. Trots tillgången på betydligt bättre utrustning och samlade erfarenheter är det fortfarande förknädat med stora svårigheter att göra säkra väderprognoser. Men tidigare hade man inte satelliter och väderstationer och var därför helt hänvisade till de tecken man tyckte sig naturen kunde ge. Gud bestämde väderleken åt människan, naturen signalerade hur det skulle bli och klokt folk rättade sig därefter.

Först med det framväxande industrisamhället på 1800-talet blev barometern vanlig i stugorna i Norden. Det skulle också dröja ända till slutet av 1920-talet innan meteorologernas väderleksprognoser blev allmänt tillgängliga i radion. Tidigare fick människorna därför helt förlita sig på de vädermärken som naturen tillhandahöll och som man tolkade efter traditionell folkvisdom eller anvisningar i olika populära folkskrifter, såsom *Bondepraktikan*, *Sibyllans spådomar* eller almanackan. Men det fanns även försök till folkliga prognosinstrument. Väderfiskarna utgör ett exempel på detta, och ämnet väderfiskar är i högsta grad en angelägenhet för etnobiologin.

Etnobiologin – en ny vetenskap

För närvarande utvecklas i Sverige ett nytt forskningsfält i gränsområdet mellan humaniora och naturvetenskap. Det kallas etnobiologi och kan sägas bestå av två grenar: *etnobotanik* och *etnozoologi*. Den viktigaste ingången till etnobiologin för humanvetare har hitintills varit den kulturekologiska forskningen som fick stor betydelse på 1960-talet och framöver. Det hindrar inte att det inom exempelvis etnologi, filologi, folkloristik och språkvetenskaperna redan finns en omfattande och värdefull forskning rörande folklig kunskap om djur och växter som nu på nytt kan komma till användning. Den moderna etnobiologin kan därför repliera på den samlade kunskap som en omfattande humanistisk forskning står för.²

Intresset för etnobiologin har internationellt vuxit snabbt de senaste 15-20 åren och ämnet har börjat utvecklas till en specialdisciplin med betydelse för bevarandet av den biologiska mångfalden. En rimlig och användbar definition för vad etnobiologi som forskningsområde kan sägas stå för är att den studerar människans *medvetna* utnyttjande av djur och växter till livsmedel, medicin och råvaror till olika föremål, men också människans föreställningar och uppfattningar om naturen. Det handlar om att utforska de *kulturella domäner* där människans relationer till andra organismer leder till en skapande process av något slag. I anslutning till den amerikanske etnobiologen William Balée kallar vi dessa relationer för "aktivitetssammanhang" (*activity*

contexts) istället för användning, för att betona den ömsesidiga aspekten i många av dessa aktiviteter.³

Begreppet etnobiologi som beteckning på en forskningsinriktning är relativt nytt. Vi har kunnat spåra det tillbaka till en fortfarande läsvärd artikel av E.F. Castetter i *American Naturalist* 1944. Det har dock knappast på allvar kommit till användning förrän i slutet av 1970-talet. Betydligt äldre är termen etnobotanik som lanserades av den amerikanske botanisten och etnografen John W. Harshberger vid ett föredrag inför University Archaeological Association i Chicago den 4 december 1895. Föreläsningen trycktes året därpå i marsnumret av *American Antiquarian* och termen fick omedelbart genomslag och användes i en rad artiklar som de kommande åren publicerades av framför allt antropologer som bedrev fältarbeten i de amerikanska indianreservaten.

I Sverige introducerades termen etnobotanik av etnografen Erland Norden-skiöld år 1907 i en manual för utlandsboende svenskar rörande insamlandet av etnografika till museerna. Etnozoologin, en ämnesbeteckning som introducerades i det vetenskapliga språkbruket 1914 av de amerikanska etnologerna Junius Henderson och John Peabody Harrington, har haft en lägre profil. Det kan dock i sammanhanget erinras att redan 1888 publicerade den tyske forskaren Ludwig Hopf en vad han betecknade som etnologisk-zoologisk studie vilken också i sak måste ses som en föregångare i genren. År 1855 höll för övrigt den brittiske naturforskaren Alfred Russel Wallace en föreläsning i London om insekter som föda hos Amazonas indianer och efterlyste samtidigt jämförande studier. Den etnozoologiska forskningen är dock alltjämt betydligt sparsammare, jämfört med den omfattande etnobotaniska forskning som för närvarande pågår. De studier som tills nu utförts inom etnozoologin tar främst fasta på folkliga taxonomier.⁴

Behovet av att hitta förnyelsebara tillgångar och möjligheter att utveckla metoder för ett ekologiskt kretsloppssamhälle är en viktig drivfjäder för etnobiologin. Vi får emellertid inte stirra oss blinda på inneboende ekonomiska möjligheter i detta material. Mycken traditionell kunskap är och förblir föråldrad, men är ändå viktig att studera därför att det ger oss möjligheter att få inblickar i en tidigare naturuppfattning, kunskaper som inte bara är betydelsefulla att känna till för den historiska forskningen utan också inom det växande studiefältet miljöhistoria och humanekologi. Traditionella väderförutsägelser utgör alltså en kulturell domän som bygger på förmenta kunskaper om naturen och som framför allt är av kulturhistoriskt intresse.

Djuren som förutsäger väder

Några andra möjligheter än att avläsa tecken i ens närhet för att kunna förutse vilken väderlek som var att vänta stod helt enkelt inte till buds. Djurens, i synnerhet fåglarnas, beteenden tycks i hela Norden ha spelat en ganska stor roll härvidlag. Men även däggdjur, groddjur, daggmaskar, sniglar, spindlar och insekter observerades. Fiskarnas vanor har också varit viktiga för att förutsäga vädret. Även fiskens utseenden kunde ge anvisningar om kommande väderlek. Välkänd och vida spridd är föreställningen om att man kan förutsäga vädret instundande vinter eller år genom att titta på abborrens fenor eller lakens lever. Liksom av laken kunde man ta vädertydor från tånglakens (*Zoarces viviparus*) lever. Från Tjörn i Bohuslän uppges det att man vid fiske av ålkuse – som fisken lokalt kallas där – på våren sprätte upp fisken. ”Var då levern stor och fisken fet, så blev det ett gott kornår. Var det tvärtom, var det ingen idé att så korn”.⁵

Dessa traditioner är i högsta grad levande. Varje vinter brukade svenska reveteam och tidningsredaktioner ännu för några år sedan vända sig till Enok Sarri i Nikkaluokta som spådde sommarens väder. Han använde sig vid sidan av renmagar också av abborren. Sarri begagnade sig av en mycket gammal divinationsform. Att spå kommande väder med hjälp av färgen på abborrens fenor har nämligen varit vida utbrett i Sverige. Av ryggfenan på abborren kunde man utläsa kommande vinter, heter det från Arnäs i Ångermanland. Mer eller mindre snö spås av fläckarna på abborrfenor, uppges det i en uppteckning från Skog socken i Hälsingland. Abborren har fläckar på kroppen som spår vädret under året, berättas det från Varnum i Värmland. Abborren spår hur lång vintern skall bli och det slår aldrig fel. Det blir lika många månader vinter, som antalet svarta fläckar mellan taggarna i ryggfenan, sägs det från Torsåker i Gästrikland. Daniel Harbe ger en utförlig beskrivning från Närke: ”Vid abborrfiske på höstarna brukade man se efter hurdana abborrarnas ryggfenor såg ut. På dessas utseende kunde man taga reda på den kommande vinterns väderlek. På hinnan mellan ryggfenans spjälor finns mörka fläckar. Man spådde från huvudet på fisken mot stjärten: Det mörka på ryggfenan betydde snö vinter och kallt och det ljusa barvinter och blidväder”.

Sarri är alltså inte ensam om dessa färdigheter. Inte heller är han den enda i vår samtid som fortsatt att spå vädret på detta sätt. År 1985 berättade exempelvis 82-årige Hjalmar Thernström i Svärdsjö i Dalarna för en journalist att man utifrån mörka fläckar på abborrfenor kunde förutsäga regn. Samma år demonstrerade Birger Wiklund i Ekshärad hur han kunde förutsäga väder genom att titta på abborrens utseende. I Oxelsund försäkrade en person för pressen 1988

att blanka ryggfenor på abborren betyder att det blir en dålig sommar, men om abborrarna hade haft svarta fenor skulle det bli en bra sommar. Jean Jönsson vid Ivösjön i Skåne visade 1992 i en intervju hur man skulle spå vädret i abborrfenor. Det finns fortfarande personer som menar sig kunna förutsäga vädret med hjälp av abborrens fenor.⁶

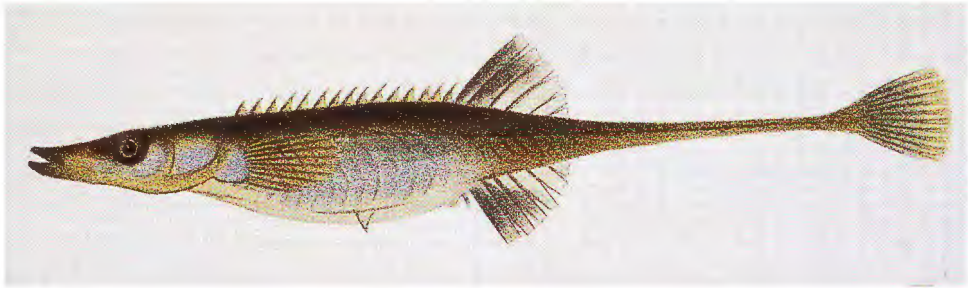
Som barn hörde jag i Bergslagen att om löjor hoppade ivrigt så var regn att vänta. Vi tyckte oss också få det bekräftat. Senare hittade jag samma uppgift i Olof Bromans hälsingebeskrivning *Glysisvallur* från 1700-talets förra hälft. Det är ett vädermärke som för övrigt är känt från många håll i norra och mellersta Sverige. Prosten Broman berättar också att man tog vädertydor på mörtan: ”när the börja anten stå med hufwudet ända neder och stjärten rätt upp; Eller bläcka i watnet [...]; kommer rägn och stormväder”.⁷

Det gick också att ta vädertydor på ålen. Från Hälsingland uppger Broman att om ålen står i vattnet som en rak käpp med stjärten upp och huvudet neder, kommer ofelbart regn och stormväder. ”När ålarna icke gå eller ock gå högst obetydligt till om våren, vänta de en flod efter midsommar”, det vill säga det skulle bli en våt sommar, heter det från Söraby i Småland. Även utifrån andra fiskars beteende har man försökt avläsa kommande väderlek. På sina håll har man tagit vädertydor av knoten (*Eutriglia gurnardus*). Vid Skanör benämndes den *väderhane* eftersom den ”gick i sillgarnen före dåligt väder”.⁸

Också den fisks egenskaper som man hade fångat tjänade som väderleksmärken. Blödde den starkt, då den dödades var regn att vänta. Då fiskarna visade sig ovanligt seglivade hade man nederbörd att vänta, sägs det från Ångermanland. Man gjorde till och med långtidsprognoser. Gick fiskarna nära land om våren kunde man vänta en torr sommar. Men även omedelbart förestående väder gick att avläsa. Från Norge uppges att om kungsfisken (*Sebestes marinus*) var seglivad när man fått upp den kunde man vänta oväder.⁹

Människan och fiskarna

Under 1800-talet inleddes i Norden en omfattande forskning – i Sverige företrädd av bland andra Carl Ulrik Ekström, Sven Nilsson, Bengt Fredrik Fries, Wilhelm Lilljeborg, A.W. Ljungman och Thorsten Ekman – rörande olika fiskarter och deras biologi. Denna forskning byggde på fälтарbeten och utfördes i direkt samarbete med fiskarebefolkningen vid kusterna och insjöarna. Vid sidan av egna observationer och mätningar samlade dessa biologer också in data om lokala förhållanden via frågelistor. Svaren på dessa innehåller material som fortfarande kan utnyttjas för etnobiologisk forskning. Man nöjde sig inte med

Tångspigg. Ur Finlands fiskar (1883-93), målade efter naturen av Gösta Sundman.

att studera de enskilda arterna, deras systematik och biologi utan man tecknade också ned lokala benämningar, uppgifter om hävdvunna fiskemetoder, befolkningens kunskaper och föreställningar om fiskarnas vanor samt inte minst traditioner om de enskilda arternas användning i hushåll och som råvaror till alléhandla andra ting. De många studier som publicerades och som ofta behandlar fiskfaunan i en specifik bygd, sjö eller kusttrakt utgör i dag ett värdefullt källmaterial för etnozoologiska studier bland 1800-talets fiskarbefolkningar. För ingen annan kategori djur föreligger ett så brett källmaterial från givna sociala miljöer som det rörande fiskarna. Här finns möjligheter för såväl historiska djupdykningar i traditionsmaterialiet som breda systemekologiska undersökningar i en specifik region eller bygd.¹⁰

Det befintliga källmaterialiet visar att befolkningen i kusttrakterna har haft en omfattande kunskap rörande olika fiskarter. Man har namngivit dem och det finns utvecklade taxonomier som utgår från utseende, användning, fångstplatser eller hur man värderat fisken. Förvånansvärt många arter har kommit till användning på något sätt. Det finns förstås också åtskilliga arter som i det förindustriella samhället sällan kom till användning. Såväl tångspiggen (*Spinachia spinachia*) som tångsnällan (*Syngnathus typhle*) har haft ganska liten ekonomisk betydelse och knappast alls nyttjats som matfisk. Tångspiggen är en utpräglad havsfisk som förekommer längs hela västkusten och östersjökusten upp till Bottnenviken, medan tångsnällan är den vanligaste av de sex havsnålararter som förekommer längs den svenska kusten. Tångsnällan förekommer ända upp till Bottnenviken och påträffas också runt Östersjöns öar.

Båda arterna är vanliga och av kust- och skärgårdsbefolkningen välkända fiskar utan någon egentlig betydelse för dem. Rörande tångspiggen skriver exempelvis C.U. Ekström 1832 att på "de orter, der denna fisk erhålles i mängd, användes den någon gång till mat för sämre folk. Allmännast begagnas han till trankokning och grumset till gödningsämne för åkren". Från norra Själland sägs

att den användes som agn för ålfiske. Tångsnällan hör också till de fiskar som saknat ekonomisk betydelse. I Mörkö skärgård erhöles den i mängd när not drogs under maj och juni månader, men den kasserades omedelbart. ”De som händelsevis medfölja den öfriga fisken hem till skärkarlens bostad, blifva alltid kastade bland afskrädet till föda för svinkreaturen”, noterar Ekström. I den finländska skärgården hade man emellertid upptäckt att de torkade tångsnällorna kunde komma till användning när man nystade garn: ”Den enda användning fisken hos oss eger är såsom nystbottnar, hvartill den nyttjas af skärgårdens kvinnor, i det de tillvarataga i notarna erhållna exemplar, insticka stjärten i hufvudet, så att en ring erhålles, och torka fisken i denna ställning”, meddelar finländaren Odo Morannal Reuter.¹¹

Folkliga barometrar

Beträffande tångspiggen (*Spinachia spinachia*) skriver emellertid den svenske zoologen Sven Nilsson i sin *Skandinavisk fauna* att på ”Mölle fiskeläge i Kullen kallas hon *Väderfisk* och användes att förutsäga vinden på följande sätt: hon torkas och upphänges i en tråd, fästad i ryggen, så att fisken hänger horisontellt under taket i fiskarens stugor. De påstå att hon är en pålitlig väderspåman och att hon alltid med hufvudet visar åt det håll, hvarifrån vinden skall komma”. I Rietz’ dialektordbok över svenska dialekter 1867 finner man benämningen *väderfisk* som en benämning på tångspiggen i Mölle fiskeläge. Uppenbarligen är Nilsson källan till uppgiften. Även zoologen Einar Lönnberg hörde under sina biologiska undersökningar vid Öresund vid slutet av 1800-talet att tångspiggen benämndes väderfisk ”ty om man torkade den och hängde upp den på en silkes-tråd skulle den utvisa vädret”.¹²

Sedvänjan med *väderfisk* eller *väderleksprofet*, som den ibland kallas, är emellertid inte en till Mölle i Skåne isolerad företeelse. Den tycks ha förekommit i många kustsamhällen i norra Europa. I sin fina skildring *Læsøfolk i gamle dage* från 1924 berättar den danske lokalhistorikern Hakon Grüner Nielsen att de flesta fiskare på ön utanför sina sovrumsfönster hade ett besynnerligt föremål som kallades *luv-i-læ* hängande och dinglande i ett snöre ned från tångtaket. En *luv-i-læ* liknade en fjäderboll, i det att den bestod av ett huvud av sammanlindad tång som hölls samman med hjälp av segelgarn. I detta huvud var instuckt en krans av gåsfjädrar, helst skulle det dock vara svanfjädrar, ty det skulle vara något som stod i förbindelse med havet. *Luv-i-læet* hängdes upp i ett långt snöre, i vars ände var fästad en tillspetsad träpinne och denna pinne stacks upp i tångtaket framför fönstret nedifrån och uppåt. Denna *luv-i-læ* tillät att

fiskaren om morgonen kunde ligga i sängen och genom att iaktta föremålets rörelse avgöra vindens styrka och vindriktning. Andra læsøbor brukade hänga ut en torr tångsnälla. Den torkade tångsnällan kallades *spåkonen* eller *spåmanden*, allt eftersom det var en hon- eller hanfisk. Några brukade ha tångsnällan hängande i ett snöre ovanför sättugnen. Fisken pressades platt mellan ett par brädstumpar eller gamla bokband, ett snöre trycktes igenom den på mitten så att den var i jämnvikt. På det sättet hängdes den på plats under loftet och i den riktning huvudet vände sig eller drog sig åt, från det hållet kom också vinden. Den fungerade alltså som ett slags vindvisare. När nu den som ägde fiskebåten vaknade om morgonen och såg att *luv-i-læ* eller spåfisken spådde gott väder, skulle hustrun genast upp och koka kaffe. Själv skulle han ut och se efter väderet. Det första han såg efter var vindflöjeln och därefter molnens rörelser och solens glans. Såg det hela bra ut, blev det brådskanie i huset. En korg skulle hissas upp i flaggstången under vindflöjeln som en signal till arbetskamraterna att träffas. Hustrun fick brått med matsäck och han själv med att få stövlarna och redskapen i ordning.¹³

För att spåra sedvänjan med väderfiskar som ett slags barometrar har vi förutom nedslag i den topografiska litteraturen samt uppgifter i zoologiska handböcker också använt oss av äldre ordböcker och dialektstudier, ett mycket viktigt och underskattat källmaterial vid studiet av äldre etnobiologiska förhållanden. Ifrån Sverige föreligger belägg för sedvänjan med väderfiskar enbart från Skåne, vilket också David Kornhall framhållit i sin studie rörande sydsvenska fisknamn. Han har i egna uppteckningar och ordbokssamlingar belagt benämningen *väderfisk*, förutom från Mölle även från Knäback, Skepparkroken, Hörte och Yngsjö. *Väderleksprofet* är dokumenterat från Smyge och Åhus. Sedvänjan har dock förekommit på ytterligare håll i Skåne utan att benämningen väderfisk varit känd. I Skåne har både tångspiggen och tångsnällan kommit till användning för detta ändamål och därmed fått samma benämning.¹⁴

Den norske zoologen Sigurd Johnsen uppger att kantnålarna tidigare hade ett rykte om sig som väderprofeter, när de var döda. De kan "oppbevares i tørret stand på grund av hudpanseret. Opphengt i vannrett stilling i en snor fra taket, krummet og dreide fisken seg og viste hvor vinden skulle komme fra. Disse bevegelsene henger sammen med at kroppen, som jo inneholder salt, suger opp vanddamp fra lufta i fuktig vær og avgir den igjen i tørt vær. Så det var noe i dens profetiske evner når det gjaldt omslag i været. Men om *værfisken* alltid fant den rette kompassretningen når det ble 'sønnavind og vatten', tok en vel ikke så nøyte". Det är emellertid oklart om kantnålarna kommit till användning för detta ändamål i Norge. Enligt Ditlef Rustad kallas större havsnålen (*Entelurus*

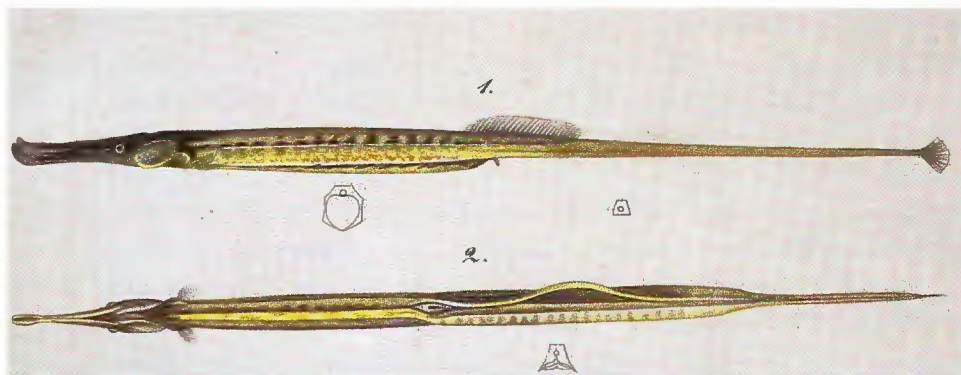
aequoreus) för *værspåmann* på norska, vilket indikerar att den kan haft en sådan användning. Att man däremot på sina håll i Norge tog vädertydor från upphängda skeppsmodeller, en sedvänja som även är känd från Skåne, vet vi med bestämdhet tack vare etnologen Henning Henningsens studie från 1950. Henningsen återger också en egen uppteckning efter en fiskare i Simrishamn som uppgav att denna ännu 1948 hade en skeppsmodell *och* en torkad väderfisk hängande i fiskarboden hemma och att båda fungerade som vindvisare!¹⁵

Lars-Gunnar Sjöstedt beskriver sedvänjan med väderfisk i sin lokallhistorik över Barsebäck fiskeläge i Öresund: "I takbjälken ovanför ett av fönstren hade man gärna en i en tunn tråd upphängd snävergädda [...], av zoologerna kallad kantnål, som svängde av och an ungefär som en kompassnål och förmenades ställa sig med huvudet i den riktning, från vilken vinden kom. Höll snävergäddan sig stilla eller rörde den sig endast helt långsamt, ansågs detta tyda på vackert väder, pendlade den oroligt och oregelbundet, bådade den storm. Snävergäddan var barsebäckarnas barometer. Man kunde också använda en torkad tångspigg för samma ändamål". Förleden *snäver-* i benämningen snävergädda, som även finns belagd från Danmark både på tångsnällan och tångspiggen, betyder roder.¹⁶

Kompassfisk och vindfisk

Från Danmark föreligger ett betydligt rikare material om att såväl tångsnällan som tångspiggen kommit till användning för att spå väder. Benämningen *vejr-fisk* användes för såväl tångspigg som tångsnälla i Danmark "der tørres og ophænges vandret i en snor under loftet; naar snoren paavirkes af luftens vekslende fugtighed, drejer fisken sig, hvorved den ifølge folketroen angiver stedets (kommende) vejr" enligt den danska ordboken.

Även Henrik Nikolai Krøyer ger en beskrivning av sedvänjan i *Danmarks fisker* från 1838 och C.V. Otterstrøm uppger 1912 att "den brugtes tidligere (og bruges endnu) meget som *Vejrfisk*, idet den tørredes og ophængtes vandret svævende i en Snor under Loftet; Snoren opsugede efter Luftens Fugtighedsgrad mere eller mindre Vand og tvandt sig derved mer eller mindre op, hvorved *Vejrfisken* drejede sig, selvfølgelig uden at denne Drejning skyldtes nogen mystisk Evne ved Tangsnarren fremfor ved andre Fisk". Från Vendsyssel heter det att *weerfesk* var en "tangål (el. anden nålefisk) der tørredes og hængtes op i stuen i en tråd på midten; den vej hovedet vendte, var den retn., som vinden havde derude, eller ville få næste dag (tidligere alm. i fiskehjem)". "Nålefisken kaldes *Vejrfisken* langs Vesterhavskysten af Vendsyssels sydlige del. Den findes ofte

Tångsnälla ur C. U. Ekström, Die Fische in den Scheren von Mörkö (1835).

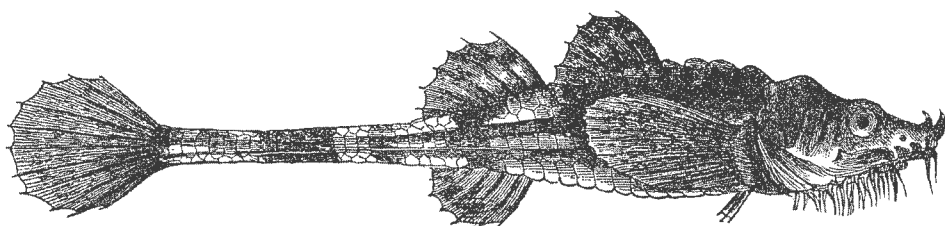
opskyllet på stranden og i fiskernes stuer, hvor den har fået en tråd tværs gennem livet og hænger i vandret stilling under loftet. Ved sine bevægelser tilkjendegiver den, fra hvad kant vinden blæser”, oppger en A.E. Jakobsen i en tryckt uppteckning från 1880-talet. Benämningen *vejr-fisk* finns belagd från Mors redan 1807 och är sedan dokumenterat i Thy, Vendsyssel, Læsø, Hjelm och norra Fyn. Även från Bornholm finns ordet belagt. Från Hov föreligger benämningen *vindfisk* och från västra Skerninge finns upptecknat namnet *kompass-fisk*, i samtliga fall avseende tångsnällan. För tångspiggen finns beteckningen *vejr-fisk* belagd från Kolding fjord, Limfjorden, Langeland, Vejlø och västra Lolland. *Vindfisk* föreligger från Hov och *vindviser* från Revsøre på östra Fyn medan man på Torø och Kærum på västra Fyn sade *vejrsneppe* och i Holbæk hette den *vejrhane*. Från södra Själland föreligger också ett belägg för benämningen *stormfisk*. I H.F. Feilbergs ordbok över de jylländska dialekterna heter det att mindre havsnål (*Nerophis ophidion*) ”hænges törret i en tråd under loftet for at vise hvar vinden er”. Även den större havsnålen (*Entelurus aequoreus*) har kommit till användning för sedvänjan i Danmark. Här kan också nämnas att det föreligger en uppgift om att man på Grönland in i vår tid hängt upp en torkad *panserulk* – här förmodligen syftande på smalskäggssimpa (*Leptagonus decagonus*) – som *vejr-fisk*.¹⁷

Ifrån estlandssvenska bygder finns benämningen *väderfisk* och *vädergädda* för tångsnälla, vilken kan tyda på en likartad användning där, även om några faktiska belägg inte föreligger. Herman Vendell har belägg för *väderfisk* från Rågåarna och *vädergädda* från Nuckö och Rågåarna, medan V.E.V. Wessman har påträffat uppgiften *vädergädda* för tångsnälla från Ormsö. Från finlands-svenskt område finns *vädernål* belagt. Vid den preussiska kusten kallades näbbgäddan (*Belone belone*) ibland *Windfisch* eller *Windsutter*, vilket förövrigt har sin

motsvarighet i dess estniska namn *tuulehaug* eller *tuulekala* samt i liviskans *tulkala*. Carl Russwurm skriver 1855 från estlandssvenskt område att näbbgäddan också där kallats *wergädd* eller *wädergädd*. Den troliga anledningen till näbbgäddan kallats väder- eller vindfisk har förmodligen att göra med att den dykt upp vid kusterna i samband med blåsigt väder. Huruvida företeelsen med torkade väderfiskar verkligen förekommit i Estland eller längs södra Östersjökusten återstår att fastställa. I sammanhanget bör nämnas företeelsen med försilvrade fiskar i kyrkorna från exempelvis Estland men också på sina håll i Finland och Sverige. Dessa kan, som C.B. Liewendahl framhållit, ha haft funktionen av att förutspå vinden. De var liksom skeppsmodellerna och väderfiskarna upphängda i snören. Några belägg för att de verkligen haft denna användning föreligger emellertid inte.¹⁸

Även från norra Tyskland föreligger uppgifter om att man kunde använda många olika slags fiskar som var lätta att torka som *Wetterfische*, förutom tångspigg och tångsnälla, även knot (*Eutriglia gurnardus*), större havsnål (*Entelurus aequoreus*), skäggsimpa (*Agonus cataphractus*) och näbbgädda (*Belone belone*). I fiskesamhället Niendorf vid Neustädter Bucht i Ostholstein kallades tångspiggen för *Stormfisch* eller som det hette på lokal dialekt *Stakfink*. Däremot tycks den inte ha använts som väderfisk där, utan i stället användes skäggsimpa som där kallades *Stormhüser*, skriver Georg Duncker. Även skäggsimpan lät sig lätt torkas utan att förlora sin form. På 1880-talet förekom sådana fiskar upphängda i stort sett varje hem i byn, men i början av 1930-talet var bruket bortglömt och endast känt bland äldre personer. Duncker träffade emellertid på den i taket i butiken hos en skeppshandlare i byn. Den torkade fisken varnade för kommande stormar genom nickande rörelser. Fisken hängdes vanligen upp i en sidentråd, en violinsträng eller en sammandragen och torkad fisktarm.

På sina håll i Tyskland används också benämningen *Windfisch* om flera fiskarter. Ännu 1913 observerades *Windfische* hängande i trådar i rumstaket i fiskarstugor i Ordinger. För detta ändamål använde man sig där av torkade större havsnål (*Entelurus aequoreus*) som man fick som bifångst vid störfiske i Eidermynningen. En veterinär Claussen i Hamburg skriver i en notis 1930 att sedvänjan med i en tråd i taket upphängd torkad fisk för att avläsa ändringar i vindriktningen också förekom vid ditmarserska nordsjökusten. Som han erindrade sig från sin barndom i början av 1880-talet användes skäggsimpa för detta ändamål i hans hembygd Meldorf. Fiskarebefolkningen kallade den *Windfisch* och erhöll den ofta vid krabbfångst. Själv hade han många gånger torkat skäggsimpor och hängt upp dem i sidentråd. En skollärare Wilhelm Rave frågade sina elever i Büsum om sedvänjan och det visade sig att bland fiskar-

I norra Tyskland kom ofta skäggsimpa till användning som torkad väderfisk. Ur Berhold Benecke, Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost- und Westpreussen (1881).

befolkningen i området var bruket av *Windfisch* väl känd. Ännu på 1880-talet hade det i kammaren i nästan varje fiskarstuga i Stinteck hängts upp en torkad knot eller skäggsimpa med hjälp av kvinnohår. Det första man tittade på när man kom upp om morgonen var den torkade fisken. En informant från byn Hedwigenkoog uppgav att man där hade hängt upp näbbgädda som vindfisk och ännu i början av 1930-talet hängde i Delstedt i Nordendithmarschen en sjurygg (*Cyclopterus lumpus*) ned från taket hos en skeppare Büdding. Pojken som berättade detta uppgav att den också tjänade ett annat ändamål, nämligen som ett slags skrämselväsens i barnuppfostrande syfte: När skeppare Büdding, som var en nära släkting till pojken lämnat honom ensam hemma hade han sagt till honom: 'Dörfst ni bi den Zuckerputt gohn, de Seehos kann allns sehn'" [Du får inte gå till sockerskålen, sjuryggen kan se allt]. Från Preussen föreligger belägg för benämningen *Sturmfisch* för mindre havsnål (*Nerophis ophidion*).¹⁹

Kungstorsk och fåglar

I norra Norge har man från Varanger i norr, på Lofoten och till Brønnøy i söder i stället använt torkade kungstorskar som väderfiskar eller *verfiskar* som man sade där. *Kungstorsk* var beteckning på en torsk (*Gadus morhua*) med en missbildning på huvudet som fiskarbefolkningen ansåg symbolisera en krona, därav namnet. Man menade att dessa kungstorskar anförde torskstimmen och att få upp en sådan innebar lycka för fångstmannen. Den torkades och hängdes upp i en tunn tråd som var fästad i främre ryggen. Fisken varslade om vind och vindriktning och fungerade på så sätt som en slags barometer. På sina håll, bland annat i Tromsø, har *verfiskar* hängt också i handelsbodar och de har även tagits med ut till havs och använts i båtkaabinen vid fiske. Lokalt har även andra fiskar nyttjats, exempelvis marulk och tobis. Torkade *kongetorsker* var för övrigt populära gåvor från lofotfiskarna till handelsmännen i Bergen. I Bryggen kan man

fortfarande beskåda dylika som hänger i taken. Även otoliter (*spåbein*), det vill säga öronstenar, från torsk har brukats för samma ändamål, åtminstone i Røst, Salstraumen och Gamvik, liksom torkade krabbskal i norra Norge. Museimannen Håvard Dahl Bratrein har hittat uppgifter från ett tiotal bygder spridda över hela Nordnorge. Från Røst, där man har Norges största fågelberg, finns uppgifter om att man där blåste upp skinnet av en lunnefågel (*Fratercula arctica*) och hängde upp i ett snöre i taket som *spålunna*. Den varslade icke blott om kommande vindriktning utan kunde även förutspå nederbörd genom att det då skulle komma en droppe från dess näbb. Även den levande lunnefågeln ansågs i dessa områden vara den sjöfågelart som var mest väderkänslig och reagerade på väderförändringar. Det kan också erinras om det ovan beskrivna *luv-i-læ* från Læsø som tillverkades av svanfjädrar.²⁰

Från Liège i Belgien föreligger uppgifter om att man liksom i Norge använt sig av fåglar i stället för fiskar för att förutsäga vindriktning och kommande väderlek. Folkloristen Alfred Harou uppger att i ett värdshus i Aywaille i Ardenerna hade gästgivaren hängt upp en uppstoppad kungsfiskare (*Alcedo atthis*) i ett snöre i taket. Näbben ansågs peka på varifrån vinden kom 24 timmar i förväg. Denna sedvänja är känd också från Loire i Frankrike och skilda orter i södra England, något som redan William Shakespeare syftar på i *King Lear* ("Renege, affirm, and turn their halcyon beaks; With every gale and vary of their masters", akt 2, scen 2). Vid Belgiens kust har uppstoppade måsar (*Larus sp.*) använts för samma ändamål. I Knocke fann Harou sådana måsar upphängda i flera gästgiverier. Det föreligger också uppgifter från Heyst om att större kantnålar (*Syngnathus acus*) använts på samma sätt som tångsnällor i södra Skandinavien. Fiskarna torkades där av fiskarebefolkningen och hängdes upp i taket i deras stugor.²¹

Torkade tropiska fiskar, som alltsedan 1600-talet återfunnits i nordiska samlingar, har ibland också fått tjäna samma syfte. Samuel Ödmann berättar i sina hågkomster av den lärde delsboprosten Knut Lenæus i slutet av 1760-talet "att i hans sal hängde ett upptorkat skinn av en ostindisk fisk, *Ostracion* [= koffertfisk, *Lactophrys spec.* eller *Ostracion spec.*], som inuti rummet visade vinden så säkert som en flagg i fria luften".²²

Levande väderfiskar

I Tyskland har man faktiskt också använt sig av levande väderfiskar, nämligen slampiskare (*Misgurnus fossilis*). Den rikssvenska benämningen är en översättning från tyskans *Schlammbeißer*. Detta bruk var dock inte knutet till kust-

befolkningen. Snarare var det en urban sedvänja. I Preussen kallades fisken *Pisker*, *Peisker*, *Pietzker*, *Peitzker* och *Schlammpietzker*, sannolikt av sorbiskans *piskor*. Polacker, kasjuber och mazurer kallar den för övrigt *piskorz*. Slampiskaren förekommer utbredd över mellersta och östra Europa till Kaspiska havet och Ural. I Norden finns den endast i södra Danmark. Dessutom finns den i en sjö på Karelska näset.²³

Den tyske forskaren Walther Mitzka skriver att slampiskaren hölls i behållare i hemmen för att spå väder. Några tyska lokala namn på slampiskaren är för övrigt *Wetterfisch*, *Wetterahl* och *Wettergrundel*. Den kände tyske zoologen Alfred Brehm skriver att slampiskaren tycks vara mycket mottaglig för förändringar i atmosfären: "Om ett oväder hotar, blir han i högsta grad orolig, beger sig upp till ytan från sitt gyttjiga hem och simmar här omkring, synbarligen helt ängslig, ständigt snappande efter luft. Redan ett dygn, innan ovädet kommer, bär han sig åt på detta sätt och bär alltså med full rätt namnet *Wetterfisch*. Troligtvis sammanhänger denna hans känsla för atmosfäriska förändringar med simblåsans egendomliga byggnad. Dennas fria ände ligger tätt intill huden och kan alltså lätt röna inflytande av förändringar i lufttrycket, vilket sedan genom de weberska benen fortplantas till innerörat, som härigenom i sin tur påverkas". Vid stundande oväder blir fisken även på dagtid orolig, därav benämningen *Wetterfisch*, bekräftar zoologerna Werner Ladiges och Dieter Vogt 1965. Också på engelska kallas den *weather fish*.²⁴

Artens anspråkslöshet som akvariefisk gjorde också att den tidigare importerades även till Danmark och Sverige. C.A. Kröningsswärd, som kallar den *väderspåman* på svenska, ger oss inblickar i hur denna fisk kunde hållas: "Förvarad levande i en flaska med gyttja, ligger den i vackert väder stilla i gyttjan, men när storm och oväder tillstundar, blir den orolig och går upp och ner samt upprördensamma".²⁵

Dess egenskap som väderfisk var känd i akvariekretsar och kanske var detta också en anledning till att den fick en viss popularitet. Slampiskaren är en fjortjusande fisk som förekommer mycket i handeln hos oss, skriver den danske zoologen C.V. Otterstrøm strax före första världskriget. Den ansågs som en användbar *vejrprofet*, eftersom den blev orolig vid fallande lufttryck. "Denna art [...] är en omtyckt akvariefisk, emedan den säges förespå väderskifte. Detta beror på dess stora känslighet för elektricitet, så att, om det är åska i luften, blir den ytterst orolig och simmar omkring vid vattenytan", menar Einar Lönnberg 1913. Slampiskaren "åtnjuter rykte som väderspåman, i det den blir orolig vid fallande lufttryck", uppger C.H. Hedenström i en liten skrift om akvarieskötsel som utkom 1926. "Den hålles gärna i akvarierna, mest på grund av sitt goda

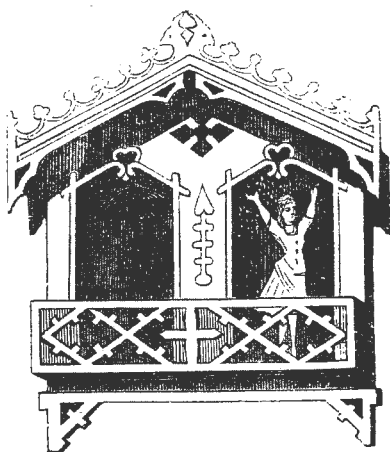
rykte som väderleksprofet. Vid annalkande oväder är den mycket orolig”, skriver en av den svenska akvarieskötselns förgrundsgestalter, Edvin Brorsson, 1933. Fortfarande säljs en asiatisk släkting till slampiskaren under namnet *väderål* (*Misgurnus anguillicaudatus*) i akvariehandeln. Det kan också tilläggas att man även hållit lövgrödor, blodiglar och till och med spindlar i fångenskap för deras förmenta egenskaper att genom sina beteenden förutskicka kommande väder.²⁶

Bruket av slampiskare som väderleksspåmän kan ses som tidiga former av akvarieskötsel. De var mycket populära just för att man kunde hålla fiskar med allt det spännande och intressanta, inte minst för barnen, som det innebar. Lika lite som andra folkliga väderleksmärken har väderfiskar eller andra djur i fångenskap varit några säkra tecken för att förutspå kommande väderlek.

Mekaniska väderleksspåmän

Att de torkade väderfiskarna inte var särskilt tillförlitliga förstod kustbefolkningen. Eftersom de om och om igen visade fel, har de tagits bort och var aldrig särskilt vanliga, utan möjligen som rumsutsmyckning i fiskestugorna, skriver språk- och kulturhistorikern Walther Mitzka 1940. Väderfiskarna utkonkurrerades under senare hälften av 1800-talet av barometrarna som med sin förmenta vetenskapliga exakthet har tillskrivits större tillförlitlighet. I varje fall kan de registrera lufttrycksförändringar, men inte nödvändigtvis kommande väder. Populära var också de så kallade *väderleksspåmän* i form av små dockor som tittade ut ur ett leksakshus om vädret var vackert, men höll sig inne när vädret försämrades. De påminde i sin princip om väderfisken. Sådana beskrivs exempelvis av Carl Gustaf Boije i fjärde upplagen av Eric Burmans almanacka från 1815 och återfinns i handböcker i slutet av 1800-talet. Mekanismen bakom dockans rörelser byggde på en tarmsträng fäst mellan skivan figuren stod på och den bakre väggen. Vid fuktigt väder töjde sig strängen. Väderleksspåmän fanns i olika utföranden, exempelvis i form av ett par som höjde ett paraply om det skulle bli regn. I Skåne tillverkades sådana ännu på 1950-talet och jag såg sådana som barn i Bergslagen för närmare fyrtio år sedan.²⁷

Det sägs ibland att det förr i tiden skulle ha funnits en omfattande folkvisdom rörande väder och vind baserad på generationers erfarenheter. Denna folkliga visdom skulle till följd av utvecklingen och industrialiseringen som fjärrmade människorna från kulturarv och folklig naturkunskap ha gått förlorad. Det är emellertid sannolikt att en sådan kunskap skulle ha överlevt om den varit användbar. Nu var den inte det. Vad beträffar möjligheterna att förut säga vädret kan man nog konstatera att förmågan till detta alltid har varit begränsad och

Väderspåman i form av ett litet hus ur vilket ett barn kommer ut när vädret är vackert. Ur E. L. Hubendick, Den kunnige lekkamraten (1891).

förekomsten av väderfiskar under 1800-talet har knappast varit mer eller mindre rationell än andra prognosinstrument i den folkliga repertoaren.

Det har spekulerats i att den upphängda väderfisken skulle ha reagerat på vinddrag långt innan människan kan förnimma det. En annan förklaring kunde vara att den torra fisken eller upphängningstråden skulle ha reagerat på ökad fuktighet i luften, något som ibland, men inte nödvändigtvis, kan uppvisa ett samband med lågtryck. Trots tillgången till betydligt bättre teknisk utrustning och samlad internationell kompetens har yrkesmeteorologer åtminstone i Sverige med dess mycket skiftande väderlek fortfarande stora svårigheter att göra säkra väderprognoser, något som vi fick en pedagogisk påminnelse om inför midsommarhelgen 1998 då en av TV:s meteorologer faktiskt redovisade två mycket olika prognoser om hur vädret skulle bli utan att själv ta ställning för någon av dem.

Noter

Studien utgör ett bidrag till projektet "Människan, växterna och djuren – etnobiologi i Sverige/Norden". Författaren tackar särskilt fil. dr. Börge Pettersson vid Centrum för biologisk mångfald i Uppsala, teol. lic. Leif Lindin vid Teologiska institutionen i Lund samt fil. mag. Osva Olsen, Foroya Fornminnissavn i Tórshavn för synpunkter.

¹ Pehr Kalm, *Resa till Norra Amerika, 1* (Helsingfors 1904), sid. 44-45 – jfr hans "Samling Af åtskilliga Märken, som Fiskare, Lotsar och annat Siöfolck, dels vid Öster-Sjön, dels vid Väster-Hafvet, hafva til väderlekens förändringar", *Kongl. Svenska Wetenskaps Academiens Handlingar*, 6

(1745), sid. 102-114 – och Fale Burman, *Anteckningar om Jämtland i urval*. Skrifter utgivna av Jämtlands läns fornminnessällskap, 1 (Östersund 1930), sid. 19-26. För materialsammanställningar, se Hildebrand Hildebrandsson, *Samling af bemärksedagar, tecken, märken, ordspråk och*

skrock rörande väderleken (Stockholm 1883); Lenart Björkquist, "Tecken i solen och månen: Något om års- och väderleksmärken i Jämtland", *Jämten* 1957, sid. 65-84; Osc. V. Johansson, *Väderspåmannens bondepraktika (enl. 500 gamla väderleksmärken)* (Stockholm 1929); Just Qvigstad, *Lappische Wetterkunde*. Oslo Etnografiske Museums Skriftet, 1:6 (Oslo 1934); Sigfrid Svensson, *Bondens år: kalender och märkesdagar, hushållsregler och väderleksmärken* (Stockholm 1972), V.E.V. Wessman, *Finlands svenska folkdiktning*, 7:4: *Folketro om naturen* (Helsingfors 1955), sid. 1-214 och Bengt af Klintberg, *En liten väderbok* (Stockholm 1996). Internationella jämförelser finner man i Edward Bennett Garriott, *Weather Folk-Lore and Local Weather Signs* (Washington 1903), Steward A. Kingsbury, Mildred E. Kingsbury & Wolfgang Mieder, *Weather Wisdom: Proverbs, Superstitions and Signs* (New York 1996), Ib Askholm, *Gamle danske vejrvarsler* (København 1987) och Ørnulf Hodne, *Gamle folklige værvarsler* (Oslo 1998). John Granlund, "Lärt och folkligt i traditionen om väderleksmärken", *Fataburen* 1976, sid. 85-104 redogör för, med utgångspunkt bland annat i Olaus Magnus och Peder Månsson, antika och medeltida traditioner om väderfolklore.

² Se Ingvar Svanberg & Håkan Tunón, "Etnobiologi", *Fataburen* 1999, sid. 55-73. För källkritiska synpunkter, se Ingvar Svanberg, "The Use of Lichens for Dyeing Candles: Ethnobotanical Documentation of a Local Swedish Practice", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv*, 324 (1998), sid. 133-139.

³ William Balée, *Footprints of the Forest: Ka'apor Ethnobotany – the Historical Ecology of Plant Utilization by an Amazonian People* (New York 1993), s. 43. Teoretiska uppslag för en etnoiktyologi finner man i Gordon W. Hewes, "The Rubric 'Fishing and Fisheries'", *American Anthropologist*, N.S., 50 (1948), sid. 238-246, Warren T. Morill, "Ethnoichthyology of the Chacha", *Ethnology*, 6 (1967), sid. 409-416 och Gísli Pálsson, "The Idea of Fish: Land and Sea in the Icelandic World-View", sid. 119-133 i *Signifying Animals: Human Meaning in the Natural World*, ed. Roy Willis (London 1990).

⁴ E.F. Castetter, "The Domain of Ethnobiology", *American Naturalist*, 78 (1944), sid. 158-170; John Harshberger, "The Purpose of Ethno-

Botany", *The American Antiquarian*, 17:2 (1896), sid. 73-81; Erland Nordenskiöld, "Om insamlandet af etnografiska föremål", *Ymer*, 27/1907 (1908), sid. 86-93; Junius Henderson & John Peabody Harrington, *Ethnozoology of the Tewa Indians*, Bulletin of the Smithsonian Institution Bureau of the American Ethnology, 56 (Washington 1914); se också Ludwig Hopf, *Thierorakel und Orakelthiere in alter und neuer Zeit: Eine ethnologische-zoologische Studie* (Stuttgart 1888). I realiter går förstås forskningstraditionerna tillbaka till Carl von Linnés projekt att i national-ekonomiskt intresse dokumentera kunskap om hur vilda djur och växter i större utsträckning skulle kunna tillvaratas. Givetvis finns det också före Linné ett vetenskapligt intresse för människans användande av och föreställningar om djur och växter i hennes omgivning, se inledningen till Ingvar Svanberg, *Människor och växter: svensk folklig botanik från "ag" till "örtbad"* (Stockholm 1998).

⁵ Carl-Martin Bergstrand & J.W. Hendry, *Gammalt från Tjörn* (Uddevalla 1948), sid. 69.

⁶ Språk- och folkminnesinstitutet, Uppsala. Folkminnesenheten: ULMA 4966, s. 40; ULMA 5059, s. 2; ULMA 22 697, s. 1; ULMA 20 446, s. 54; Daniel Harbe, *Folkminnen från Edsbergs härad*, 2 (Uppsala 1956), sid. 225; Kerstin Holmberg, "Fenorna lovar varm sommar", *Land* 1985:14; *Värmlands Folkblad* 11/5 1985; *Folket* 14/5 1988; Thomas B. Andersson, "Visst blir det ännu en mild vinter, Jean?" *Land* 1992:48, sid. 24.

⁷ Olof J. Broman, *Glysisvallur*, 3 (Uppsala 1912-54), s. 614.

⁸ David Kornhall, *Sydsvenska fisknamn* (Lund 1968), sid.167.

⁹ Johan Christian Frøstrup, *Gudfisk og sjødjevel: Fisk og fisking i vår folketradisjon* (Oslo1995), sid. 62.

¹⁰ se vidare Ingvar Svanberg, "Badfiske efter id: ett bidrag till nordisk etnobiologi", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv*, 325 (1999) och Ingvar Svanberg, *Havsråttor, kuttluckor och rabboxar* (Stockholm 1999).

¹¹ C.U. Ekström, "Fiskarne i Mörkö skärgård", *Kongl. Vetenskaps-Academiens Handlingar För År 1831* (1832) sid. 307, 208; Vagn J. Brøndegaard,

Folk og Flora: Dansk etnozoologi, 1 (København 1985), sid. 281; Gösta Sundman, *Finlands fiskar*. Med text af O.M. Reuter (Helsingfors 1893), sid. 24.

¹² Sven Nilsson, *Skandinavisk fauna*, 4. *Fiskarna* (Lund 1855), sid. 113-114; J.E. Rietz, *Svenskt dialekt-lexikon: Ordbok öfver svenska allmogespråket*, 2 (Malmö 1867), sid. 835; Einar Lönnberg, *Fortsatta undersökningar rörande Öresunds djurlif*. Meddelanden från Kongl. Landtbruksstyrelsen, 49 (Uppsala 1899), sid. 5.

¹³ Hakon Grüner Nielsen, *Lesøfolk i gamle dage: Folkelivsskildring efter trykte og utrykte kilder* (København 1924), sid. 215.

¹⁴ Kornhall, *anført arbete*, sid. 197.

¹⁵ Sigurd Johnsen, 1949: "Fisk fra fjære til fjorddyp", i *Norges Dyreliv*, 3. (Oslo 1949), sid. 256; Ditlef Rustad, "Norges fisker", i *Norges Dyreliv*, 3 (Oslo 1949) sid. 335; Henning Henningsen, *Kirkeskib og kirkeskibsfester*. Søhistoriske skrifter, 3 (København 1950), sid. 35.

¹⁶ Lars-Gunnar Sjöstedt, *Barsebäcks fiskeläge* (Malmö 1951), sid. 274-275; Brøndegaard, *anført arbete*, sid. 280.

¹⁷ Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser, Brede: Svar på Spørgeliste, nr 29 "Uro, slange og Vejrfisk", NEU 27 770; *Ordbog over det danske sprog*, 26 (København 1952) sid. 902; H.N. Krøyer, *Danmarks Fiske*, 1 (København 1838), sid. 194; C.V. Otterstrøm, *Fisk*, 1. Danmarks fauna, 11 (København 1912), sid. 119; Arne Espgaard, *Vendsysselsk Ordbog: Ordbog over målet i de vendsysselske herreder samt Øster Hanherred*, 4 (Hjørring 1974), sid. 271; A.E. Jakobsen, "Nålefisken", *Skattegraveren: Et tidsskrift, udgivet af Dansk samfund til indsamling af folkeminder*, 12 (1889); sid. 155; Brøndegaard, *anført arbete*, sid. 250, 280-281, 350; H.F. Feilberg, *Bidrag til en ordbog over jyske almuemål*, 4 (Kjøbenhavn 1910-14), sid. 1029; E. Hoffman-Krayer, "Wetterfisch", i *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, Bd 9 (Berlin 1838-41), spalt 520; "Om uroer", *Jyske Tidende* 15/12 1972.

¹⁸ Herman Vendell, *Ordbok över de östsvenska dialekterna* (Helsingfors 1904-07), s. 1117-1118; V.E.V. Wessman, *Samling av ord ur östsvenska folkmål*, 2. (Helsingfors 1930-32), sid. 552; Bertold Benecke, *Fische, Fischerei und Fischzucht in*

Ost- und Westpreußen (Königsberg in Pr. 1881), sid. 101; Julius Mägiste, *Etnisches etymologisches Wörterbuch*, 10 (Helsinki 1982), sid. 3386; Lauri Kettunen, *Livische Wörterbuch*, Lexica Societatis Fennou-Ugrica, V:1 (Helsinki 1838), sid. 443; Carl Russwurm, *Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö* (Reval 1855), sid. 35; C.B. Liewendahl, "Kyrkans silverfiskar", *Finsk tidskrift*, 153 (1953), sid. 121-122, jfr Ilmar Talve, "Votivfisk och fiskelycka, ett bidrag till nordeuropeisk votivforskning", *Suio-Estonica*, 10 (1951), sid. 1-49, som dessutom innehåller många andra aspekter på folketro om fisksymboler.

¹⁹ Walther Mitzka, *Deutsche Fischervolkskunde* (Neumünster 1940), sid. 25; Georg Duncker, "Wetterfische", *Die Heimat*, 40:1 (1930), sid. 16; Hugo Hildebrandt, "Zu 'Wetterfische'", *Die Heimat*, 40:2 (1930), sid. 45; Claussen, "Wetterfische", *Die Heimat*, 40:2 (1930), sid. 45; Wilh. Rave, "Zu 'Wetterfische'", *Die Heimat*, 40:2 (1930), sid. 45; Benecke, *anført arbete*, sid. 190.

²⁰ Håvard Dahl Bratrein, "Spålunna og verfeske". Litt om folkelig barometer i Nord-Norge", *Ottar*, 162 (1986:5), sid. 10-15; Marco Trebbi, *Det Hanseatiske Museum* (Bergen 1996), sid. 19; Hodne, *anført arbete*, sid. 143.

²¹ Alfred Harou, "Notes sur les superstitions et coutumes de la province de Liège", *Revue des traditions populaires*, 18 (1903), sid. 400; Ch. Swainson, *The Folklore and Provincial Names of British Birds* (London 1888), sid. 104; Alfred Harou, "La mer et les eaux", *Revue des traditions populaires*, 16 (1901), sid. 48; Alfred Harou, 1902: "L'aiguille de mer", *Revue des traditions populaires*, 17 (1902) sid. 381.

²² Samuel Ödmann, *Hågkomster* (Stockholm 1957), sid. 99.

²³ Benecke, *anført arbete*, sid. 143; Irmgard Leder, *Russische Fischnamen* (Wiesbaden 1968), sid. 122-123.

²⁴ Mitzka, *anført arbete*, sid. 25; Alfred Brehm, *Thierleben: Allgemeine Kunde des Thierreichs*, 8 (Leipzig & Wien 1892), sid. 288; Alfred Brehm, *Djurens liv*, 12. *Fiskarna* (Stockholm 1929), sid. 498; Werner Ladiges & Dieter Vogt, *Die Süßwasserfische Europas bis zum Ural und Kaspischen Meer: Ein Taschenbuch für Sport- und*

Berufsfischer, Biologen und Naturfreunde (Hamburg & Berlin 1965), sid. 136; Peter J. Miller & Michael J. Loates, *Fish of Britain & Europe* (London 1997), sid. 118.

²⁵ Carl Gustaf Kröningsswärd, *Naturalhistoria för hemmet och skolan* (Stockholm 1853), sid. 78.

²⁶ C.V. Otrerström, *Fisk*, 2. Danmarks fauna, 15 (København 1914), sid. 296; *Linnés föreläsningar öfver djurriket*, utg. och försedda med förklarande anmärkningar af Einar Lönnberg (Uppsala 1913), sid. 471; C.H. Hedenström, *Akvariet: en handledning* (Stockholm 1926), sid. 47; Edvin Brorsson, *Rumsakvariet: en handledning i akvariets inredning, innevånare, skötsel och vård* (Malmö 1933), sid. 39; Edvin Brorsson, *Den stora akvarieboken: en fullständig handledning beträffande akvarierna, deras plantering, innevånare samt vård* (Malmö 1936), sid. 69. Om lövgrödot, se Ingvar Svanberg,

"Lövgrödot och slampiskare som väderleksprofeter", *Fauna och Flora*, 93:4 (1998), sid. 171-174. En fascinerade beskrivning av en blodigelbarometer ges i E.H. Hagdahl, *Fråga mig om allting: handbok för alla människor* (Stockholm 1882), sid. 76, jfr Johansson, *anført arbete*, sid. 125.

²⁷ Carl Gustaf Boije, "Anvisning at göra en Wäder-Spåman af Trä", i Eric Burman, *En kort Berättelse, Utaf Hwad tilfælde De Personers Navn Blifwit införde Uti Almanackan, Som der, för hwarje dag, hela året igenom, stå antecknade* (Westerås 1815), sid 153-154; Albert Norman, *Ungdomens bok*, 1. *Gossarnes lekar* (Stockholm), sid. 256-257; E.L. Hubendick, *Ungdomens böcker*, 7. *Den kunnige lekkamraten* (Stockholm 1891), sid. 163; Johansson, *anført arbete*, sid. 68.

Summary:

Weather fish — Popular Barometers in the Nordic Countries

By Ingvar Svanberg

In the pre-industrial era, the peoples of the Nordic countries had to rely on observing signs in nature to forecast the weather. The behaviour of certain mammals, many birds, various fish species, as well as insects, spiders, molluscs and worms have always been important for this purpose. Although the knowledge of these signs is widely distributed and has a long historical tradition, there is no guarantee that they are reliable. Studying this traditional knowledge is a task for ethnobiology, a new research field, which tries to understand the interactions of humans and other living organisms in certain settings. These interactions involve using animals and plants, hunting, fishing, gathering, manufacturing material goods, as well as traditional knowledge, beliefs and rituals about animals and plants.

Along the coast of Skåne, the Swedish southern-most province, and along the Danish coasts predicting wind has been a long-standing tradition. Known locally as *weather fish* or *wind fish*, a dried deep-snouted pipefish (*Syngnathus typhle*) or a fifteen-spined stickleback (*Spinachia spinachia*), were hung from a string under the ceiling. They were said to turn their noses in the direction of the wind. In northern Norway a dried malformed cod (*Gadus morhua*) was used for the same purpose, and in the northwestern German coastal area, the pogge (*Agonus cataphractus*), the grey gurnard (*Eutrigilia gurnardus*), the snake pipefish (*Entelurus aequoreus*) and other fish were used as weather predictors. The custom also exists in Belgium, where records show the use of the greater pipefish (*Syngnathus acus*) for the same purpose. Dried and stuffed birds have been used to this end in northern Norway, where the puffin was used, and

in Belgium gulls. Also the kingfisher has been used in southern England, France and in Belgium. Already William Shakespeare alludes to the use of the kingfisher in King Lear.

There are attempts to rationally explain the use of dried fish or birds as barometers. However, none of these seem credible. The use of weather fish as popular barometers in the Nordic countries does not seem to be more rational than any other traditional means of predicting the weather.

Författarens adress: Ingvar Svanberg, Institutionen för östeuropastudier, Box 514, 751 20 Uppsala. E-mail: ingvar.svanberg@east.uu.se

JAKOB CHRISTENSSON
Olof Abraham Robsahm
Läkare, linnean och badentusiast

Linnéjubiléerna duggar tätt; detta år som är firar skåningarna 250-års minnet av hans skånska resa, något som såväl landshövdingeämbete, universitet och regional press uppmärksammar på ett sätt som nog inte skulle ha varit alldeles ovälkommet den redan under sin levnad ärekransade jubilaren. Den store naturforskarens närmast barnsliga förtjusning i förtjänsttecken och ärebetygelser var ju legendarisk och på sina håll illa sedd, något som särskilt på ålderns höst år tyngde hans sinne. Vi har Linnés egna ord på att avundsmännens sneda blickar då emellanåt föranledde honom att utåt söka lägga band på sin annars så självhävdande naturell.¹ Han som på den gamla goda tiden förhärliat sig själv i akademiska avhandlingar samt mängt Salvius Lärda Tidningar med berömande recensioner av sina egna arbeten såg från och med 1760-talets ingång klandrande fiender lite varstans, och kunde därför i brev skriva så här till publicisten Gjörwell när denne en gång varit väl översvallande inför sina läsare i *Svenska Mercurius*: ”Eljest hvad mina saker angår, så ser jag hälst, at så litet görligt är derom taltes, ty det gör alltid mer ondt än godt, och uppväcker Invidiam: som störtar alt.”²

Mycket mer positiv blev knappast Linnébilden åren närmast efter hans frånfälle 1778. Det tog, som det brukar i mänskliga affärer, längre tid att glömma den store mannens brister än hans förtjänster. Hur maktfullkomligt hade han, Floras okrönte furste, inte stundom farit fram? Hade han inte som den värsta diva sökt fördunkla sina lärjungars insatser, liksom närmast som en nitisk religionsstiftare tvingat dem till renlärighet? Majoriteten böjde sig, men alla stod inte ut; till dem som redan under Linnés livstid föll ifrån märktes Peter Jonas Bergius, som professor i naturalhistoria i Stockholm av Linné misstänkt för att sno växtsändningar från utlandet på väg till Uppsala, och Torbern Bergman, vilken 1763 varit ofin nog att besegra den äretörstande botanikprofeten i Vetenskapsakademiens prisfråga rörande maskar på fruktträd. Bekant är hur Wargentin förtrodde Albrecht von Haller att ”nästan ingen älskar honom”. Den älsklige blomsterkung som vi känner kom därför, som först och främst Olof Franzén visat, endast långsamt att bli var mans egendom.³

Ett sannskyldigt lågvattenmärke i kulturen av Linné innebar försäljningen av hans värdefulla samlingar till England 1783, enligt botanisten och beundraren Claes Gustaf Myrin i *Skandia* 1833 att likna vid inget annat än de sju bröder-

nas försäljning av Josef till Egypten.⁴ Därefter kunde konjunkturerna bara stiga. En första, prövande, våg av popularitet innebar jubileumsåret 1807 då Linné skulle ha fyllt 100 år. Särskilt drivande vid detta tillfälle var en av hans sista lärjungar, läkaren Sven A. Hedin, vilken i Växjö talade så storståtligt om den smålandsbördige jubilaren att Elias Fries enligt egen utsago därav ska ha vunnits för botaniken.⁵ Även i Uppsala firades förstås Linnés minne; dock tycks entusiasmen här ha varit mer begränsad. Thunbergs tal, symptomatiskt nog koordinerat till att även gälla invigningen av det nya Botanicum, saknar alldeles den karaktär av helgonlegend som vidlåder Hedins opus. (Bland annat hade den teckentydande Hedin uppehållit sig vid hur under hustruns havandeskap Linnés fader dagligen gav henne "de utsöktaste blommor" under föresatsen att "man måste gifva akt äfven på de tillfälligheter, som verka på qvinnan den tid fostret utvecklar sig i dess moderliga sköte". En annan detalj Hedin framhävde var hur förunderligt väl blomsterkonungens födelse i maj överensstämde med naturens pånyttfödelse.)⁶

Möjligen hade Thunbergs reserverade oration att göra med att han liksom så många andra akademiker i lärodomsstaden Uppsala inte alltid dragit jämnt med den store mannen under dennes livstid; Myrin, vilken klandrar Thunbergs agerande i samband med försäljningen av Linnés samlingar, skriver uttryckligen att denne "var föga vän af den äldre Linné".⁷ Med Thunbergs efterträdare på lärostolen, Göran Wahlenberg, skulle dock Linnékulten erhålla en överpräst av devotaste slag, därtill principfast som få; Thunberg var i hans ögon ingen riktig linnean redan av den orsaken att han dog på sommaren till skillnad från mästaren, vilken slutat sin jordevandring under den kalla årstiden. Den mer rättrogne Wahlenberg drog i konsekvensens namn sin sista suck den 22 mars 1851 strax innan våren vunnit över vintern. Ytterligare en botanist i Uppsala av den rätta linneanska ullen var botanices demonstrator Adam Afzelius. Född 1750 hade han, som en av de sista, på 1770-talet blivit Linnés lärjunge, åhört den snart slaggrörde mästarens föreläsningar liksom sommartid följt i hans fotspår under de då så festliga exkursionerna. Sedan följde i god linneansk anda en mångårig vistelse i England och London med dess utmärkta naturalhistoriska samlingar, samt en äventyrlig expedition till Sierra Leone, varefter Afzelius återvände till fadershuset Uppsala där han under några år i början av 1800-talet kom att bli ledare av en naturvetenskaplig studentsammanslutning vilken till hundraårsjubileet av blomsterkungens födelse 1807 lämpligt döptes om till Linnéska Institutet. Afzelius skulle därtill 1823 komma att bli utgivare av den första samlingen av Linnéarkivalier med den påkostade skriften *Egenhändiga anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf*.⁸

I

Det är i kretsen kring Afzelius som protagonisten till denna essä, den 1784 födde militärläkaren Olof Abraham Robsahm, står att finna första gången han lämnar några mer synbara spår efter sig. Son till en brukspatron i det i Närke belägna Vissboda kom han att från och med 1801 studera i Uppsala under Thunberg. För denne disputerade han både *pro exercitio* och *pro gradu*, det senare 1813 på en växtgeografisk avhandling. Samma år promoverades han till doktor. Redan dessförinnan hade han under assessorn Sven Håkan Brings överinseende börjat praktisera som fattigläkare vid Medevi brunn. Därpå följde några slitsamma år som bataljonsläkare vid Kungliga livregementets hussarcorps med manövrer i den västgötska terrängen, vilkas snart sagt enda behållning för den vetenskapligt lagde Robsahm var möjligheten till naturstudier – inte minst lockade det geologiskt intressanta Kinnekulle med sina petrifikater. 1825 kallades han så till Krigsakademien på Carlberg där han verkade som läkare fram till 1839 då han istället i enlighet med sina intressen en kortare tid, innan han blev sinnessjuk, fick förestå trädgårdsmästeriet. Sina dagar slöt ungkarlen Robsahm 1849 som intagen på Danviken.⁹

Det är emellertid inte det sist och slutligen tragiska levnadsödet som primärt intresserar i detta sammanhang, utan fastmer det förhållandet att i Olof Abraham Robsahm möter vi en visserligen obemärkt men receptiv och levande människa med intresse för snart sagt allt som tilldrog sig i tiden. Vare det nu rörde sig om den religionens eller skönlitteraturens senaste utveckling, uppfostringsverkets behov av reformering, simkonstens främjande eller något nytt rön på naturalhistoriens överrika arbetsfält så hade Robsahm ett uppslag, en åsikt. Detta ofta nog av deciderat slag: På religionens område såg han förflockning råda, inom litteraturen var han en avgjord motståndare till "Academiens artificella Franska Paradis", och när det kom till naturalhistorien var Linné "den Odödliga", kärare än någon annan.¹⁰

Genom att slå följe med medicinaren Robsahm kommer vi därför att i det följande erhålla goda inblickar i det tidiga 1800-talets spirande Linnékult. Lika viktigt är emellertid att hans fall även illustrerar hur vetenskapen vid denna tid ännu i hög grad var en angelägenhet för amatörer. Universiteten i Uppsala och Lund var små, och forskningsmöjligheterna där allt annat än gynnsamma. Antalet professurer och adjunkturen räknade ännu på 1820-talet vid Robsahms alma mater, Uppsala universitet, endast dryga fyrtioalet; därtill kom 21 lönlösa docenter. Vad gäller ekonomin var det sed även bland professorerna att stå på lönetur. Att satsa på den akademiska banan innebar därför för den enskilde ett

vågspel av mått, och många var därmed de studenter med vetenskapliga ambitioner som ändå valde att utbilda sig till ett yrke. Robsahm hörde till denna skara. Läkarkallet och det militära livet var hos honom klart underordnat det vetenskapliga intresset, eller som han en gång frankt skrev: "jag täflar ej att efter slutad akademitid skynda till brödsysslan".¹¹ Av hans penna finns i trycket ett mindre antal populärvetenskapliga skrifter om gymnastikens, badens och simkonstens hälsobringande effekt liksom tiotalet medicinska rapporter ingivna till Svenska Läkaresällskapet. De vetenskapliga ambitionerna framskymtar kanske som allra tydligast av att han 1818 till Vetenskapsakademien skickade in bidraget "Erinringar vid Djurs Vintersömn och Flyttning".¹²

Den bevarade korrespondensen är lika entydig. Den handlar genomgående om tre ting; naturens studium, Linné och den lyckliga studietiden i Uppsala. Sin därifrån ledande och mot inre böjelser stridande levnadsbana har Robsahm aldrig förlikat sig med. I ett för honom som brevskrivare karakteristiskt utbrott heter det: "Det stormande militärlivets förbannelser så liksom förtrollat hela min vaksamhet på Upsalalivets föremål, dess alster och yrken, att jag blifvit blott apotekare, blott en stackars Hussar-läkare; hvilket afgrundssprång från Floras fält!"¹³ Brevet, daterat "Hussarfältet Mosås vid Örebro 7 juli 1820", och ställt till vännen från studieåren i Uppsala, baron Nils Christoffer Gyllenstierna, låter läsaren även i andra avseenden komma den vid detta lag drygt trettiofemåriga Robsahm in på livet.

För den efter studietiden till nordvästskånska Krapperup nerflyttade Gyllenstierna, berättar Robsahm där om sina senaste läsefrukter vilka bär klara spår av sympatier med "den nya skolan" och tysk romantik – bland de svenske nämns med högaktning Thorild, Geijer, Atterbom och Franzén; bland utlänningarna citeras med gillande både Rousseau och Schiller. Själv säger sig Robsahm umgås med planer på att "för nöje och stilutveckling" skriva ett äreminne över "den Odödlige" Linné att skicka in till Svenska Akademiens pristävling även om han nu inte tror på seger; därtill, tror han sig veta, fordras andra och grannare pennor – "Kanske någon HofMedicus Pontin eller slik Svenska Akademiens glittrande luktlösa vältalare" lyder gissningen några månader senare, där det vidare heter: "Ämnet fordrar dock djupare hållning och sakvärma än jag så när sagt Akademien kan bedöma."¹⁴ (Vann gjorde lundensiske botanikprofeten Agardh med ett floskulöst opus som inte bara traderade Hedins helgonlegend om hur Linnés botanikstudier förebådats av att fadern uppvaktade den väntande modern med blommor, utan dessutom bäst möjligt retuscherade bort blomsterkonungens i sammanhanget olämpliga fåfänga; den njöt han enligt Agardh oskuldsfullt eller "som ett barn, ej som en qvinna.")¹⁵

Olof Abraham Robsahm vid tiden på Karlberg. Karikatyr ur Åke Thulstrups samling, Nordiska museet.

Robsahm hade onekligen skäl att efterlysa sakvärma i ämnet Linné. Under studietiden i Uppsala hade han i likhet med adressaten Gyllenstierna hört till den krets naturvetenskapligt intresserade studenter vilka under demonstrator Afzelius ledning sökt upprätthålla arvet efter den store Mannen genom att organisera sig i vad som slutligen kom att heta Linnéska Institutet.¹⁶ Andra medlemmar av denna sammanslutning var Gabriel Marklin, Jakob Henrik af Forselles, Carl Gustaf Kröningswärd, Johan Vilhelm Dalman och Nils Olof Schagerström, alla mer lyckosamma vetenskapsidkare än Robsahm. Sammanslutningens historia blev dessa talanger till trots på inget vis heroisk; delvis till följd av inre slitningar och att studenternas vidare karriärer kallade dem annanstans än Uppsala överlevde den inte mer än ett par år efter hundraårsjubileet – sista dokumenterade sammanträdet, bevisat av endast tre deltagare, ägde rum den 1 december 1811. Av en ambitiöst tänkt skriftserie, *Linnéska Institutets Skrifter*, kom aldrig mer än ett häfte med en oavslutad uppsats av Jakob Henrik af Forselles av trycket.

Emellertid satte tiden i Linnéska Institutet outplånliga spår på Robsahm. Där hade han umgåtts i glada vänners lag, varit med om att samla in naturalier (i hans fall företrädesvis fågelägg), kunnat åhöra föredrag liksom haft möjlighet att öva sig i konsten att försvara och opponera på "dissertationer"; av Robsahms hand finns bevarad ett tjugo sidor långt manuskript, "Zoologiska reflexioner", som efter vederbörliga referenser till den man som "både grundat och fullkomnat Sverges vettenskapliga ära" söker kasta ljus över alltifrån rävars och vargars anatomi, fladdermöss vinterdvala, vita råttors existens, till andfågelbon i trädtopparna, många andra rön att förtiga.¹⁷ Den värld som läsaren av den unge Robsahms manuskript tar del av är tveklöst underbart förunderlig. Nog står det att han ämnar arbeta på "att dimman af uråldriga fördomar skingras", men empirin syftar likväl till det hedervärda ändamålet att skvallra om den allvise Skaparens verk och, någon gång, Linnés ofelbarhet. Man kan inte annat än bli rörd när den unge Robsahm helt i mästartens anda framkastar tanken att svalorna sover på sjöbotten samt därpå genast söker stöd i auktoriteten: "Förgätom icke Plinii: mihi contuenti persuasit rerum natura nihil incredibile existimare de ea". Ännu i det 1818 till Vetenskapsakademien insända bidraget "Erinringar vid Vintersömn och Flyttning" skulle den då mogne mannen Robsahm ståndaktigt söka bevisa denna sedermera avlivade hypotes om svalornas vinterdvala.¹⁸

Med något av samma ståndaktighet svärmade Robsahm för vännerna i Institutet, och han följde levnaden igenom deras fortsatta karriärer så gått det nu gick. Vid årets slut kunde de länge tryggt förvissa sig om att från honom få än skvallar om vad vännerna nu sysselsatte sig med, än rapporter om häpnadsväck-

ande naturalhistoriska fynd, än någon tidigare obekant linneansk anekdot. Det kunde gälla allt från hur Thunberg, medan den annars om sina skatter svartsjukt vaksamme Linné på söndagarna var ute på Hammarby, med smålandsost till trädgårdsmästare Boberg måst muta sig in i den botaniska trädgården, till hur utlandet – och det till och med i det Frankrike där Linné annars haft sina värsta vedersakare – ärade den store mannens minne på ett sätt så man ”känner sig [...] förödmjukt i själen öfver vår egen National Esprits karghet och fattighet”.¹⁹

II

Detta senare förhållande hade Robsahm den 24 maj 1822 fått erfara på plats i Paris, dit en längre europeisk resa över bland annat St Petersburg och Berlin fört honom. Närmaste anledningen var att ledsaga baron Adelsvärd med familj som deras läkare, men för Robsahm innebar resan därtill en välkommen möjlighet att förkovra sig i yrket. Faktum är att även om läkarbanan nu för honom mer var en nödvändighet än en verklig kallelse, så kan man iaktta att han till en början var nog så nitisk. Under 1810-talet och fram till 1820-talets mitt är Robsahm en trägen bidragsgivare till *Svenska Läkaresällskapets Årsberättelser*. Han skänker märkliga preparat (bland annat ett från en sjuttioårig man med förbeningar i hjärtat och stora pulsådern) till sällskapets museum, lämnar rapporter om lyckade kurer med kinabark och vitriolsyra, meddelar påpassligt obduktionsresultat på sitt soldatmaterial och redogör både 1815 och 1818 med statistisk ackuratess för sina erfarenheter som brunnsläkare vid Medevi. I *Svenska Läkaresällskapets Handlingar* för 1820 återfinns dessutom en av honom ingiven ”Summarisk öfversigt af vatten-curens verkan å allmogen och de fattige vid Medevi, decenniet 1811—1820”. Efter att först ha förklarat kuren som verksammare på de fattiga än ”på herrskaperna” med deras ”feta matsäckskost och tunga sömn nästan äfven större delen av dagen”, redogör Robsahm där för vattenkurens stundtals välsignelsebringande verkningar på sextioalet åkommer, alltifrån den på detta sätt flitigt behandlade reumatismen med nästan 1225 fall (483 män och 741 kvinnor) till enstaka exempel av bland annat kronisk dysenteri, haemorojder och infarkter.²⁰ Med viss framgång har metoden använts mot svagsinhet (79 fall varav 40 blivit förbättrade och 4 friska), hysteri (54 fall varav 35 förbättrade och 5 friska), hypokondri (17 fall; 8 förbättrade; 1 frisk) och melankoli (3 fall; 2 förbättrade). Även på gråstarr, dövhet, blindhet och dövstumhet har kuren provats av Robsahm med växlande framgång.

Bakom alla dessa siffror skönjer brunnsläkare Robsahm, som varje god empiriker, vissa tydliga mönster. I *Svenska Läkaresällskapets Årsberättelser* för 1818

får således allmänheten veta, att skrofler behandlas bäst med saltbad i förening med vattendrickningen medan utslagssjukdomar däremot framgångsrikast kureras med svavelbad; "lamheter och Torrvärkar" botas lämpligen med gyttebad. Särskilt för ljumma bad ömmar han; "desse renings- och hälsomedel måtte allmänt komma i bruk hos vår allmoge" genom att "hvar By får sin enkla Badanstalt". I samma bidrag passar Robsahm även på att anlägga könsaspekter på sitt undersökningsmaterial; kvinnfolket klagar "nästan ensamt" över bröstsveda, medan männen lider av "gastrodynie" och magplågor."²¹

Ämnet vatten och bad intar således en viktig plats i läkaren Robsahms tänkande. Verkligt entusiastisk och värtalig visar han sig vara när det är fråga om simbad. Däri, frestas man säga, följde han strömmen. Med början i England under det föregående seklet hade havsvattnets helande effekt på hälsan alltmer kommit att uppmärksammas av den medicinska expertisen.²² Scarborough, Brighton, Dieppe, Boulogne, Nordeney, Travemünde, Rügen, Gustafsberg, Strömstad, Ramlösa; inom kort fanns mondäna havsbad över hela den europeiska kontinenten där man vid sidan av att inmundiga kopiösa mängder brunns- vatten eller andas nyttig sjöluft – så kallade "luftbad" – under stärkande promenader längs sceniska kuster även kunde sänka sig ner i kar fyllda med tång eller gytta liksom låta sig föras ut med vagn i det kalla, salthaltiga havet. Enligt ledande medicinska auktoriteter var inte minst vågornas svall mot kroppen undergörande på nervsystemet. De brusande böljorna tänktes bita på allt från melankoli och hypokondri till nymfomani och menstruationsbesvär.

Från att frivilligt exponera sig mot det hårdande havets våg var steget inte långt till att umgås med tanken på att pröva sina krafter med det våta elementet. Fram mot 1700-talets slut skulle en modeläkare som Tissot förklara motion i allmänhet och simning i synnerhet för att vara hälsosamt. Bland företrädesvis de bildade klassernas unga, raska män blev simning därmed något av ett mode. I Sverige skedde detta vid sekelskiftet 1800. Vi får anta att Tissot inte varit utan betydelse för simkonstens popularisering, särskilt som hans tankar i ämnet från och med 1797 fanns tillgängliga i svensk språkdräkt.²³ Likaså har i detta sammanhang seklets store simningspropagator, Benjamin Franklin, tidigt valsat runt i den svenska pressen.²⁴ Men simkonstens popularisering hade, som Albert Wiberg påpekat, även inhemska förutsättningar.²⁵ Redan 1760 hade sålunda simning förts in på schemat vid kadettskolan i Karlskrona. Vidare förtjänar nämnas dels att 1787 utlyste Patriotiska sällskapet – med bergshauptmannen August Nordenskiöld som vinnare – tävlingsämnet "Den bästa, lättaste och på egen förfarenhet grundade methode till simningskonstens lärande för rikets ungdom", dels att året därefter började under astronomen Jöns Svanbergs egid

Medevi brunn, Robsahms arbetsplats under tidigt 1800-tal. Ur S. A. Hedin, Utkast til en handbok för brunnsgäster (1803).

den undervisning i simning att bedrivas vilken i förlängningen ledde till grundandet av Upsala simsällskap.²⁶

Åren närmast efter 1800 står sedan simpropagandan i sitt flor och en rad skrifter kommer utav trycket; 1804 publiceras Franklins *Konsten att simma*, året därpå utkommer genom Adam Fahlmans försorg Johan Daniel Herholdts och Carl Gottlob Rafns *Försök till en historisk afhandling om räddningsanstalterna för drunknade* och åren kring 1810 framför den pedagogiske reformatorn Carl Ulric Broocman i sitt *Magasin för föräldrar och lärare* (vid en redogörelse för gymnastikens framsteg i Danmark) förhoppningen att "i synnerhet den så angelägna simkonsten af ungdomen allmänna blifva lärd och öfvad."²⁷ Allmän hälsa och sann medborgaranda skulle bli följderna enligt Broocman, vilken i sin syn på gymnastiken i undervisningen närmast stod under inflytelse av pedagoger som de tyska filantropinisterna och Pestalozzi liksom tidiga gymnastikförespråkare som Guts Muth och Nachtgall. Broocman fick aldrig se sina förhoppningar infriade. Samma år, 1812, som han utsågs att delta i den ny tillsatta uppfostringskommittén gick han ur tiden. Emellertid ägde hans tankar gehör. De napoleonska krigens slagskugga vilade tungt över landet, och fysisk fostran kom att stå högt på det patriotiska programmet. I kölvattnet efter Lings ihärdiga gymnastikpropaganda bildades simskolor och sällskap på olika ställen i Sverige. 1824 stiftades ett simsällskap i Linköping, tre år senare tillkom Stockholms första simskola och 1833 uppstod Göteborgs simskola. Även i orter som Jönköping, Lund och Härnösand togs tidigt initiativ för att bilda simskolor. Hur viktig simkonsten ansågs vara under 1800-talets första decennier illustreras kanske bäst av det förhållandet att kronprins Karl Johan anbefallde sonen Oscar att ta lektioner.

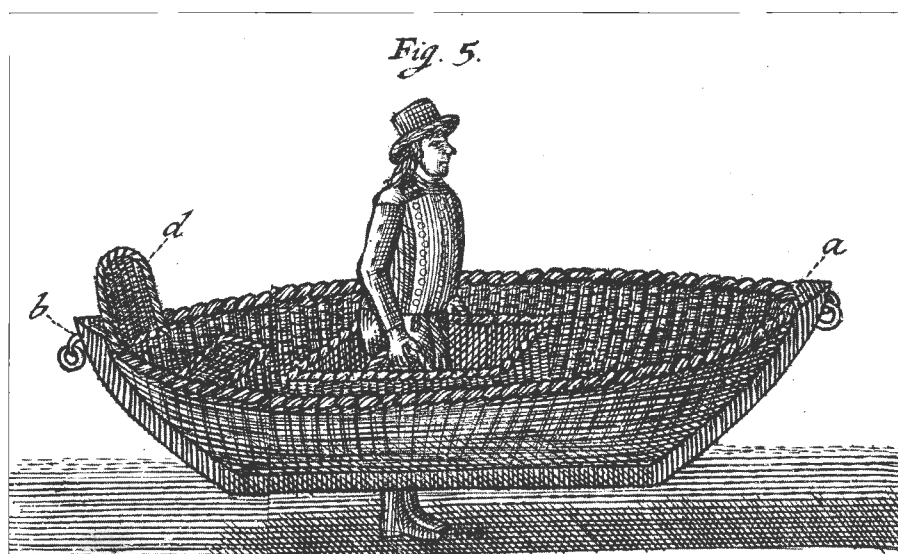
En till det yttre mindre betydelsefull simmare än prinsen var onekligen Olof Abraham Robsahm. Men en mer hängiven sådan kan knappast tänkas. I breven till sina vänner kunde han understundom teckna sig "Sim-Olof", och i de skrifter han på 1810-talet författade för att sprida simkonstens evangelium tröttnade han aldrig på att betyga att det var i det våta elementet som han upplevt sina "friskaste glädjestunder".²⁸ Entusiasmen nådde när författaren kom till dessa stunder lätt kokpunkten: "Ofta har jag", lyder en för skribenten Robsahm karakteristisk passage i skriften *Om Nyttan af Bad*, "från höstisen och vårdrifvan summit ned i frysande vatten med förfriskadt mod. Skulle jag väl glömma er I timmar! Om för mig många lifvets minnen forkolna, skolen I dock brinna jemt."²⁹ Emellertid fanns för Robsahm andra och allvarigare anledningar än den att få bikta sig till att skriva om bad och simkonst, något som med all skärpa står klart redan med den ödesmättade titeln till den två gånger tryckta broschy-

ren *Något om Drunknades Räddning* (1813 resp. 1815). I det senare trycket av 1815 kan han, entusiasten, visserligen inte undanhålla läsarna hur han redan i ungdomen lärt sig simkonsten, "mitt sommarlifs gladaste tidsfördrif", i hembygdens sjöar Tisaren och Vissbosjön, men bakgrunden för skriften är nu en gång för alla sorglig: att "[t]usende hafva drunknat i Svenska sjöarna, som kunnat räddas, om de varit simmare."³⁰ I den mer ambitiösa skriften *Om Nyttan af Bad* slog han fast att "genom bristfulla läroverk 700 landsmän och deröfver drunknat till en dyr del i Sverges infödda böljor" bara under de fem åren 1806—1810.³¹

Att då tåga och ingenting göra skulle ha inneburit ett förräderi mot såväl mänskligheten som, än viktigare, fäderneslandet, genom ryska machinationer redan berövat sin östra rikshalva. I vart fall Robsahm gjorde i dessa tider av betryck därför vad han kunde. Tillsammans med ett antal kamrater – däribland Gabriel Marklin, Olof Carling och "den svenska simkonstens fader" Carl Gustaf Grahl – var han med om att 1813 rekonstituera det slumrande simsällskapet i Uppsala. Därtill kom så hans publicistiska verksamhet där han med missionärens nit drog i härnad mot all ingrodd fördom och all mänsklig tröghet att ta till sig det nya. Hur hade, berättade han för läsarna i *Något om Drunknades Räddning*, inte hans livs "gladaste känsla" genomflutit honom just efter "att ha räddat en drunknande människa"? Hur enkelt kunde inte saker och ting förändras till det bättre om Sverige tog efter sina grannländer och införde simövningar på skolschemat för rikets ungdom? Detta tänkte sig Robsahm även borde provas på "Allmogens barn", som lämpligen kunde få lära sig simma i "våra Socken-skolor". Resultaten skulle inte utebli; överallt "skulle", med Robsahms ord, "härdade soldater framstå att med stark arm rädda landet ur nöden, och styrkans och helsans rop skalla med böljans sånger." Omedelbart efter dessa önskedrömmar följde en energisk och för den överspände författaren kännetecknande kas-kad appeller:

Fädernesland! Förene sig i dig patriotiske män till Simkonstens utspridande i hela din bygd! Ryse hvarje Svensk för de bleknande likar som kunnat rädda sig sjelfve och andra genom en förnuftigare uppfostran [...] O mina Landsmän! Saken talar för sig. Jämrande enkor och faderlösa barn anropa oss tillika. De inkast förslappade själar invända förtjena endast tyst förakt. Gripom verket!

Samma blandning av revanschistiska bröstoner och beredskap att finna både andligen och kroppsligen förslappade meningsmotståndare återfanns även i Robsahms större arbete, *Om Nyttan af Bad*, signifikant nog på titelbladet bärande ett motto av den i Sverige kände tyske sverigevännen och nationalisten

En livräddares bästa redskap enligt Herholdt och Rafn, Försök till en afhandling om räddningsanalterne för drunknade (1805).

Ernst Moritz Arndt: "So lange noch ein Puls sich in mir bewegt,/ ich werde frei aussprechen was ich frei fühle."

Huvuddelen av arbetet var populärmedicinskt, och redogjorde efter en kortare historik lättfattligt för vetenskapens ståndpunkt i fråga om allt från generella kall- och varmbad till djurbad, "när någon viss del hålles inom kroppen af något nyslagadt djur, i styfnader och rheumatismen m. d. icke utan nytta"; sammanlagt diskuteras ett drygt tjugotal olika bad.³² Men härutöver bjöd skriften dessutom på längre partier där den från ämnet avvikande författaren ondgjorde sig över det mesta; tidens allmänna veklighet, tilltänkta tadlare liksom bristande anstalter på inte bara simkonstens utan även pedagogikens områden – på den senare punkten visade sig Robsahm vara en varm vän av Broocmans tankegångar.³³ Hur nödvändigt var det inte att dennes program, att åstadkomma en sann medborgarbildning där fysisk fostran förenades med den intellektuella bildningen, verkligen realiserades? Och hur förrådd och hur övergiven var nu inte rikets ungdom i och med denne nydanande pedagogs bortgång? I vart fall står det klart att den sanningskäre Robsahm – "Sanning är ingen smädelse" löd en av hans levnadsmaximer – hyste tydliga betänkligheter om resultatet av den 1812 tillsatta uppfostringskommitténs fortsatta arbete när nu inte Broocman fanns där och eldade på de övriga ledamöterna. Dessa var "visserligen nitiska män", men hade att tampas med ett "lysande" elände, ett "helgon ur munkåldern".³⁴ Stackars Svea rike, stackars föräldrar, men framförallt stackars skolpil-

tar, inneslutna, med Robsahms ord, ”inom plågans murar, der öfverallt döden sitter i väggarna, och ingen qvicknad ler, bland sena suckar under dygnets långa timmar.” Bitter jämmer, osund trånad och olidliga kval var vad den från bad och vattenkurer alltmer digredierande författaren såg omkring sig. Finalen på skriften gick följdriktigt i patetikens tecken:

Men I behjertade medborgare! Mindre anklagade af förolyckades bleka vålnader, eller sjukdomars ridiga offer. Eder mensklighet påkallar jag. Grufvorna till lifvets eländen äro stupande fosringsverk. Redan hota de edra hufvud som en tjutning före stormen. Redan edra fötter som en skallerorm. Skaken emot dessa vådor edra bröst! [...] om jag till någon enda likes räddning hunnit likna brynet, som utan kraft att skära, dock hvässer stålet. Jag skulle lugnare dö. Det är en skugga hela lifvet, som har en sol framom sig.

III

Någon folkväckare av format blev nu aldrig Robsahm, och efter 1815 skulle han heller aldrig mer ta på sig rollen att i Lings efterföljd propagera för kroppsövingarnas betydelse för den götiska kraftens och andens renässans. Men om hans karriär som patriotisk skriftställare är lika kort som glanslös, äger den likväl ett visst intresse som en erinran om hur på det politiskt turbulenta 1810-talet även andrarangsgestalter i skuggan av kulturheroer som Geijer, Tegnér och Ling var gripna av och sökte ge de nationella stämningarna röst. Robsahms fortsatta levnad går huvudsakligen i obemärkthetens tecken. Genom sin militära befattning befinner han sig alltsomoftast på tröstlösa övningar i Mellansverige, med tjänstgöringen på sensommaren som fattigläkare vid Medevibrunn som enda avbrott. Trivseln är minimal. I den för sin tid rabulistiska tidningen *Anmärkaren* (nr 27, 1820) far han i en anonym insändare ut i haranger om hur militärläkarna hunsas och i rättsfall inte tas på samma allvar som sina civila kolleger. Missnöjet bryter fram med full kraft när skribenten propsar på att edgång alltid borde präglas av högtidlighet och värdighet, och inte som nu närmast te sig som ”att taga en sup”.

Robsahms samhällskritiska penna stannade inte härmed. Även utanför vad som direkt hörde till hans profession hade han synpunkter. Några nummer senare lät han likaledes under hägn av anonymiteten sitt lättretliga sinnelag få fullt utlopp i *Anmärkaren* i artikelserien ”Att taga i besinnande” (nr 36, 37 & 49), som riktar sig mot de offentliga kungörelsernas uppläsning under gudstjänsten. Än en gång förtretade bristen på högtidlighet och värdighet: ”Jag är och förblifwer af den öfwertygelsen, att, likasom Gudstjenst bör hållas, så bör den ock hållas med fullkomligt allwar och värdighet, med ren och upphöjd andakt,

och med undanrödjande af allt det, som kan denna andakt störa, skingra eller gäcka”, börjar inlägget, som sedan formar sig till en straffpredikan mot ”kyrkans Ephorer Hrr. Biskopar” och deras ”beskyllansvärda [...] lamhet”.³⁵

Främsta anledningen till denna upptuktelse visar sig snart nog ha grund i ett kyrkobesök där prästen – mitt under hänryckningens och konfirmationsläsningens tid – läst upp en kungörelse från landshövdingeämbetet i Skaraborgs län ”*om stons betäckning och hingstars språng!*” Såsom sann vän av ordning, låter den upprörde militärläkaren trycka av hela det flagranta aktstycket under salvelsefulla kommentarer: ”Bör man kunna föreställa sig att kristne menniskjor wilja i Gudstjensten inblanda någonting så revolterande, som en slik föreläsning, en instruktion *om stons och hingstars parning?* ... Hwilken styggelse, hwilken wämjelighet för desse kyrkogångares tankar och känslor, i synnerhet för desse nattwardt-gästers [d. v. s. konfirmanderna], som äga så så stor och erkänd rätt att få bibehålla sin andakt ostörd och oförargad, åtminstone tills sakramentets utdelande är slutadt!” Vad ska ”qvinnoöknet, hwars naturliga blygsamhet man dock plär anse för en plikt” säga? Hur ska det gå med ”menniskjans fall och frälsning”? Den uppbragte doktorn, som lägger all skuld på ”oredans fortfarande” på ”*kyrkans ephorer*”, yrkar på att ”opassande kunngörelser” fortsättningsvis läses av kronans betjänter i sockenstugan.

Ytterligare en artikel, ”Frågor”, hann Robsahm med i *Anmärkaren* (nr 49, 1821). Där tog han under signaturen ”Provinsial-Medicus” på sig att bli språkrör för de kvinnor vars män dräpts och sedan av domstolen tillerkänts en löjligt låg mansbot; ingen ”skuld” var ”heligare än den för ett lif”, och därför borde dräparen helst tvingas arbeta av sin skuld.

Därefter tystnade skriftställaren Robsahm sånär som på några kortare medicinska underrättelser för *Svenska Läkarsällskapets Årsberättelser*, och en likaledes där, 1822, publicerad redogörelse för S:t Petersburgs sjukhusinrättningar vilka han besökt under sin europeiska resa i baron Adelsvärds tjänst. Resan, som förutom att föra honom till Ryssland även tog honom till Tyskland, England och Frankrike, var hans livs stora upplevelse. Till den, och då särskilt tiden i Paris, återkom han träget i korrespondensen med vännerna. I den franska huvudstaden hade han umgåtts bland likasinnade, träffat, andra naturalhistorici att förtiga, greve Lacépède, den store Buffons adoptivson, vars föreläsningar i ichtyologien han följde, samt haft glädjen att notera hur Linné numer var: ”Fransmännens afgud. I buster och taflor finns han i äfven Damernas toilette-rum.”³⁶ Mer högtidligt hade han med ledamöterna av Société Linnéenne de Paris fått vara med om att fira mästaren. Det var en i sanning oförglömlig händelse enligt Robsahm, som ännu ett par efteråt skriver så här entusiastiskt

till vännen Nils Christoffer Gyllenstierna på Krapperup:

Jag glömer aldrig den dagen 24 sistl. maj å Linnés födelsedag i *Bois de Romainville* i Paris nejder, der en talrik och lysande mängd af Paris och Utrikes lärde firade Linnés dag. Dess büst höljdes med blomster: det land välsignades som sett honom födas: hymner afsjöngs till hans ära: Mémoires et Eloges upplästes: det sköna könet omkrantsade Altaret: Excursioner anställdes: Måltider i löfsalarna: Skålar och Skämt: Allvar och löjen: hvilka minnen för din stackars Rsm, f. d. Ämnessvens Candidat i Linneiska Institutet i Upsala.³⁷

Men det där var nu för alltid flydda tider. Läkare, militärläkare dessutom, var hans usla livslott. I ett brev till vännen Gabriel Marklin i början av 1825 skriver han att hans profession ”är numera blifvet en så fatal syssla, att flera unga sådana läkare nu årligen taga afsked, för att slippa Critic af både Militär och Civil Auctorisation. Deras lott af alla läkare nu så kinktrasslad, att de commenderas af en hvar”. Han och hans olycksbröder är, framgår det, föga mer än en samling ”skjutsmärrar”.³⁸ I denna situation betydde kontakterna med ungdomsvännerna desto mer. Från än Mariestad, än Hallandsberg, än Örebro, än Kumla, sedan Stockholm och Krigsakademien på Karlberg där han den 20 december 1825 utnämnts till läkare, gick hans epistlar ut till den krympande kamratskaran. Broocman, kring vilken Robsahm välvt sådana stora planer, hade gått bort 1813. Sju år senare dog ”Polrits” eller Carl Polheimer, kamraten från Linnéska Institutet, med vilken ”Robrits” i ett dystert brev till vännen Nils Christoffer Gyllenstierna (”Gyllrits”) menade sig ha upplevt sina ”gladaste Upsalastunder” ute på fältet, jagandes fjärlar. På sitt oefterhärmligt överspända vis tillade han: ”De flugit för honom till himlens land, der alla detta lifvets irringar och qual, all dess desharmonier försvinna, och de under liksom eviga tider Andens eviga barn dricka himlens sånger och frukter.” Ytterligare åtta år senare föll Johan Wilhelm Dalman ifrån, och 1834 avled förvaltaren vid Lantbruksakademien, Olof Carling – båda dödsfall som tog särskilt hårt på honom –, och 1841 hade turen kommit till Linnéska Institutets ”Silfrits”, det sedermera botaniserande hovrättsrådet Gustaf Silfverstråhle.³⁹

Bäst det nu gick sökte Robsahm ta dessa förluster med besinning. Polheimers frånfälle hade han till och med mött med ett ”Döden försonar allt.”⁴⁰ Men detta bortfall av ungdomsvänner var när det kom till kritan desto svårare att bära då den alltmer excentriske Robsahm uppenbarligen inte varit i stånd att skaffa nya och hållvariga relationer. Att han kom på kant med Johan Emanuel Wikström, i vars bostad han rört sig som fisken i vattnet under sin Uppsalatid, var kanske inte så konstigt. Snart nog alla tidens botanister kom förr eller senare i delo med denne professor Bergianus vid Vetenskapsakademien, folkskygg och

med Robsahms ord ”så hyperkondriskt besynnerlig, att hans vänner, om han nånsin ägt några, öfvergifvit honom åt ensligheten”.⁴¹ Men den disharmoniske Robsahm var själv inte den lättaste att ha att göra med. I umgänget tillhörde han dem som inte väjde för kraftuttryck när det kom till personer han inte gillade, till vilket kom att han – som framgått av det tidigare – beredvilligt spårade fiender mot sig och sina närmaste bekantskaper lite varstans. Vid vännen Carlings frånfälle 1834 skulle han gå så långt att han efteråt i pressen offentligt anklagade i stort sett samtliga dennes förmän och underordnade vid Lantbruksakademien för att ha förbittrat dennes levnad med falska beskyllningar och insubordination.

Om hur pass ensam den medelålders Robsahm kände sig på 1830-talet vittnar ett brev från slutet av 1834, undertecknat ”din Sim Olof” och ställt till Marklin i Uppsala. Där heter det: ”Jag är mycket betryckt och mig olik efter förluster här i Stockholm och dess nejd af mina enda goda Wettenskaps vänner. Jag har ingen enda kvar. Wikström är otillgänglig och omedgörlig att umgås med. Gud gifve mig styrka att kunna hålla mig uppe och ej svigta! Jag fruktar mycket för mig sjelf.”⁴² I någon mån har han sökt att hålla borta sin tilltagande isolering genom att upprätthålla kontakten med sina allt färre ungdomsvänner i långa brev som pockade på svar. I vad mån han fick några är oklart då inga brev till honom är bevarade; man kan dock notera att påfallande ofta har han beklagat sig för vännerna över att ha ”skrifvit dem ett bref utan svar”.⁴³ Hans egna brev är omvälvande, på en gång självutlämnande och rika på ämnen – de spänner, inte sällan i en och samma epistel, över allt från geologins orthokerasiter och Geijers senaste verk till grekernas frihetskamp och Guds förunderliga allvishet. Härtill bjuds läsaren laddade omdömen och medvetna stilistiska idiosynkrasier. Det är en romantiker, övertygad om förträffligheten av att utveckla personlighetens alla aspekter till vad pris som helst, som för pennan. Strategin är att lita till ingivelsen, regelbrottet, överraskningsmomentet; redan som ung läkare hade han med ogillande anmärkt på hur ”vissa bli lefvande Petrifikater!”⁴⁴

Sättet för Robsahm att undvika denna andliga förstelningsprocess bestod inte minst i att söka hålla sig ajour med vetenskapens landvinningar. Det gjorde han dels genom att följa floden av ny facklitteratur genom recensionerna i de viktiga tidskrifterna, främst då de Uppsalabaserade *Svensk Litteratur Tidning*, *Iduna*, *Svea* och *Scandia*. Även *Vetenskapsakademiens Årsberättelser*, oumbärliga ”för den, som liksom jag och flere, ej har råd att lägga sig till sjelfva Academiens Handlingar”, har stått på hans hylla.⁴⁵ I andra fall har han utbett sig om information om kommande bokverk av sina vänner. I korrespondensen med Nils Christoffer Gyllenstierna på Krapperup är lundaforskarna Sven Nilssons och Agardhs pågående arbeten ett ständigt återkommande ämne. Så här, närmast

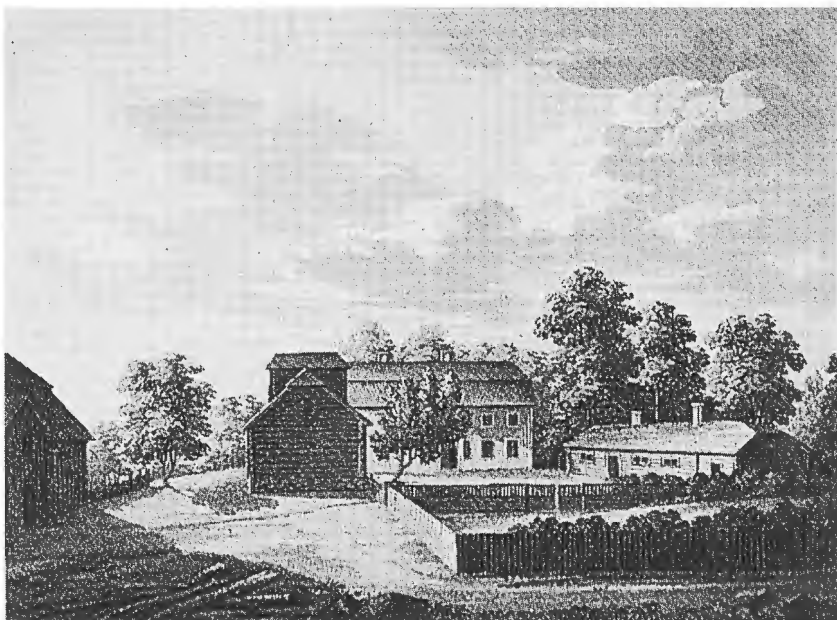
desperat, kan bönera om upplysningar låta 1820 från den i Västergötland stationerade unge militärläkaren:

När utkommer Nilsons och Fries Flora et Fauna Scandinavice? Jag har ej subscriberat eller prenumererat, af skäl att ingen sådan lista för mig å min station och magra litteraturkrets i Westergylln varit att tillgå. *Säg mig! Skall jag skriva till Nilson för att upplysas härom.* Jag längtar innerligt efter det klassiska verket.⁴⁶

Men lika ofta går informationstrafiken i motsatt riktning; samma brev innehåller mycket riktigt noggranna inköpsråd till baronens bibliotek. Vid ett annat tillfälle, där den otålige Robsahm än en gång frågar om Nilssons och Agardhs arbeten, rapporterar han att av *Svensk Botanik* har "96 häftet utkommit" samt påtalar vikten av att Krapperup förses med *Svensk Literatur Tidning* och ett exemplar av Wahlenbergs *Flora Upsaliensis*, "[e]tt classiskt verk, liksom alla den mannens". Omedelbart därefter kommer ett för brevskrivaren kännetecknade utbrott av känslor sammanflätade med minnen:

Hvilka reminiscenser uppglödde ej, då jag läste den och synade vextkartan! Hvad ändå Naturalhistorien är en Gudomlig vettenskap, speglande himmeln i jorden! Går jag ensam hvart som helst, alltid sällskap af dess under, om ej ett idel kötthufvud och idioti häri, som väl aldrig någons bild borde vara!⁴⁷

Uppsala, den gudomliga Linnés stad och naturalhistoriens stamort; det var där han hörde hemma och dit han längtade. Fanns det någon som var mer pietetsfull mot mästarens minne än han, som när Zetterstedt i sin Lappländska resa sökte sig på nymodigheten att kalla Gmelius *Parus sibiricus* för *P. Lugubris* liksom bytte ut *Gynipedium bulbosum* mot *Limodorum boreale* stegrade sig inför dessa "kannstöperier af Synonymier på Linnés classiska alster."⁴⁸ Det var hans kärlek till denna oförgätliga Linné han visserligen inte träffat (men väl hans salig far) som gjorde att han åtog sig att fungera som svensk korrespondent åt Société Linnéene de Paris liksom köpte på sig böcker om och av Linné; vid ett tillfälle låter han Adam Afzelius veta att han är i ägo av inte mindre än fyra exemplar av dennes *Egenhändig Anteckningar af Linné om sig sjelf*, ett verk han med sorg i hjärtat konstaterar vara "här alltför litet af Sverges samtid värderadt".⁴⁹ Hans plan är, framgår det, att skicka dem utomlands där man älskar mannen så mycket mer. Robsahm tröttnade aldrig heller på att i breven ösa ur sin samlade skatt av anekdoter förbundna med Linné. Hur hade inte hans far 1750 förgäves utbett sig om en *Salix purpurea* hos Linnés trädgårdsmästare emedan dessa var rädda för att drabbas av den store mannens lättväckta vrede? Vil-

Vallfartsmål för linneaner. Linnés Hammarby som det ter sig i Adam Afzelius, Egenhändiga Anteckningar af Linné om sig sjelf (1823).

ken var, för övrigt, inte mästarens ilska när han efter tre år upptäckte att Thunberg bakom ryggen på honom kommit åt ett exemplar av *Calciolara pinnata*? Undertexten i alla dessa anekdoter för bekantskapskretsen var den att stora geni-ers karaktärsfel är förlåtliga idiosynkrasier som på sätt och vis gör dem än mer älskansvärda, än mer tillbedjansvärda.

Till sådana mäns minnesplatser vallfärdar man. Så gjorde även Robsahm, vilket förstås var omöjligt att undanhålla de gamla vännerna i Linnéska Institutet. För Nils Christoffer Gyllenstierna, av ett ogynnsamt öde försatt i den skånska diasporan på godset Krapperup, berättar han 1825 om en sådan peregrination till "det fameusa Linnés Hammarby" i sällskap med Wahlenberg och Marklin.⁵⁰ Det visade sig, "hvilket, hvad tycker du väl, *först* förl. sommar, eho blott 1 mil från Upsala", vara första gången detta botaniska Mecka "besågs af Wahlenberg och Marklin [...] invändes till boningsrum och trädgård." Detta enligt Robsahm av den orsaken att Wahlenberg var "så fruntimmersskygg, att han ej vågat sig dit sommartid, då Fröken Linné och familjen bor der. Nu visade han sig ock så tystlåten, att jag måste föra ordet." Lönen för detta uppdrag visade sig bli nog så furstlig: "Jag fick ur hans sängkammare", berättar den rörde Robsahm, "der åtskillige manuscripter ligga, några presentblad, för att in natura

kunna skicka en originalskrift af hans händer till Linneiska Societetens i Paris bibliotek.”

IV

Så fördrev Robsahm tiden med att samla Linnéminnen, att söka hålla sig ajour med vetenskapens frontlinjer och åtminstone i tanken slå sällskap med de allt färre vännerna i förskingringen. Någon enstaka gång har han haft glädjen att återse dem. 1825 besökte Dalman honom i Mariestad under en av sina resor på jakt efter naturalier. Sprickfärdig av förtroendets stolthet rapporterar Robsahm till Gyllenstierna om hur Dalman visat honom ”ett och annat obeskrivet Naturalster”, däribland ”en art *Coccus* å Björk och Gran m. m. han tänker kalla *cryptogamus*, den der verkligt putslustigt spelar sin parning, likväl icke under sängetäcket utan ofvanöfverigenom det”.⁵¹ I samma brev kan han för vännen berätta att Marklin samlat ihop en stor mängd petrifikater längs den vid denna tid med full kraft byggda Göta kanal; skada dock ”att man vid Canal-sprängningen så ytterst vårdslösat petrificat-fynden”.

Vänskapen mellan Robsahm och Gyllenstierna på Krapperup visade sig hållbar, och det är framförallt tack vare att den senare sparat de från Stockholm kommande breven som en för sin tid så pass obemärkt persons liv som Robsahms ändå till väsentliga delar låter sig rekonstrueras. Sista kontakten dem emellan som går att belägga daterar sig till vårvintern 1837 då de gamla Uppsalastudenterna förenades i tanken på att återuppväcka Linnéska Institutet. I korrespondensen kastar sig Robsahm självsvåldigt mellan ämnena; det kan gälla vetenskapliga upptäckter (och då särskilt ”fiskerinytt”, baronens särskilda svaghet), frågor om vem som kan samla in fågelägg för honom och Société Linnéenne de Paris, politik, gemensamma minnen, men också Gyllenstiernas ”Liljesköna” svägerskor, vidare vikten av att baronen tar sig tid åt att dricka brunn – ett ämne Robsahm vet allt värt att veta om – samt goda råd till Gyllenstierna i egenskap av fader att praktisera på de avynglade ätteläggen. Medicinaren vet, ehuru ungkarl, här klara besked. Vad som baronen rekommenderas är ”en naturfrisk uppfostran, badande dina piltar i hafsvindens och inför dristigt vilda naturskönheter i Kullabergens skär.”⁵²

Av breven framgår även att Robsahm i likhet med baronen på ”det botaniska Krapperup” på 1820-talet slår sig på hortikulturen, som under denna tid kommit att alltmer fångsla män och kvinnor inom de bildade klasserna; bildandet 1832 av Svenska Trädgårdsföreningen, snart nog omfattande mer än 1.000 ledamöter, kan i detta sammanhang ses som symptomatiskt. Robsahm, vilken

Brunndrickning enligt J. A. af Kullberg, Badminnen från Söderköping (1846), detalj.

i sina hortikulturella intressen närmast bråddes på fadern, fyller breven med rapporter om hur han nyttjat kontakten med Carling på Lantbruksakademien till att skaffa rara alster, och utber sig om liknande tjänster av övriga bekanta. Men sändningarna från Carling upphör för gott vårvintern 1834 i och med dennes frånfalle. Det var det andra dödsfallet bland Uppsalavännerna som verkligen grep tag i Robsahm. Det föregående var Dalmans sex år tidigare. Hur svårt hade han inte att förlika sig med dessa förluster? Och hur lätt flammade inte minnet av dem åter upp? Ett exempel erbjuder ett brev till Nils Christoffer Gyllenstierna, halvåret efter att Dalman avlidit. I detta, annars huvudsakligen ägnat botaniska notiser och "fiskerinytt", leder honom rapporten om hans guldfiskar, "Cyprinus auratus", vilka "jag här i Glasurna leka med under mitt fridlösa yrke", över till Dalman: "en af de tre, die dreij niedliche Goldfische" har dött till följd av förstoppning, vilket Robsahm "sörjer och hjertligen, ty han var ett minne af vår dyre vän JWD."⁵³

Simbrodern Carlings frånfalle träffar ännu hårdare. Under tiden i Stockholm har han varit Robsahms trognaste sällskap. Tillsammans har de dryftat uppsalaminnen, diskuterat växtexperiment och gått på bokauktioner. Utan honom känner sig Robsahm övergiven, och han ömmar därför för vännens minne på alla tänkbara vis. Han tar på sig att inventera "den oförgätlige Olofs Boksam-

ling", en "smärtsam occupation", och medverkar till att vännen får en värdig gravplats – vilket innebär att naturen i en eller annan form måste ges plats.⁵⁴ Till slut stannar Robsahm och Carlings övriga vänner för att på Norra kyrkogården åstadkomma en gräskulle, skuggad av ett antal pyramidpopplar. Något av intensiteten i sorgen härrör ur det förhållandet att han finner Carling, denna "flit-martyr", illa behandlad av dennes arbetsgivare, Lantbruksakademien.⁵⁵ Med harm noterar Robsahm hur Akademien på inget vis visade erkänsla för Carlings oerhörda arbetsinsats vilken ska ha sträckt sig till att omfatta arton av dygnets tjugofyra timmar; arbetsdagen lär ha börjat klockan 3 på morgonen. Istället hade Carlings tjänstgöring vid Lantbruksakademien förbittrats av grava ifrågasättanden från den stridslystne sekreteraren Granberg, vilken dessutom uppviglade trädgårdsmästaren Hultén mot Carling. Till denna falang hade även slutit sig mäktiga män som Josua Sylvander, Axel Adlersparre och Jöns Jacob Berzelius, vilka på alla vis arbetade på att göra Carlings bemödanden om intet. Den otacksamma Akademien, vars växter på experimentalfältet, med Robsahms ord, samtliga höll sorg, brydde sig inte ens om att bestrida kostnaden för popplarna vid Carlings grav.

Sådant smärtade. För Marklin i Uppsala delgav Robsahm hemska interiörer från Akademien, och det dröjde heller inte länge förrän han bestämde sig för att för allmänheten sjunga ut med sanningen om "den ädle vännen Olofs lidanden" där.⁵⁶ Marklin fick i uppdrag att ge Robsahm de data han behövde för att korrekt nedteckna Carlings akademiska och skriftliga meriter. Resultatet, till följd av omöjligheten att få någon mot Lantbruksakademien negativ artikel tryckt i Stockholm, långt om länge publicerat i uppsaliensiska Correspondenten (nr 1 & 2 1835), blev en svidande vidräkning med vad som ömsom kallades "Ligan", ömsom "Hydran". Vilka storverk hade inte Carling uträttat med experimentalfältet? Aldrig att på "Stockholms polhöjd" någonsin förr "en enda lokal haft så skilda" växter "acklimatiserade som under Carlings hand." Hade inte han till mänsklighetens fromma påfunnit en "Trigonograf, ett Instrument hwarmed ytors innehåll kan bestämmas, äfwen af dem som icke läst Landtmäteri"? Och hur hade inte Carling på egen bekostnad låtit trycka årsberättelserna, vilka "wise män" sökt undertrycka för att på så vis desto bättre kunna påstå "att allt war i lägerwall."

Med misantropens vakna öga för mänsklig futtighet målade Robsahm porträtten av Carlings belackare: där var Granberg, eller "nämndemannen", kännetecknad av en "ignorans dithän" att han inte ens kunde "skilja päron- och äplelöf"; där var "sjelfwa Rättwisans President" (Sylvander) som innan han plötsligt gick "ur tiden inför ett högre Tribunal" arbetat på Carlings fall; där var "den

kaustika Autokraten”, Berzelius, med sitt lika stora som menliga inflytande.

Tillsammans hade män som dessa lyckats göra Carlings förvaltarskap till ett inferno av ”arbets-trassel och polemik”, och hindrat honom i hans vetenskapliga gärning. En bitter Robsahm konstaterar inte bara att med ”Carling dog idén af Experimental-fält.” Det var värre än så. I sin monumentala okunskap hade Carlings fiender i Akademien därtill tvingat fram att sparrissängar anlades på experimentalfälter ”utan att weta det sex år fordras innan de ger skörd”, liksom att där odlades ”Turska bönor och dylikt köksram [...] för att göra effekt”. Slutligen hade Lantbruksakademien även efter Carlings död framhärdat i sin enfald och underlåtit att vid bokauktionen efter honom köpa in ett enda av alla de oumbärliga verk inom agronomi, botanik och skogshushållning som då bjöds ut, och detta trots att Akademien var ”i saknad [...] af dem alla.” Den anonymt skrivna artikeln slutar bittrast möjligt med en uppmaning till Carlings belackare att gå till hans grav: ”Må sykofanten gå dit och se på sin hand.” Robsahm, inte helt utan hämndkänslor, lägger här till ett trosvisst: ”Hon wissnar en dag.”

Robsahms penna har härefter lämnat få spår efter sig. Av en planerad historik över simskolornas uppkomst i landet blev aldrig något, och inte heller är de bevarade breven mer än en handfull många. I januari 1835 går ett par epistlar till Marklin, vilka till väsentliga delar handlar om Robsahms nekrolog och reaktionerna på denna. Marklin får veta att i Stockholm går ”Nämndemannen” kring ”som ett odjur” och att Correspondenten inte står att få tag på då den har blivit bortplockad i såväl läsesällskap som boklådor.⁵⁷ Två år senare, i början av april 1837, hör Robsahm åter av sig till Marklin.⁵⁸ Ämnet är då desto gladare, vilket inte bara beror på att livet håller på att återvända i naturen. Robsahm har under en angenäm afton träffat Gyllenstierna och Silfverstråhle i deras gemensamma viste i Bergianska trädgårdsmästarbostaden, och med dem livats av minnena från Uppsala. Av dem har han vidare invigts i planerna på att återuppväcka Linnéska Institutet, något som får Robsahm att bli eld och lågor. Tänk, att än en gång få träffa kamratgänget och åter bli ”Robrits”, ”Gyllrits”, ”Silfrits” och ”Polrits” med varandra. Robsahm gör genast stora planer. Jakob Henrik af Forselles måste ställas i spetsen, Linnés Hammarby inköpas och samlingar av naturalier åter göras. Kanske man även kunde fira den nyligen avlidne Adam Afzelius minne. Likaså måste efterforskningar efter alla de gamla institutionisterna göras. Ett vet han; de har spritts för vinden. Någon lär ha hamnat som guvernör på S:t Barthelemy, en annan – Schagerström – har blivit provinsläkare i Landskrona.

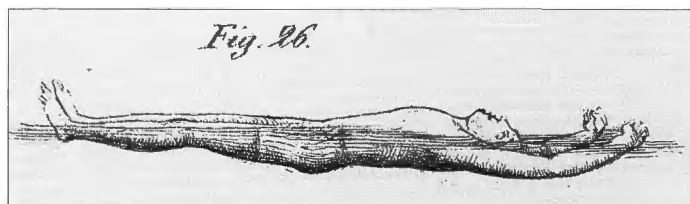
Brevet slutar med en för romantikern Robsahm omisskännlig vändning: ”Måtte blott icke äfven de som deltog sjelfve i vårt Institut, blifvit Petrefacter!”

Kanske så ändå var fallet. I vart fall blev det aldrig något av planerna på att väcka till liv andan från ungdomens dagar med ett nytt Institut, helgat åt Linnés ära. Ett sista bevarat brev efter Robsahm, daterat nyårsafton 1837, visar att det inte var på honom det kom an att allt gick i stöpet.⁵⁹ Robsahm är lika engagerad och initiativrik som någonsin, därtill alltjämt trogen Carlings minne vilket ”bor djupt i ärliga bröst.” Närmast handlar det till Marklin ställda brevet om att syst-rarna till Carling, efter att ha blivit klara över att de vid en eventuell försäljning bara skulle få ut en bråkdel av dess verkliga värde, vill donera dennes efterlämnade herbariesamling till Vetenskapssocieteten i Uppsala. Robsahm, som alltse-dan Carlings frånfälle sökt rädda samlingen från att förfaras av mal – en tydli-gen ojämn kamp – tillstyrker å det bestämdaste. Det vetenskapliga värdet av herbariet har, får Marklin veta, fastslagits av Agardh, och lika trofast i vänskap som fiendskap redogör Robsahm därefter både för systrarnas penibla position och för Lantbruksakademiens lumpna agerande; ”*Hon ej ens gittade gifva en poppel till hans graf*”. Fara är att om inte samlingarna flyttas snarast från Carlings gamla tjänstebostad så kommer Akademien, för vilken ”de tyckes vara [...] en nagel i ögat”, att ombesörja att de slängs ut ”i någon lada”. Ännu finns mycket i herbariet som kan komma till nytta, vilket särskilt gäller de delar som den pietetsfulle Robsahm hyst in hos sig själv på Karlberg – framförallt ”Culturvext-exemplar, acclimatiserade af Carling vid Stholm polhöjd”. Dessa kapslar lovas vara ”alldeles malfria”. Som ett sista, säkerligen i hans ögon avgö-rande, argument för att Vetenskapssocieteten ska ta sig an herbariet framhålls att ”många tusende species, äro egenhändigt påtecknade af *Far Linné sjelf*.”

I övrigt består brevet av rapporter om uppsalavännerna. Robsahm ber sär-skilt Marklin att hälsa Gyllenstierna ”från Silfverstråle och mig.” Badentusiasten förnekar sig heller inte. Emellertid är nu bad inte alltid någon föryngringskur: ”I går var jag simmade dykande i sjön”, tvingas han så berätta, ”men blesserades af isbitarne [...] Farväl, farväl till hugnesamt Nyår allt framgent! Suckar och ber till Gud

Din Olof Robsahm”

*Tidig simbild.
Ur Gustavi,
Underrättelse i
simkonsten
(1839) detalj.*

NEDAN FÖLJER TVÅ MANUSKRIFT AV ROBSAHM, det första tillgängligt i N. M. Lindhs brevsamling på KB, det senare förvarat i sekreterarens arkiv på KVA, vilka väl illustrerar hans intressen; simkonstens spridning och naturvetenskapens studium. Manuskriptet till N. M. Lindh, skickat den 12 oktober 1813, lär aldrig ha tryckts trots att Robsahm lovade skicka betalning för tryckkostnaden snarast. Inte heller de till Vetenskapsakademen inskickade reflektionerna om djurs vinterdvala renderade någon tryckning, utan lades ad acta.

Hvad åligger Policen till Drunknades räddning?

Att flera enkom dertill inrättade Båtar finnas på de ställen, der olyckshändelser kunde tima?

Att anskaffa alla redskap, som fordras till upptagandet och till försöken, att bringa den upptagne till lifs; att de äro tillgängliga och af tillräckligt antal?

Att vissa personer finnas som äro skyldige att skynda till drunknades hjälp, som derfor njuta särskild lön och straffas för försumlighet; att de äro öfvade i sättet att uppta en drunknad och lärda huru de med en sådan skola förhålla sig i början, tills läkare hunnit anlända?

Att utfästa belöningar för den som först på behörigt ställe gett tillkänna, när någon fallit i vattnet, för den som först fått upp honom eller bjuder till att rädda en sådan?

Att utfärda underrättelser om sättet att upptaga och till lifs bringa drunknade, om ställen hvarest båtar finnas, hvarest räddningsförsöken böra ske, och hvarest nycklarne till instrumenter förvaras?

Att förekomma det inga obehöriga personer infinna sig och tränga dem som med upptagandet och räddandet äro sysselsatte – och slutligen Genom att pålägga dem plikt, som ej vilja mottaga drunknade i sina hus?

Förgäfves förebyggas olyckshändelserna härigenom – men vådorna kunna väl minskas, att dessa författningar nödvändigt öfverallt böra finnas och allvarligt efterlefas. En enda års-calcul af Europas drunknade tecknar tusende i fasta landets hemfödda böljor. Om Hafvets och kustens förödelser är icke fråga. Svenska Tabellverket visar årligen en drunknad mängd, och beklagligen, framför andra länders lika locala Areal, ett blödande öfverskott. Hvad våller olyckan? Ett annat räddningsmedel måste fattas, af osvikligare hållning och kraft, och detta ensamt är och blifver – *Simkonstens utvidgande*. I verden finnes intet land der denna konst, änskönt all sin friskande förträfflighet, så

litet behjertats som i Sverge, så rikt på sjöar och grund. Kongl. KrigsAcademien är hos oss ännu det enda ställe, der Simkonsten ingår i allmänna undervisningen. Våra Skolor och Gymnasier, våra Universiteter, samlings cirklarne för Rikets ungdom, sakna den alldeles. I Dansen, Ridten och Fäktningen funnos tidiga inrättningar. Simningens alldeles förgättna. Intet orimligare. Mina friskaste glädjestunder ha varit i böljan, och den gladaste känsla som genomflyter min själ är att ha räddat en drunknande människa. Måtte dock ingen usel fördom afhålla oss att i detta hänseende taga lärdom och efterdöme, kraft och verksamhet af våra grannar. Simöfningar borde tidigt utgöra den väsentligaste delen af ungdomens fysiska uppfostran som de helsosammaste för kroppens obehindrade raska utveckling. Inga förströelsens hvirflar sysselsätta mer välgörande själ och kropp. Denna kraftiga bildning borde isynnerhet tidigt bibringas redan vid våra lägsta undervisningsverk, redan allmogens barn vid våra SockenSkolor. Då skulle härdade soldater framstå att med stark arm rädda landet ur nöden. Då skulle tusende krigare öfversimma strömmar och djup, som fältets och bygdens djur, till vår blygd icke frukta, och styrkans och helsans rop skalla med böljans sånger. Belönas borde barn som kunde simma, och en liten viss kronoskatt på alla de, som vidare försummat sig på vatturika orter.

Obesinnliga Fädernesland! Jag bör ej och jag kan ej förgylla dina refvor. Jag vill blott tvätta dina sår. Förene sig i dig Patriotiske män till SimGymnastikens utspridande, att den med tiden blifver alla åldrars, klassers och köns! Ryse hvarje Svensk man för den digra mängd af bleknade likar som kunnat räddas – och rädda sig sjelfva och andra genom en förnuftigare, kraftigare uppfostran, hvad säger jag? Genom blott en ringa rörelse, hvari redan djuret inöfvar sin afföda. Hören och blygens medmenniskor! O mina Landsmän! Saken talar för sig sjelf. Jämrande Enkor och faderlösa barn anropa eder. De inkast förslappade själar utskrika förtjena endast tyst förakt. Gripom verket an! En ljus och rättvis Regering skall skydda våra bemödanden – men Du! Lyckliga eller olyckliga Eftertid! Du skall anklaga oss som förrädiska nidingar emot Samhället och oss sjelfva, om vi ännu vidare farligt slumra på Helsans ruiner.

R-s-m.

Erinringar vid Djurs Vintersömn och Flyttning

Förra seklet såg födas, och vårt tidehvarf har firat minnet af en man i nor-
den, som, inom kort tid, både grundat och fullkomnat Sverges vetenskap-

liga ära. Det är ett verk, som senaste tider skåda med lika förundran som vår. Mossan och Palmen, Mygget och Hvalen teknades i Flora och Fauna. Men ej alla dimmor flyktade vid Linnés ljus. Ännu äro gåtor att lösa om många naturalster, och blifva det länge. Djurens Tjusningskraft, deras Vintersömn och Flyttningsdrift hur vacklande än till sin orsak! Naturens nätlika kedja hur litet känd till sitt inre! Men iakttagelser ge vinkar, och dessa omsider sanningen. – Såsom väckelse för mina landsmän till djupare uppmärksamhet än min egen, får jag därför under gifna rubrik, hvars slutföljd hvilar på physiologisk forskning, till Kgl. Wetensk. Akademien äran vördnadsfullast inlemna några yttranden vid *Djurs Vintersömn och Flyttning*.

Ej sällan brys Naturforskarn med frågan: om Svalor ligga på sjöbotten hos oss den tid de i Sverige saknas, eller om de flytta utrikes. En mängd ögonvittnen – Adanson m. fl. – yttra sig sett dem på Africas kustländer undertiden de i Europa försvunnit; en annan att de fångats här i fisknät, och ånyo qvicknat i eldrum. Tyvärr har hittills ingen Naturkunnig bevitnat det ögonblick, när fåglen sänkt sig under vattnet, änskönt man sett den i flockar hvila på vassen ofvanför. Dess flere äldre och nyare vittnesgille uppgifter finnas om Svalors uppfiskning. Utom Presidenten Carleson (Kgl. W. Acad. H. 1789), sjelf Ornitholog och ögonvittne härtill, yttra äfven in och utländska skrifter slika fenomen, och de Americanske Wetenskapshandlingar isynnerhet om detta fynd ur vattnet. Jag har ej billigt skäl att misstro flera eljest trovärda män om denna uppgift, då Svalor äro så allmänt, äfven af barn, kända fåglar, att misstag om *fågel* ej bör yppas. Fenomenet har således ägt sin grund, ehur oförklarligt det än synes. – Men en erinran. Man förblande icke species! Irringar om Svalors vinterlif flyter af tanken att hos oss alla Svålsågtets arter äga lika lynne. Jag tror att blott *H. Rustica* söker det våta hidet, vanligt dränkande sig i de täta vassbäddarne af *Sc. Lacusta* och *Ar. Phragm.*, der sällan eller aldrig notvarpas. I brist å dylika har hon funnits i dvala i brunnar, dammar o. s. v. Förflutna Påsktid lyckades äfven mig vid sjön Vettern att en solskinsdag, ur en vattensköljd kullerstensmur, se vid vasstranden en alldeles våt Svala uppflaxa, skakande vingarne, sättande sig än på ett litet träd, än på gärdesgården. Jag nalkades henne helt nära å några fot. Hon var Ladusvalan, *H. rustica*. Efter en längre stund började hon i flykten litet qvittra, änskönt liksom dufven och matt. Marken var ännu skiftevis snöbetäckt. Vattenytan isfri och stigande. Af vårfåglar syntes blott Änder och Snäppor. Först 13 dygn senare strödda Svalor af *rustica*, af alla sommarns första budbärrinna. – *H. urbica* deremot har flocktals vintrat på vindar (så händelsen i Carlsrona i ett vårtiden eldadt hus, der vid solskinet en mängd

qvecknande utflögo). I bergsskrefvor, under trädrötter och dylika gömslor vid vatten är troligt eljest dess vinterbo, liksom Strandsvalans *H. riparia* och flera våra Motacillors. Hvem har sett Svalan, hvem har sett Ärlan hos oss flytta? Flyttfåglars instinct irrar dem aldrig. Och just detta talar för min tro. Svalor och Ärlor t. ex. *M. alba* och *Qenanthe* senas stundom i förtid, med snö och yrväder efter sin ankomst. Så förhåller sig ej med verkliga flyttfåglar. Vissa vårar har jag funnit Tranorne i ovanlig mängd länge vistas på Uplands slätter, så att de äfven skördat kornbädden. Och hvarföre? Deras instinct var dem en barometer. Snöfall timade i höga norden, *vid samma tid*, hvarom resande sedan talade. – Att dessutom Svalor och Ärlor visa sig på Nordens haf och hvila på skepp, bevisar ej deras flyttning. De äro irrande och vinddrifna. Under segling å fjerran hafvet höstetid, har jag stundom sett dem om bord, men som sökt land vid första skymt, äfven om dess läge varit nordligt.

En förnuftig scepticism egnar mellertid hvarje Naturkunnig tills han sett bakom naturens slöja; men maktspråk dessinnan blott genväg till förblindelser.

Således – *männe ej nordens Svalor vintra i norden, och det stundom i vassrika stränder, i broar, stenrör o. d. men södra Europas de som synas på Africas kuster?* Här möta inkast. Skola nordens Svalor äga skild natur från söderns – och blott dessa senare Africas gäster? Den Svalmängd, som sena hösten här öfverhvimlar ängder och vattenfält, är ej den på flyttning mot södern? Jag dömmar det ej. Ett vågar jag försäkra. Svalor äro Monogamifåglar, som endast hösten här flocka sig till mångdubbel mängd för lika födbehof, och ej af gemensam flytt drift, helst väljande vassnejder till flygrymd, der en högre värngrad ur vattnet gynnar villkoren för deras näring, Insekternas uppehåll. Då denna temperatur nalkas fryspunkten, försvinna de med dem; i Sverige vanligt innan Septembermedlet, men senare på Seeland, der jag sett dem in i November, änskönt mycket sällsynta. Om nu Sverges Svalor flyttade undan kölden, skulle de kring samma tid på Danska Öarne vara som ymnigast, hvilket icke så är. – Men de kunna ju, invänder man, flytta strödda bort, liksom de strödda synas åter, och för sin kroppslitenhet och höga flygt äfven som flockvis ej skönjas? Om jag billigar rimligheten af detta. Om jag lemna oförklarligheten af deras våta vinterskjul, då de ej ha sjöfågelsfjädrar som afhålla vattnet – om jag förbigår hela mängden af inkast; kan jag likväl icke sluta mig till den egoistiska samling, som vidt och bredt apodistiskt nekar Svalor vintring i norden. – Af Thunberg och Ödmann m. fl. Naturforskare har jag eljest hört uppgifter, som ej illudera denna sats. Naturens bok har

inga tryckfel: Men våra glasögon göra oss för lärda. Der erfarenheten talar, der gäller ej speculationen för mer.

Svalors tusental på sina ställen sena hösttiden är mellertid undransvärdt. I Upland såg jag ett tufvigt ängsfällt öfverhöljdt med deras blandade arter, vid Septembers slut; isynnerhet var deras hvilopunkt kring en brobyggnad, der en vassrik elf genomflöt ängden, alldeles förvånande. Deras kulna qvitter på det bleka gräset var årets flygt. Sådan är naturen. Dess röst målar hennes kinder med årstidens färg.

Tilläfventyrs äro flera våra, blott insektätande, sparfvar äfven vinterliggare. Så uppqvicknade Sädesärlan, *M. alba*, midt i snöintern i Februari på Vermdön, ur en tallstubbes hållighet, på hvilken arbetaren hvilade sig. Så har jag funnit Nattsvalan, *C. noct.* domnad under vindfällda trädrötter den frostiga hösten, men Ringsvalan, *H. Apus*, i höga trädens hålor blott Augustimedlet vistandes. Nyssnämnda Salart är sannolikt vår enda verkliga flyttsvala. Dess instinct irrar henne aldrig. Dess ankomst vid Askens, *Fr. excels.* blomning, och ej förr, än i högre luftrymden dväljas insekter, är en gifven barometer för orangerivexters utflyttning. – Hvad i Fauna Sv. om Caprimulgus eljest yttras: "*proditur facile susurro continuo tremulo*" är en uppgift (Buffon?) jag efter idkelig observation å denna fågel, anser som irring. Detta surrande nattljud, ej oliskt en spinnrocks, är sparfvugglans, *Str. Pass.* o. d. jag under detta läte skjutit. Af detta Nattsvalans förmodade ljud ha de binamn henne gifvits, som med rätta blott tillhöra *R. Crex*. – Att dessutom vid Djurens Vintersömn, vissa Orslägtets arter under snön lefva längre tid slumrande kan jag oförvillad bevittna, liksom de iakttagelser jag gjort vid Kornknarren, *R. Crex*, i dess vilda och tama lif, ge anledning att han som den dåligaste flygare ej ut och inpasserar öfver hafvet. Sidensvansar, *Amp. gar.* Som anses bland Tartariets sommarfåglar, har jag funnit en gång flocktals i Juli månad i Nerkes barrskogar. – Bofinkhonans, *Fr. coel.* flyttning till Levantens sköna verld är blott poetisk. Då barvintrar och frön finnas, visar den sig. Könens färglikhet längre tid, har väl föranlett misstron på deras samvistande. – Dessa facta, om än stundom tillfälliga, och utan följd för det hela – liksom att jag funnit Knipanden, *An. Clang.* bygga fjerran upp i landet i höga friska granträds kronor, och Ladusvalan äfven *utanför* husets vägg – äro likväl märkvärda för hvaren, som forskar naturen, som sig bör, i det fria.

Mammaliars och Amphibiars Vintersömn tycks ej mindre naturstridig. Denna dvala binder dock hos större djur ej lifsyttningen i den grad som hos de smärre. Björnen och Gräflingen (*Urs. Mela*) yttra en viss modig liflighet i denna period. Igelkottar, *Cr. Europ.* jag hyst i en hökorg under öppen him-

mel vintertid, har jag sett qvickna i mildväder, och äfven läppja litet mjölk, men *Vespertiliones* ej qvicknade af den värmgrad. Hos Ödlor o. d. är dvalan än djupare, tills den slutligen hos Insekterna liksom blir en verklig död. – Jag nämde Vespertilioner – och vill här yttra en egenhet jag vid en mängd af dem iakttagit i deras bon, vid klyfningen sommartid af ett håligt Alträd, den att de späda ungarne fäst sig vid mödrarnas kropp, som i flykten äfven hyste dem under sina vingar. Af Prof. Afzelius har jag sedan hört, att äfven å en viss *Lemur* i Sierra Leone han märkt ungen qvarsittande.

Djurens vintersömn är ännu dunkelt utredd. Zootomin bör hoppas att sprida månsken öfver dess natt. Är undertiden foramen ovale hos alla dessa djur öppet? Är hos alla glandula Thymus uppgäst och rymlig? eller cellulosa antis stipator? Dissectioner mig yppats å Igelkottar och Flådermöss i denna period, ge mig hopp om förklaring. Men hvilket är dvalans organ, eller om något eget sådant, som vid lifsqvickningen sedan absorberas, liksom bildas i detta tillstånd, kan blott bli slutföljd af fleres forskningar på Vintersömnens olika djursläkten, i en hos oss nog sällsam vetenskap. Ett ljusare sken torde Djurkemin gifva. Emellertid erinrom oss Plinii: ”mihi contuenti persuasit rerum natura, nihil incredibile existimare de ea.”

Upsala 18 mars 1818 O. A. Robsahm

Noter

¹ Om Linné som människa och författare se framförallt Sten Lindroth, ”Linné — Legend och verklighet”, *Lychnos* 1965.

² Linné till Gjörwell 24/10 1760 i utg. Gjörwell, *Brefväxling* 5, 103.

³ Franzén, ”Hur Linnébilden formades (1778-1850)”, *SLÄ* 1963.

⁴ Myrin, ”Om Linnés naturhistoriska samlingar och deras bortförande till England”, *Skandia* 1833, 286.

⁵ Se Fries, *Botaniska utflygter* 3 (Stockholm, 1864), 70.

⁶ S. A. Hedin, *Minne af von Linné, fader och son* (Stockholm, 1808), 6 f.

⁷ Myrin, a. a., 247.

⁸ Afzelius, när han dog 1837 den siste linnélärjungen, har utförligast porträtterats i Sten Lindroth, ”Adam Afzelius. En linnean i England och Sierra Leone”, *Lychnos* 1944—45.

⁹ För yttre data kring Robsahms levnad se Sacklén, *Sveriges läkare-historia* afd. 2:1 (Nyköping, 1823), 441 f, *Supplement* (Nyköping, 1835), 262 f samt *Nytt supplementhäfte* (Stockholm, 1853), 311.

¹⁰ Cit ur Robsahm till N C Gyllenstierna 7/7 1820, C I: 37, Krapperup.

¹¹ Förordet till *Skrifter* 1 (Uppsala, 1815)

¹² O A Robsahm, ”Erinringar vid Djurs Vinter-

sömn och Flyttning“, Sekreterarens arkiv nr 16:1, Vetenskapsakademien.

¹³ O A Robsahm till N C Gyllenstierna 7/7 1820, C I:37, Krapperrup.

¹⁴ O A Robsahm till N C Gyllenstierna 10/12 1820, C I:37, Krapperrup.

¹⁵ C A Agardh, Äreminne öfver arkiatern Carl von Linné, *Svenska Akademiens Handlingar ifrån* 1796, d. 10, 104.

¹⁶ Se härom J. M. Hulth, "Det första naturvetenskapliga studentsällskapet i Uppsala och dess arkiv", *Symbola litteraria. Hyllningsskrift till Uppsala universitet vid jubelfesten 1927* (Uppsala, 1927) liksom i förbigående, Jakob Christensson, *Vetenskapen i provinsen* (Stockholm, 1999), kap "Blommor och bladvinklar".

¹⁷ U 169 b, UUB.

¹⁸ O A Robsahm, "Erinringar vid Djurs Vintersömn och Flyttning", Sekreterarens arkiv nr 16:1, Vetenskapsakademien. Akademien beslöt att lägga bidraget ad acta. För hur föreställningen om svalornas vinterdvala på sjöbottnen slutligen på 1850-talet förpassades till vetenskapshistoriens avskrädeshög se Björn Dal, *Svensk zoologisk litteratur 1483—1920* (Kjuge, 1996), 180, liksom Gunnar Brusewitz essä om Samuel Ödmann i dens. *Björnjägare och fjärlismålare* (Stockholm, 1968).

¹⁹ O A Robsahm till N C Gyllenstierna 26/6 1825, C I:37, Krapperrup.

²⁰ O A Robsahm, "Summarisk öfversigt af vatten-curens verkan å allmogen och de fattige vid Medevi, decenniet 1811—1820", 189, i *Svenska Läkaresällskapets Handlingar* för 1820.

²¹ Cit ur *Svenska Läkaresällskapets Årsberättelser* 1818, 51.

²² Se härför särskilt Alain Corbin, *The Lure of the Sea. The Discovery of the Seaside in the Western World 1750—1840* (fr. orig. 1988; Cambridge, 1994), kap. "A New Harmony between the Body and the Sea". Jfr Matts Bergmarks svenska pionjärbete *Bad och bot. Om vattnet som läkemedel och njutningsmedel* (2:a uppl. Stockholm, 1964), kap "Havsbad".

²³ Tissot, *Medicinsk och Chirurgisk Gymnastik* (Stockholm, 1797), 72 ff.

²⁴ Franklins tankar om simkonstens främjande

kom att genom notiser i pressen bli kända för en bredare svensk publik från och med 1770-talet. I *Upplysningens spegel. Götheborgs Allehanda om Frankrike och världen 1774—1789* (Stockholm, 1994) har Magnus Nyman uppmärksammat (s 142) ett sådant fall från 1778. Samma år återfanns Franklins tankar i ämnet även i *Tidningar utgifne i Uppsala* (nr 33—34). Tilläggas kan att Franklins "Konsten att simma" gick som serie i *Stockholmsposten* 1796.

²⁵ Albert Wiberg, *Gymnastikhistoriska studier. Forskningar och strövtåg i äldre svensk gymnastik- och idrotts historia* (Växjö, 1942-49) [35], 57, 100. Wiberg menar t. o . m. att simkonsten var tämligen allmänt förekommande i Sverige under hela 1700-talet.

²⁶ Sakrikaste framställningen av Upsala simskolas och andra simskolors uppkomst erbjuder alltjämt Gustaf Larsson, *Några upplysningar om Sverges simsällskaper och simskolor* (Jönköping, 1860).

²⁷ *Magasin för föräldrar och lärare* 2, 53. Se även 1, 19 f. Simningens och gymnastikens i början mer eller mindre gemensamma historia är för svensk del inte särskilt väl behandlad; några antydningar ger dock Henrik Sandblad, *Olympia och Valhalla. Idéhistoriska aspekter av den moderna idrottsrörelsens framväxt* (Uppsala, 1985), 31—34, och Albert Wibergs *Gymnastikhistoriska studier* (Växjö, 1942—49). Det kan i detta sammanhang noteras att Robsahms ströskrift *Ett Ord om Gymnastik* (1815) särskilt propagerade för simkonstens spridning.

²⁸ Cit ur Robsahm, *Något om Drunknades Räddning* (Uppsala, 1814), pag. 2. Finns även i ett delvis annat tryck från 1813.

²⁹ Robsahm, *Om nyttan af bad*, 42.

30 Förordet till den version som 1815 ingick i *Skrifter* 1 under rubriken "Om Drunknades Räddning".

³¹ Cit ur förordet.

³² *Om Nyttan af Bad* (1814), 40.

³³ Av den bevarade korrespondensen framgår att Robsahm tillhört Broocmans umgängeskrets.

³⁴ Robsahm, *Om Nyttan af Bad* (1814), 47.

³⁵ "Kyrkans Ephorer ...", cit ur Robsahm till N C Gyllenstierna 7/7 1820, C I:37, Krapperrup.

³⁶ Robsham till J W Dalman 21/1 1823, KVA.

³⁷ Robsahm till N C Gyllenstierna 4/1 1824, Krapperup. Ett år senare, den 26/6 1825, skriver han så här till samme adressat: "I Paris dyrkas Linné som en blomstergud. Den 24 maj är hela Paris sköna värld i rörelse. Hur upprymd finner ej ett Svenskt hjerta sig att höra rosenmunnar yttra: oh Monsieur! Vous êtes de la patrie de Linné! ... Denna Linnés årshögtid firas i någon af skogarne kring Paris, i *Bois de Romainville*, i *Bois de St. Germain* m. fl; man höljer då hans buste med eterneller. Secre-teraren uppläsa en årsberättelse, mémoires upläses af vissa medlemmar, man gör Excursioner, man dinerar, souperar, dansar under sträckor af Acacieträd, Plataner, Castanier [...] man känner sig Svensk, men tillika förödmjukt i själen öfver vår egen National Esprits karghet och fattighet i att fira Linnés födelsedag."

³⁸ Robsahm till Marklin 12/1 1825, UUB.

³⁹ Om Silfverstråhle se Jakob Christensson, "Blommor och bladvinklar", i dens. *Vetenskapen i provinsen* (Stockholm, 1999).

⁴⁰ O A Robsahm till N C Gyllenstierna 7/7 1820, C I:37, Krapperup.

⁴¹ Robsahm till N C Gyllenstierna 26/6 1825, Krapperup. Om Wikströms personlighet se Gunnar Eriksson, "Johan Emanuel Wikström", i red Bengt Jonsell, *Bergianska botanister. Bergianska stiftelsen och dess professorer under första seklet* (Stockholm, 1991).

⁴² Robsahm till Marklin 10/11 1834, UUB.

⁴³ Robsahm till N C Gyllenstierna 10/12 1820,

C I:37; Krapperup.

⁴⁴ Robsahm till N C Gyllenstierna 7/7 1820, C I:37, Krapperup.

⁴⁵ Robsahm till N C Gyllenstierna 26/6 1825, C I:37, Krapperup.

⁴⁶ Robsahm till N C Gyllenstierna 7/7 1820, C I:37, Krapperup.

⁴⁷ Robsahm till N C Gyllenstierna 10/12 1820, C I:37, Krapperup.

⁴⁸ Robsahm till N C Gyllenstierna 4/1 1824, C I:37, Krapperup.

⁴⁹ Robsahm till A Afzelius 7/10 1826, UUB.

⁵⁰ Robsahm till N C Gyllenstierna 26/6 1825, C I:37, Krapperup.

⁵¹ Robsahm till N C Gyllenstierna 28/10 1825, C I:37, Krapperup.

⁵² Robsahm till N C Gyllenstierna 26/6 1825, C I:37, Krapperup.

⁵³ Robsahm till N C Gyllenstierna 5/2 1829, C I:37, Krapperup.

⁵⁴ Robsahm till G Marklin 15/4 1834, UUB.

⁵⁵ Robsahm till G Marklin 23/4 1834, UUB.

⁵⁶ Robsahm till G Marklin 15/4 1834, UUB.

⁵⁷ Robsahm till G Marklin 26/1 1835, UUB.

⁵⁸ Robsahm till G Marklin 7/4 1837, U 169 c 2, UUB.

⁵⁹ Robsahm till G Marklin 31/12 1837, UUB.

Summary:

Olof Abraham Robsahm. A linnean physician and swimmer.

By Jakob Christensson

The last few decades of the eighteenth century meant a serious blow to the memory of Linnaeus in Sweden, perhaps best high-lighted by the sale of his collections to England in 1783. However, soon a veritable cult of the great naturalist would emerge. In the nineteenth century Linnaeus would thus increasingly become celebrated as a Swedish cultural hero. Olof Abraham Robsahm (1784–1849), the son of an ironmaster, first came into contact with this budding cult while studying natural history and medicine at Uppsala. Indeed, he participated in the excursions and other activities arranged by a society called Linnéska Institutet, and his admiration for Linnaeus never waned. On the contrary, Linnaeus was and remained "the

immortal” master, and Robsahm began from early on to collect arcane information about him. In letters to his friends, the young Robsahm seldom omitted the chance to relate anecdotes concerning Linnaeus, and later in life, when he lived in Stockholm, Robsahm would even go on a pilgrimage to Linnaeus’s summerdwelling, Linnés Hammarby.

After having aquired his doctoral degree in 1813 Robsahm practiced as spa phycisian at Medevi. Later on he became enrolled by the military and in his profession he ended a physician at Karlberg, the Swedish Academy of War Sciences. His professional inclinations were, however, weaker than his scientific ambitions. He wrote a tract on the utility of baths, submitted statistical computations on his spa patients to the Swedish Society of Medicine and was an early promoter of the art of swimming. As a writer he also treated the topic of gymnastics and took interest in animal hibernation. Though his scientific accomplishments are negligible, Robsahm is nevertheless interesting as a typical amateur in the nineteenth century, zealously carrying on his research in leisure hours.

Författarens adress: Fil. dr. Jakob Christensson, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, S-223 62 Lund.

L.C. ROOKMAAKER

Specimens of rhinoceros in European collections before 1778

In the tenth edition of the *Systema Naturae*, Linnaeus (1758: 56) stated that he had seen a skull of the African double-horned rhinoceros, which he named *Rhinoceros bicornis*. In those days, there was considerable argument about the existence, validity and distribution of this species, partly due to the lack of specimens available for study. It is strange, however, that the skull studied by Linnaeus never appears again in the literature and it is presumed lost. In an attempt to clarify this historical puzzle with taxonomic implications, I have tried to list the specimens of rhinoceros known to be in European collection at the time of Linnaeus. This can also help to gain a perspective of the debate on the number of rhinoceros species during much of the 18th century.

There were many cabinets or more formal museums exhibiting natural history specimens in the 17th and 18th centuries. Even mere lists of collectors known in those days run into many pages, eg. Löwegren (1952) for Sweden, Smit (1986) for Holland, Laissus (1964) for France, etc. Catalogues of the contents of these cabinets, if they exist at all, are often hard to find in even specialized libraries. It may seem, therefore, reckless or preposterous to attempt to list the rhinoceros parts available in those days. I offer the following enumeration in all humility, knowing that completeness has not been achieved. While I believe to have covered the more general literature on the rhinoceros published between 1500 and 1800, many items have been found more or less by chance, in an odd sales catalogue or in secondary literature. Many other examples must be hidden in similar places.

The following list has several limitations. I have covered the literature on collections throughout Europe, but it must be realised that most items refer to collections in Holland, Great Britain, Germany, France and Scandinavian countries. Only a few examples from Southern Europe are known, which I believe may be due to personal bias in research interest. There is very little information earlier than the 17th century. I have stopped around 1780, because around that time many new specimens arrived both from Africa and Asia, while the old problem about the number of rhinoceros species was beginning to be solved by the availability of a system proposed by Linnaeus and by the rigid

anatomical approach by Petrus Camper (1782).

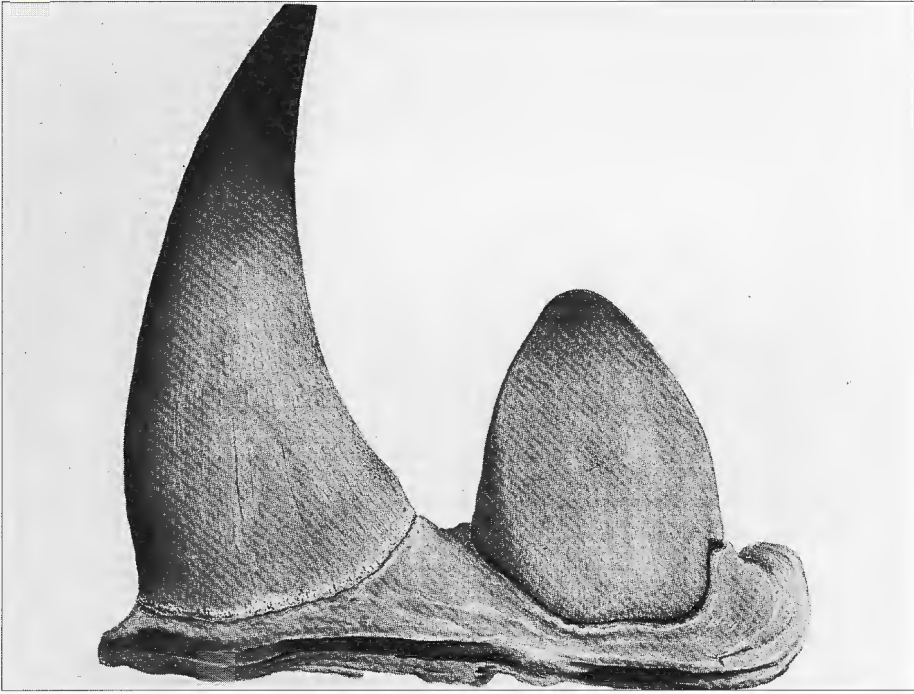
Single rhinoceros horns, i.e. horns unattached to a skull or to a second horn, were relatively common, and it is obvious that many more examples existed than are found in the records. Double horns, i.e. two horns attached to each other by the skin or a piece of bone, were much more rare, and more interesting in the prevailing debate. They are more likely to have been noticed, especially in the course of the 18th century. Mounted skins and skulls were very uncommon. I have noted a few horn cups, i.e. cups artificially made from a rhinoceros horn, often set in elaborate mountings. These were collected for artistic rather than naturalistic purposes. There were many examples in cabinets in Germany, Austria and elsewhere. I have excluded these cups from my search, but for some information on such items one can refer to Jenyns (1955) and Clarke (1987).

The remains of rhinoceroses brought alive to Europe

There were six rhinoceroses alive in Europe between 1500 and 1775. This shows that until at least the second half of the 18th century the animal was a great rarity and few people were able to see it. The history of each individual specimen has been elaborately documented from literary and iconographic sources by Clarke (1986). It is remarkable that the remains of these animals apparently were not preserved after their death, or at least this has never been documented. Each rhinoceros can be briefly discussed here.

1. The first postmedieval rhinoceros arrived from India in Lisbon, Portugal on 20 May 1515, as a present to King Dom Manuel I. On 3 June 1515 it succeeded to defeat an elephant in an epic, but rather disappointing battle. This animal was depicted in the drawing and woodcut by Albrecht Dürer in 1515, which was to become the most well-known depiction, copies and derivations of which can usually be easily spotted from the small twisted 'Dürer-hornlet' on the shoulders. The rhinoceros was shipped to Rome as a gift to Pope Leo X, but in January 1516 the vessel wrecked off the coast of Porto Venere in Northern Italy and the animal drowned.

There are two almost contemporary sources which seem to indicate that not all was lost. Paulo Giovio (1555: 49), writing almost forty years after the event, mentioned (in an English translation of 1585) that it 'afterward drowned by hard fortune, amongst the rocks a little above Porto Venere (for it was not possible that such a beast could save itself being chayned, albeit it swam

F. A. von Scheidel drew this double horn in Vienna during the second half of the 18th century

miraculously among the sharp rocks, which were all along that coste), yet not withstanding there was brought to Rome, his portraiture, and greatness in February 1515 with information of his nature.' 1515 is 1516, as Giovio used the Florentine calendar, in which the new year starts on 25th March. Later, Damiao de Gois (1566) chronicled the life of King Manuel, and wrote: 'ho Rhinocerota faio morto à praia, onde lhessolaram ha pelle, & foi levada a Roma.' The 'greatness' (or 'grandezza' in the original Italian) which Giovio said was taken to Rome, is supposed to mean the skin of the animal preserved after it washed ashore, according to Matos (1960: 390). If the skin in fact reached Rome, it was consequently lost. It cannot be located in the Vatican despite various searches. Personally I feel that if at all there is any truth to this story, the hide may have come in the collection of the Medici in Florence, because why else would Giovio around 1550 have chosen the rhinoceros as the emblem of Alessandro de Medici? However, I cannot substantiate this from 16th century texts and enquiries in Florence have not yielded any result. There is a curious remark in a recent paper on taxidermy by Shufeldt (1892: 371): 'Probably, as Mr. Goode informs me, the oldest specimen in existence is a rhinoceros still

preserved in the Royal Museum of Vertebrates in Florence. This was for a long time a feature of the Medicean Museum in Florence, and was originally mounted for the museum of Ulysses Aldrovandus in Bologna. It dates from the sixteenth century.' Although there appears to be no confirmation at all about the continued existence of such a mounted rhinoceros, there is still a chance that the first Lisbon rhinoceros is preserved, which could maybe tell us the actual truth about the existence of the Dürer-hornlet in this particular animal.

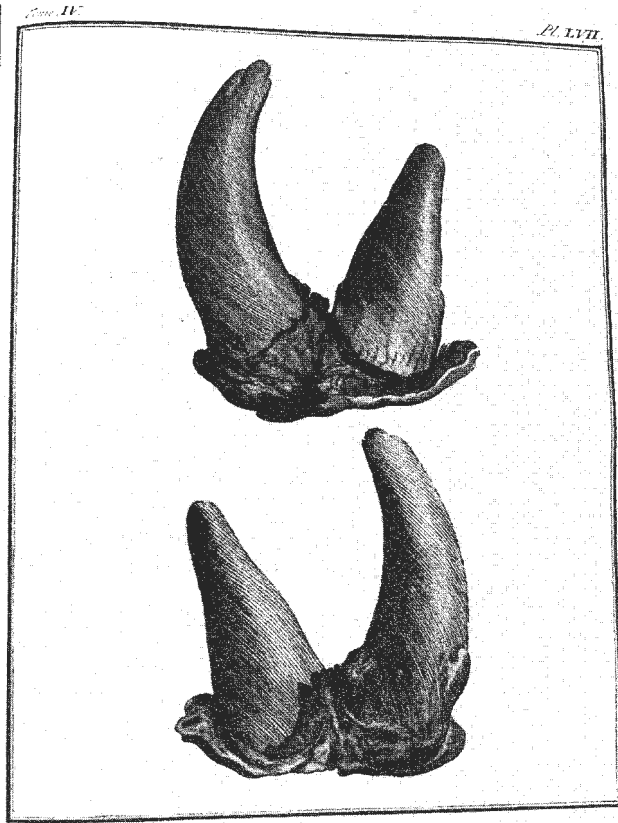
2. The 'Madrid Rhinoceros' arrived from India in Lisbon in January or February 1576. Again it was in the royal stables, now of King Philip II, with whose court it moved to Madrid in 1583. It was alive in April 1584 and may have died a little later. The remains have not been recorded in later sources.

3. The 'First London Rhinoceros' (female) again from India landed on British soil on 23 August 1684. It was exhibited in London in 1684, but there is no evidence what happened later. It probably died in September 1686. There is nothing to indicate that any remains were preserved.

4. The 'Second London Rhinoceros' (male) arrived from India in England on 1 June 1739 and it was shown in London in 1739. There is no clue how long it lived and where it died. One would expect that somebody would have been interested to keep the skin or the skull, or at least the horn of the animal after its death, but there seems to be no trace.

5. 'Clara, the Dutch Rhinoceros' (female) came from Bengal to Holland on 22 July 1741. Its owner, Douwe Mout, proved a good entrepreneur and he took it around Europe from 1746, visiting the major towns of Germany, France, Italy, Austria, Poland, Denmark, Great Britain. The animal was seen by many people, scientists and laymen alike, and it greatly helped to improve the knowledge about the rhinoceros. When the animal grew older, its novelty value disappeared and records about its exhibition become rather sparse after 1755. There is a poster (signed by Joh. Mich. Eben) produced in Germany, stating that Clara died in London on 14 April 1758. The animal's horn broke off in Italy in 1750 and was kept. There is nothing in the literature to indicate that Clara's remains were preserved.

6. The 'Versailles Rhinoceros' (male) again came from Bengal and arrived in the French capital on 11 September 1770. It lived until 23 September 1793, and

*Double horn in the
cabinett du Roi, Paris,
France. From Buffon
1776, pl. LVII.*

skin and skeleton were duly preserved in the Muséum National d'Histoire Naturelle in Paris, where they are still kept.

In 1779, the German Heinrich Sander observed the rhinoceros in Versailles, and at the same time reported about another specimen: 'Vor einigen Jahren sollte ein Rhinoceros, das 2 Hörner hatte, und lange in Teutschland herumgeführt worden war, bei Mannheim auf dem Rhein fahren, das Boot schlug um, und das Thier erstoff im Wasser. Mat hat es aufgefischt, und für das sehenswürdige Kabinet des Churfürsten ausgestopft' (p.6). One assumes that Sander visited the Cabinet of the Elector in Mannheim, and that its director, the Italian Alexander Collini (1727-1806) showed him the rhinoceros and told its story. The shipwreck on the Rhine may have happened between 1765 and 1775. No animal is known around that time to have toured Germany for many years, certainly not one with two horns. Clara, the Dutch rhinoceros, of course would be a candidate (except for the number of horns), but measurements prove

that it was a different animal. The stuffed rhinoceros in Mannheim was transferred, at the beginning of the 19th century, to Munich, where its new curator J.A. Wagner described it in 1835 as a new species, *Rhinoceros cucullatus*. The skin (now lost) was last studied by Zukowsky (1965: 133), who conclusively showed that it was an artefact: it may have been an African black rhinoceros (*Diceros bicornis*) with the skin shaped to resemble the Indian one, certainly the skull and horns are African.

Enumeration of collections with rhinoceros specimens

The following European collections contained parts of the rhinoceros from the 16th century to about 1780. The sources are presented in detail here according to country and name of the collector or institution, both in alphabetical order. The records are summarized in Table 1. Horn cups are only mentioned in the text when they are part of collections otherwise noted. In some cases the measurements of the horns were given by the various authors. Those referring to the length have been quoted below calculated in centimeters; in case of a double horn, the two lengths are given divided by a / slash.

Austria

Unknown Collection: There are two drawings, one of two single horns, the other of a double horn, made on an unknown date in an unknown collection by Franz Anton von Scheidel (1731-1801). As the artist mostly worked in Vienna, he may have seen the specimens in this place. The drawings were auctioned in 1982 (Madison Avenue Galleries, January 20, 1982), but present whereabouts are not known.

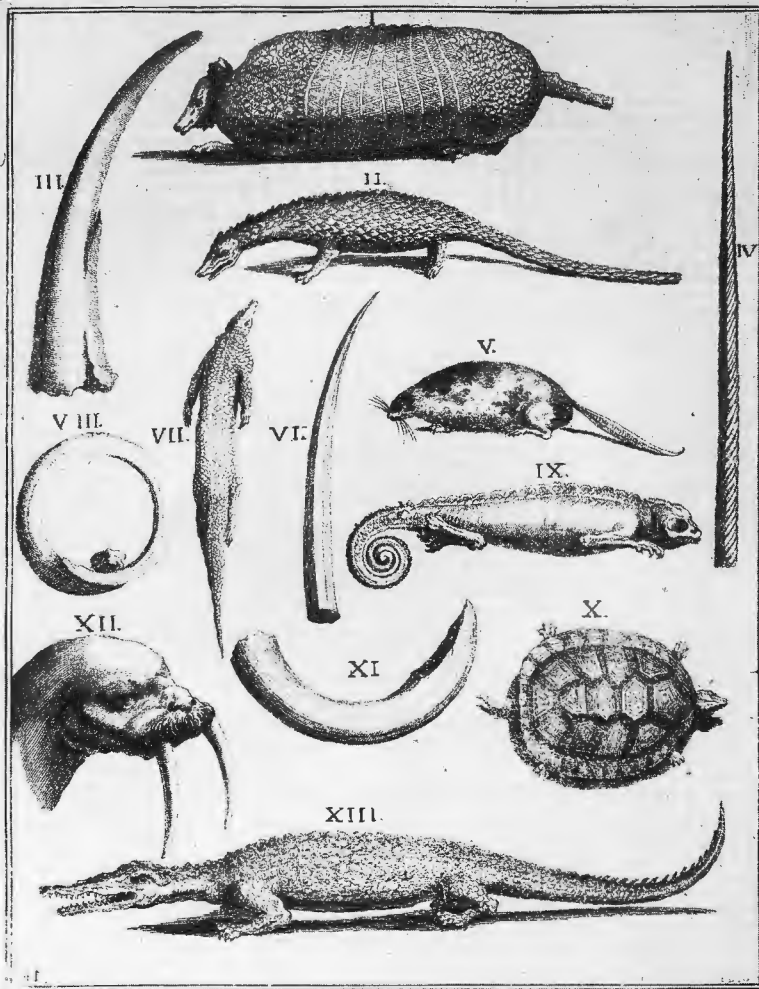
Denmark

King Christian V, Copenhagen: He had a double horn (60 cm/30 cm), several single horns and a piece of skin (Jacobaeus 1696: 4).

Olaus Worm, Copenhagen (1583-1654): In 1650, Johann Conrad Saur of Stralsund gave a rhinoceros horn to Worm (Schepelern 1971: 169). In his catalogue of the collection, Worm (1655: 336) only mentioned a cup from the horn and two molars.

France

Cabinet du Roi, Paris: In 1687, two horns were presented by Mr. Constance,

Specimen in the collection of Sainte Geneviève, Paris, France. From Molinet (1692).

probably as a result of the expedition to Thailand (Choisy 1687: 369). Around the same time, the King of Siam donated six horns (Buffon 1764: 189 note). Daubenton (in Buffon 1764: 204-210) enumerated the items then present, including the skin, poorly mounted, of a foetus received from Java, 96 cm long; 12 horns (lengths of 5, 16.5, 20, 23, 30, 40, 50, 113 cm); two horn cups; a box made of horn given by Baron van Swieten in Amsterdam and obtained in Goa in 1745; a tail and a pyramid-shaped bezoardstone (some pictured in Buffon 1764, pl.8). Buffon (1776, pl. LVII) illustrated a double-horn from the Cabinet du Roi (fig. preceding spread), but he fails to give details about its origin.

Don Pedro Davila, Paris: A sales catalogue (Davila 1767) listed seven single horns (67 cm, 73.5, 81 cm) and one double horn (66 cm/25 cm).

Marquis de Seignelay, Paris: Two horns were presented to him by Mr. Constance around 1687, possibly connected with the expedition to Thailand (Choisy 1687: 376).

Bibliothèque de Sainte Geneviève, Paris: Molinet (1692: 193) catalogued one horn (45 cm), a horncup, a piece of skin and a tail. The horn was illustrated (fig. preceding page).

Germany

Unknown collection in Nuremberg: Among the papers on the rhinoceros left by T.H. Clarke, there is a photograph of a rhinoceros horn, which is said to have been made in Nuremberg in 1605. Although the source is unknown, it may be placed on record here as the earliest recorded horn in Europe.

Jacob Theodor Klein, Danzig (1685-1759): Klein (1760: 36) himself mentioned that he had several single horns. He obtained a double horn (40.5 cm/29 cm) from G. Lehmann, apothecary in Danzig.

Königliche Galerie, Dresden: In 1739, the King received as a gift from a Mr. Eilenburg a double horn (30 cm/24 cm) according to Klein (1760: 35).

King Wilhelm IV, Kassel: When Worm visited in 1611, he saw a rhinoceros horn in a beautiful mounting (Schepelern 1971: 76).

Kabinet der Churfurst, Mannheim: Sander (1779: 6) saw a double horn, and a mounted skin of an animal with two horns, which would have drowned on the Rhine (see above).

Joh. Georg. Michelius, Augsburg: Schroeckius (1686) here recorded a double horn.

Great Britain

When a living rhinoceros arrived in London in 1739, James Douglas and James Parsons collected prints and drawings of this animal. Around that time, Parsons made 10 red chalk drawings of rhinoceros specimens, probably all available in

London. There were drawings of the skin of a very young individual, two single horns, one small skull and one larger skull with two horns (Rookmaaker 1978, nos. 7.1 - 7.10).

Martin Folkes, London (1690-1754): When James Douglas addressed the members of the Royal Society in June 1739, Folkes showed a hoof and a piece of skin (2.5 cm thick) from his collection (cf. Rookmaaker 1978: 31). Possibly this hoof was illustrated in Parsons (1743, pl.3 f.1).

John Hunter, London (1728-1793): Camper went to visit Hunter on 16 October 1785 and was thrilled to find the head (skull) of an adult rhinoceros from Asia (Nuyens 1939: 182). He went back the following day to draw the specimen (Rookmaaker & Visser 1982, fig.4).

Richard Mead, London (1673-1754): Mead was a medical practitioner in London with a large collection of manuscripts, books and naturalia. Parsons (1743, pl.3 f.6) drew a single horn (68.5 cm) in his cabinet. In his paper on the rhinoceros published in 1743, Parsons had postulated the existence of two kinds of rhinoceros, the first Asian with one horn, the other African with two horns. Mead at first disagreed, but changed his mind when 4 months after this paper appeared, he received the bones of the face of a young rhinoceros with two horns in situ, from Angola, brought by a captain of an African trader (Parsons 1766, cf. Sloane 1749).

James Parsons, London (1705-1770): Doctor Parsons, who had studied the Indian rhinoceros alive in London in 1739, received a double horn brought from the Cape by William McGuire, which he described and illustrated (Parsons 1766, Pl. II - see fig. next page).

Royal Society of London: Grew (1681: 29-31) catalogued the collection of the society, with details of an entire skin of a young rhinoceros, a piece of skin, a horn from the Duke of Holsteine, another presented by Sir Robert Southwell, two other single horns, and a tail. The tail was figured by Parsons (1743, pl.3 f.2). The skin of the young animal was still present in 1739 when it was loaned to James Douglas (recorded in the Journal Book, quoted in Rookmaaker 1978: 31). At that time it was drawn by Parsons, five of whose red chalk drawings are in the Douglas Collection of rhinoceros prints and drawings in the Hunterian Collection, University of Glasgow (Rookmaaker 1978, nos. 7.1-7.5).

Double horn from the Cape of Good Hope in the collection of Parsons (1766, pl. II).

Hans Sloane/British Museum, London: Around 1743, Sloane (1660-1753) had three single horns (81 cm, 63.5 cm) and the bones of the head, presumably of an Asian animal (Parsons 1743: 529, pl.3 f.7-9). Later, Sloane (1749) reported the addition of a double horn from the South-East coast of Africa, given by Charles Lockyer. This collection formed the nucleus of the British Museum. When Camper visited this institution in 1785, he saw several heads of rhinoceroses from the Orient, others from the Cape of Good Hope, but he was disappointed to see that all were quite severely damaged (Nuyens 1939: 175).

Italy

Ferdinando Cospi, Bologna: Legati (1677: 13) recorded one horn.

Collegium Societas Iesu, Rome: The museum had three single horns in 1678 (de Sepibus 1678: 30).

Technicotheca of Grand Duke, Florence: Bartholinus (1678: 162) recorded a double horn.

Ludovico Moscardo, Verona: In a catalogue of the collection, Moscardo (1672: 243) recorded different parts of the rhinoceros, like a double horn, a molar and a drinking cup.

The Netherlands

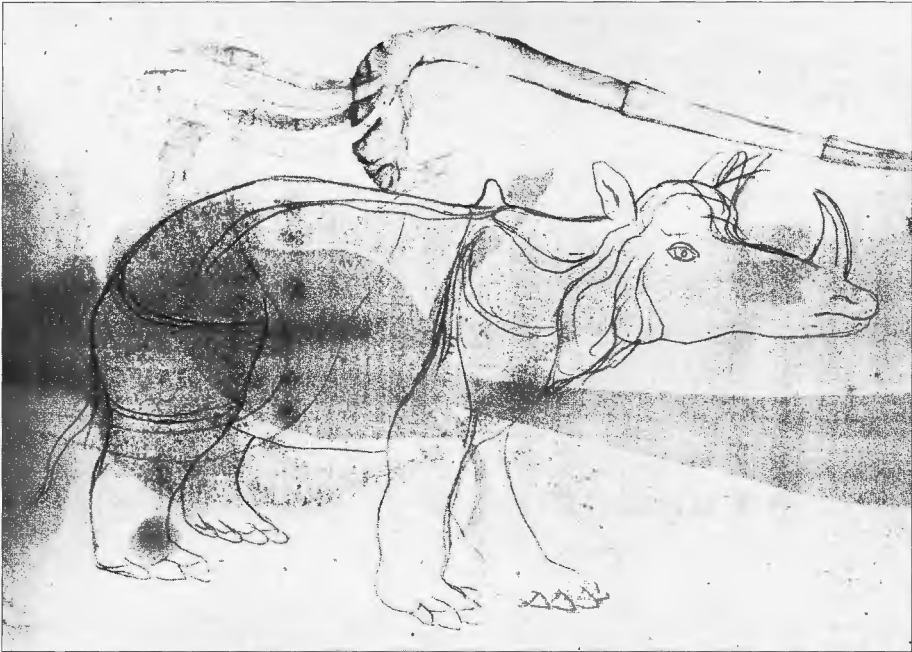
Unknown collection: In 1630, a head brought from Java to Holland was dissected and was found to contain a stone of 2 ounces in weight. This was reported by Piso (1658: 52) in a footnote to the account by Bontius, and possibly this head was the one depicted in the illustration on page 51.

Amsterdam [owner unknown]: When Jacobaeus (1910: 27) visited Amsterdam in 1672, he went to a ship ('navigio') where a number of animals were exhibited, including a rhinoceros 'udstopped' (mounted). It may be the same specimen which was hired by the town of Delft to two traders in 1667, and even as the one in Blauw-Jan in Amsterdam c.1700 (see below).

Blauw Jan, Amsterdam: This place was famous as a collection of living animals and of mounted specimens exhibited for the sake of curiosity, from 1698 to 1784. Animals seen here, or in other localities in Amsterdam around 1700, were illustrated by Jan Velten in his *Wonderen der Natuur*, an unpublished volume of drawings (Artis-Bibliotheek, Amsterdam, unpublished; cf. Pieters & Pinkster 1994). It includes a small drawing of a rhinoceros (fig. next page). No living specimen was recorded in Holland then (the first arrived only in 1741), which leads to the assumption that it was a mounted skin. However, it could have been drawn in another locality although presumably in Amsterdam, or Velten could have copied from another drawing - like a copy of Dürer's animal elsewhere in the same volume. If there was a skin in Amsterdam in those days, it could be the same as the one exhibited in 1667, as mentioned above.

Joan Coenraad Brandt, Amsterdam (1703-1791): Camper (1782: 155) knew a number of horns in this private collection, one of which measured 104 cm.

Petrus Camper, Klein Lankum (1722-1789): Camper collected many rhinoceros specimens, including material from Java received in 1786/7, but most arrived in the 1780's (Rookmaaker & Visser 1982). Earlier he received the skull and skin of the head of an adult black rhinoceros, sent from the Cape of Good Hope by the Governor, Joachim Annema, in 1771 (described by Camper 1782). He also had a nasal bone from the Cape with two horns (76 cm/26 cm) and a similar specimen bought in Paris in 1777 again with two horns (17 cm/6 cm).

Rhinoceros in Blauw Jan, Amsterdam. From Jan Velten's Wonderen der Natuur; Artis-Bibliotheek, Amsterdam.

H.C.J. van Eversdyck, Amsterdam (1727-1765): The collection was auctioned on 21 April 1766, when there were two horns (22.8 cm, 19 cm) and a tail of a rhinoceros (Eversdyck 1766).

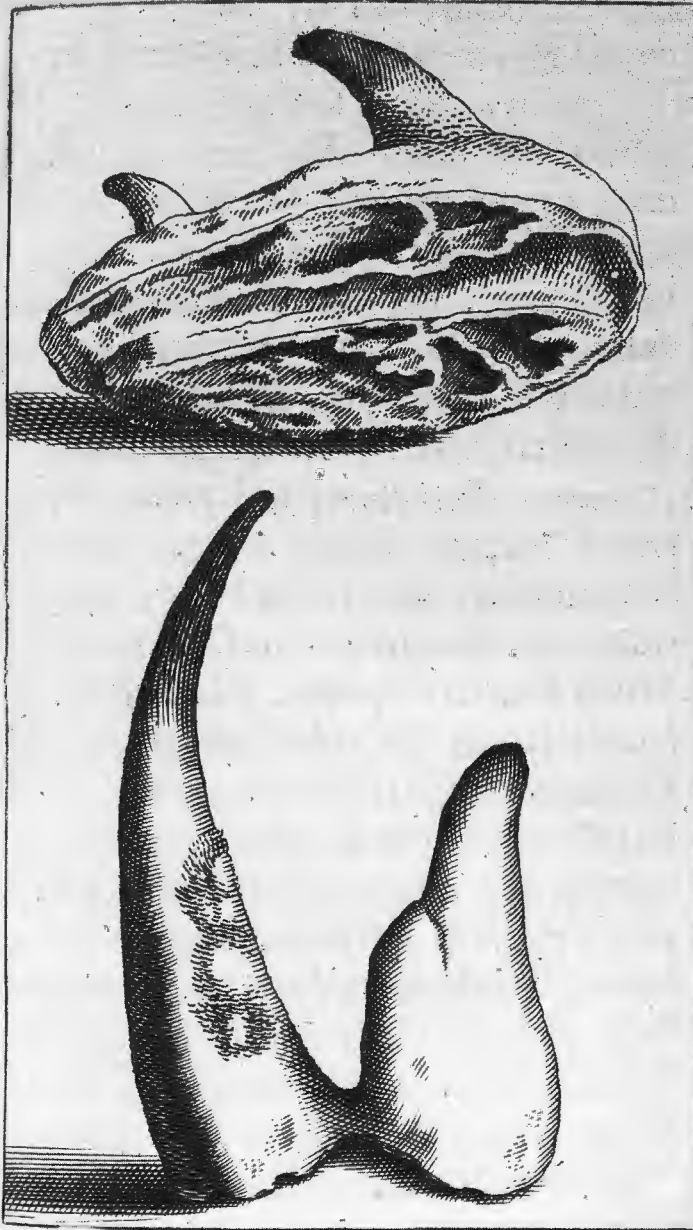
Abraham Gevers, Rotterdam (1712-1780): Camper (1782: 154) saw a double horn in 1773 in this cabinet.

Laurentius Theodorus Gronovius, Leiden (1730-1777): Gronovius (1763: 4) had one horn.

Albert Seba, Amsterdam (1665-1736): In 1727, Seba had eight drinking cups made from rhinoceros horn and ivory (Engel 1937: 84).

Stadholder Willem V, The Hague: Camper (1782: 154) mentioned that the royal collection had three horns attached to one piece of skin, as well as the mounted skin of a very young rhinoceros with two horns. This skin could be the one sent from the Cape of Good Hope by the commander R.J. Gordon in 1779 (Rookmaaker 1989: 285). An inventory of the Cabinet of Curiosities in 1759

DE UNICORNU. 163

Double horn in the collection of Swammerdam in Amsterdam. From Bartholinus 1678: 163.

listed a rhinoceros horn cup (Drossaers & Scheurleer 1974, II: 736). The same book (I: 205) gives a description of the contents of the Palace Noordeinde in The Hague in 1632 including a 'copken van eenen rhinoceros' which probably was a teacup with a depiction of a rhinoceros.

Jan Jacobsz. Swammerdam, Amsterdam (1606-1678): In the sales catalogue of 1679, we find listed two double horns, three single horns and a molar. Bartholinus (1678: 162) depicted one of the double horns in this collection (fig. previous page).

Theatrum Anatomicum, Delft: In October 1662, the Dutch East India Co. gave the skin of a rhinoceros to be shown in the Anatomical Theater in the town of Delft. The town council decided in May 1667 that the specimen could be hired out to two tradesmen from Amsterdam, Abraham van der Wielen and Maurits Solomon. Although the council stipulated an annual rent, it seems that they received only one payment (Houtzager 1980: 57-61). In 1684, Jacobaeus (1910: 84) saw this or another rhinoceros again in the Theatrum Anatomicum.

Theatrum Anatomicum, Leiden: The first catalogue of this department of the University of Leiden listed the skin of the head of a young rhinoceros received between 1622 and 1628 (Barge 1934).

Theatrum Anatomicum, Rotterdam: Camper (1782: 154) recorded a double horn, seen around 1773.

University of Leiden: The collection of naturalia was kept in the Botanical Gardens for much of the 17th and 18th centuries. Catalogues of 1659 and 1692 list rhinoceros 'horns' and 'ribs'. In 1677, Johan Bax shipped a living rhinoceros from the Cape of Good Hope to Stadtholder Willem III, but it died in transit, and the skin was donated to the university (Heniger 1986: 71). It was still present in 1736 when the London doctor James Douglas, accompanied by the artist Jan Wandelaar, saw it and made some notes and drawings of it (Rookmaaker 1976). Gmelin (1767) recorded three rhinoceros specimens in Leiden, said to be all double-horned. Camper (1782: 164) mentioned a part of the lower jaw of a large rhinoceros.

Russia

Academia Scientiarum Petropolitanae: In the 1770's Pallas (1780: 211, pl.9 f.2)

received some parts of the skull of a rhinoceros from the East Indies.

Kaiserliche Kabinet, St. Petersburg: Klein (1760: 35) recorded a double horn.

Sweden

Collection of the Kings of Sweden: In 1632, the Swedish Royal family received a rhinoceros horn from Germany (Löwegren 1952: 48). Linnaeus (1754: 11) recorded just one horn, artificially shaped to show three end, in the collection of Gustav IV Adolf. This may be the one listed in a catalogue of 1652 of Drottningens Kunstkammer, and in the catalogue of 1773 of Ulriksdal (Löwegren 1952: 50, 298). There were others, as five from this source are still present in the Zoological Museum of the University of Uppsala and in the Cabinet in Drottningholm (Wallin 1994).

Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, Stockholm: When Anders Sparrman (1748-1820) returned to Sweden from his journey to South Africa and with James Cook, he brought with him the skull, double horns, skin, penis and vertebrae of a black rhinoceros from the Cape of Good Hope. This material passed to the Academy collection in Stockholm, probably in the 1770's or 1780's (Rookmaaker 1989: 147). The skull and a side view of a mounted skin were illustrated in the travel journal by Sparrman (1783, pl. V - fig. next page).

Marten Knutsson Törnhielm, Stockholm (1663-1723): He had a rhinoceros horn in 1737 (Löwegren 1952: 69).

Uppsala University: One rhinoceros horn was donated by Carolus Gyllenborg (1679-1746) in the first half of the 18th century (Löwegren 1952: 194).

Discussion

Obviously the above list only scratches the surface. It appears from the available records that at least single horns were quite common. These could have belonged to any of the five extant species of rhinoceros, as even double horns could become detached and offered separately. Double horns were rarer, but in perspective maybe common enough to make one wonder why the debate about the separate identity of these animals continued as far into the 18th century as it did. Mounted specimens were very few and most belonged to very young animals.

Rhinoceros bicornis .

Afrikaansch Neushoorn .

*African rhinoceros specimens brought by Sparrman to Sweden in 1776.
From Sparrman 1783, pl. V.*

References:

- Barge, J.A.J., 1934. De oudste inventaris der oudste academische anatomie in Nederland. Leiden/Amsterdam, H.E. Stenfert Kroese, pp. 74.
- Bartholinus, T., 1678. De unicornu observationes novae, secunda editione. Amstelaedami, Henr. Wetstenium, pp. xvi, 381, xv.
- Blunt, W., [1971] 1984. The compleat naturalist: a life of Linnaeus. Paperback edition. London. [1st edition 1971].
- Buffon, G.L.Leclerc de, 1764. Histoire Naturelle, générale et particulière, vol. XI. Paris, Imprimerie Royale, pp. iv, 451.
- , 1776. Histoire Naturelle, générale et particulière, Supplément 3. Paris, Imprimerie Royale.
- Camper, P., 1782. Natuurkundige verhandelingen ... over den rhinoceros met den dubbelen horen. Amsterdam, erven P. Meijer en G. Warnars, pp. iv, 235, ii.
- Choisy, F.T. de, 1687. Journal ou suite du voyage de Siam. Amsterdam, Pierre Mortier, pp. iv, 377.
- Clarke, T.H., 1986. The rhinoceros from Dürer to Stubbs, 1515-1799. London, Sotheby, pp. 219.
- Clarke, T.H., 1987. "I am the Horn of a Rhinoceros." Apollo, May 1987: 344-349.
- Daubenton, L.J.M. de, 1764. Description de la partie du cabinet qui a rapport à l'histoire naturelle du Rhinocéros. Pp. 204-210 in Buffon 1764.
- Davila, P., 1767. Catalogue systématique et raisonné des curiosités de la nature et de l'art. Paris, Briasson, pp. xxxvi, 571.
- Drossaers, S.W.A. & Th.H. Lunsingh Scheurleer, 1974. Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes en daarmede gelijk te stellen stukken, 1567-1795. 's Gravenhage.
- Engel, H., 1937. The life of Albert Seba. Svenska Linné-Sällskapets Arsskrift, 20: 75-100.
- Eversdyck, H.C.J. van, 1766. Catalogus van eene uitmuntende verzameling. Amsterdam, pp. [vii], 128.
- Giovio, Paolo, 1555. Dialogo dell'impresie militari et amorose. Roma, Antonia Barre, pp. vii, 146, ix.
- , 1585. The worthy tract, contayning a discourse of rare inventions, both militarie and amorous called impresie. London, Simon Waterson.
- Gmelin, J.F., 1767. Waarneeming over den rhinoceros of neushoorn. Verhandelingen Hollandsche Maatschappij voor Wetenschappen te Haarlem, 9 (3): 632-636.
- Gois, Damiao de, 1566. Chronica do felicissimo Rei D. Manuel. Lisbon.
- Grew, N., 1681. Musaeum Regalis Societatis. London, W. Rawlins, pp. xii, 388.
- Gronovius, L.T., 1763. Zoophylacii Gronoviani fasciculus primus exhibens animalia quadrupeda. Lugduni Batavorum, Auctoris, pp. iii, 136.
- Heniger, J., 1986. Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein (1636-1691) and Hortus Malabaricus. Rotterdam, A.A.Balkema, pp. xvi, 295.
- Houtzager, H.L., 1979. Dieren in Delft. Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek, 2: 52-61.
- Jacobaeus, O., 1696. Museum Regium. Hafniae, Joachim Schmetgen, pp. xvii, 201, v.
- , 1910. Rejsebog (1671-1692), edited by Vilhem Maar. Kobenhavn, Gyldendalske, pp.

i, xv, 186.

Jenyns, R.S., 1955. The Chinese rhinoceros and Chinese carvings in rhinoceros horns. *Transactions of the Oriental Ceramic Society*, 29: 31-62, pls.15-26.

Klein, J.T., 1760. *Natürliche Ordnung und vermehrte Historie der vierfüssigen Thiere*. Danzig, J.C. Schuster, pp. xiv, 156. [Latin edition: 1751, *Quadrupedum dispositio*. Lipsiae.]

Laissus, Y., 1964. Les cabinets d'histoire naturelle. Pp. 659-712 in C. Bedel, R. Hahn, Y. Laissus & J. Torlais, *La curiosité scientifique au XVIIIe siècle*. Paris, Hermann.

Legati, Lorenzo, 1677. *Museo Cospiano*. Bologna, G. Monti.

Linnaeus, C., 1754. *Museum S:ae R:ae M:tis Adolphi Fiderici Regis*. Holmiae, Typographia Regia, pp. [3], xxx, 96, index.

—, C., 1758. *Systema Naturae*, editio decima. Holmiae, Laurentius Salvius, pp. iv, 824.

Löwegren, Yngve, 1952. *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*. Uppsala and Stockholm, Almqvist & Wicksell, pp. 407.

Matos, Luis de, 1960. Forma e natura e costumi del Rinoceronte. *Boletim Internacional de Bibliografia Luso-Brasileira*, 1 (3): 387-398.

Molinet, Claude du, 1692. *Le Cabinet de la Bibliothèq̃ue de Sainte Geneviève*. Paris, A. Dezallier, pp. viii, 224, viii.

Moscardo, L., 1672. *Note overo Memorie del Museo del Conte Ludovico Moscardo*. Verona, Andrea Rossi, pp. xiv, 488.

Nuyens, B.W.T. (ed.), 1939. *Petri Camperi itinera in Angliam 1748-1785*. *Opuscula selecta neerlandicorum de arte medicina*, 15: i-lix, 1-264.

Pallas, P.S., 1780. *Additamentum*. *Acta Academiae scientiarum imperialis Petropolitanae*, 1 (2): 210-212, pl.9.

Parsons, J., 1743. A letter ... containing the natural history of the rhinoceros. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 42 (470): 523-541, pls.1-3.

—, 1766. A letter ... on the double horns of the rhinoceros. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 56: 32-34, pl.2.

Pieters, F.F.J.M. & S. Pinkster, 1994. 1704: De eerste Zuidamerikaanse tapir in Europa. Pp. 82-85 in: M. Coomans-Eustatia, R. Moolenbeek, W. Los & P. Prins (eds.), *De horen en zijn echo*. Bloemendaal, Amsterdam.

Piso, G., 1658. *De indiae utriusque re naturali et medica, libri quatuordecim*. Amstelaedami, Elzevirios.

Rookmaaker, L.C., 1976. An early engraving of the black rhinoceros (*Diceros bicornis* (L.)) made by Jan Wandelaar. *Biological Journal of the Linnean Society*, London, 8: 87-90, pls. 1-2.

—, 1978. Two collections of rhinoceros plates compiled by James Douglas and James Parsons in the eighteenth century. *Journal of the Society for the Bibliography of Natural History*, 9 (1): 17-38.

—, 1989. *The zoological exploration of Southern Africa 1650-1790*. Rotterdam, A.A. Balkema, pp. xvi, 368.

Rookmaaker, L.C. & R.P.W. Visser, 1982. Petrus Camper's study of the Javan rhinoceros (*Rhinoceros sondaicus*) and its influence on Georges Cuvier. *Bijdragen tot de Dierkunde*, 52: 121-136, figs. 1-8.

Sander, H., 1779. *Nachricht vom Rhinoceros in Versailles*. *Naturforscher*, 13: 1-10.

- Schepelern, H.D., 1971. Museum Wormianum, dets forudsætninger och tilblivelse. Kobenhavn, Wormianum, pp. 435.
- Schroeckius, Lucas, 1686. De gemino rhinocerotis cornu. Miscellanea curiosa, Dec.II, anno V: 468-469.
- Sepibus, Georgius de, 1678. Romani Collegii Societatus Jesu Museum celeberrimum. Amstelodami, Janssonio-Waesbergiana, pp. vi, 66, index.
- Shufeldt, R.W., 1892. Scientific taxidermy for museums. Report of the Smithsonian Institution, 1892: 369-436.
- Sloane, H., 1749. A letter ... containing accounts of the pretended serpent-stone ... together with the figure of a rhinoceros with a double horn. Philosophical Transactions of the Royal Society, 46: 118-119, 123-125, pl.2.
- Smit, P., 1986. Hendrik Engel's alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries, second edition. Amsterdam, Rodopi, pp. x, 340.
- Sparman, A., 1783. Resa till Goda-Hopps-Udden, vol. 1. Stockholm, A.J. Nordström, pp. xv, 766.
- Swammerdam, J.J., 1679. Catalogus van een seer wel gestoffeerde konstkamer. Amsterdam, pp. 143.
- Wallin, Lars, 1994. Catalogue of type specimens, 4: Linnaean specimens. Uppsala, Zoological Museum, Uppsala University.
- Worm, O., 1655. Museum Wormianum. Lugduni Batavorum, Elsevirius, pp. xii, 389, iii.
- Zukowsky, L., 1965. Die Systematik der Gattung Dicerus Gray, 1821. Zoologische Garten, (N.F.) 30: 1-178, figs. 1-81.

Appendix:

Table 1. Rhinoceros specimens in Europe, arranged by item

Dates are those when the specimen was imported or first noted. Only reference to contemporary illustrations is made.

Country and town	Date	No.items	Illustration
A. SINGLE HORNS			
Austria			
Vienna (?), unknown collection	1750	horns: 2	F.A.von Scheidel, drawing
Denmark			
Copenhagen, Worm	1650	horn: 1	
Copenhagen, King Christian V	1696	horns	
France			
Paris, Marquis de Seignelay	1687	horns: 2	

Paris, St. Geneviève	1692	horn: 1	Molinet 1692, f.III
Paris, Cabinet du Roi	1764	horns: 12	Buffon 1764, pl.8
Paris, Davila	1767	horns: 7	
Germany			
Nuremberg, unknown collection	1605	horn: 1	Drawing, unknown collection
Kassel, Wilhelm IV	1611	horn in mount: 1	
Danzig, Klein	1751	horns	
Great Britain			
London, Royal Society	1681	horns: 4	
London, Mead	1743	horn: 1	Parsons 1743, pl.3 f.6
London, Sloane/British Museum	1743	horns: 3	Parsons 1743, pl.3 f.7
Italy			
Bologna, Cospi	1677	horn: 1	
Rome, Collegium Soc. Iesu	1678	horns: 3	
Netherlands			
Leiden, University	1659	horns: several	
Amsterdam, Swammerdam	1679	horns: 3	
Leiden, Gronovius	1763	horn: 1	
Amsterdam, van Eversdyck	1766	horns: 2	
Amsterdam, Brandt	1782	horns: several	
Sweden			
Stockholm, Gustav IV Adolf	1632	horns: 5	
Uppsala, University	1725	horn: 1	
Stockholm, Törnhielm	1737	horn: 1	

B. DOUBLE HORNS

Austria			
Vienna (?), unknown collection	1750	double-horn: 1	F.A.von Scheidel, drawing
Denmark			
Copenhagen, King Christian V	1696	double horn: 1	Jacobaeus 1696, pl.3 f.4
France			
Paris, Davila	1767	double horn: 1	
Paris, Cabinet du Roi	1776	double-horn: 1	Buffon 1776, pl.57
Germany			
Augsburg, Michelius	1686	double horn: 1	
Dresden, Königliche Galerie	1739	double horn: 1	
Danzig, Klein	1752	double horn: 1	Klein 1760, pl.II

Mannheim, Electoral Cabinet	1779	double horn: 1	
Great Britain			
London, Mead	1743	double horn: 1	
London, Sloane/British Museum	1743	double horn: 1	Parsons 1743, pl.3 f.8,9
London, Parsons	1766	double horn: 1	Parsons 1766, pl.II
Italy			
Verona, Moscardo	1672	double horn: 1	
Florence, Grand Duke	1678	double horn: 1	Bartholinus 1678: 163
Netherlands			
Amsterdam, Swammerdam	1679	double horns: 2	
Leiden, University	1767	double horns: 3	
Rotterdam, Gevers	1773	double horn: 1	
Rotterdam, Theatrum Anatomicum	1773	double horn: 1	
The Hague, Willem V	1782	3 horns attached	
Klein Lankum, Camper	1782	double horn: 1	
Russia			
St.Petersburg, Kaiserliche Kabinet	1752	double horn: 1	
Sweden			
Stockholm, Gustav IV	1754	double horn: 1	

C. MOUNTED SPECIMEN

France			
Paris, Cabinet du Roi	1764	Skin of foetus	Buffon 1764, pl.8 f.2
Germany			
Mannheim, Electoral Cabinet	1779	Skin with 2 horns	
Great Britain			
London, Royal Society	1681	Skin of young	J.Parsons: drawings
Netherlands			
Delft, Theatrum Anatomicum	1667	Mounted skin	
Amsterdam, Exhibition	1672	Mounted skin	
Leiden, University	1677	Skin	
Amsterdam, Blauw Jan	1700	Mounted skin	
The Hague, Willem V	1782	Skin, young, 2 horns	
Sweden			
Stockholm, Vetenskaps Akademien	1776	Skin from Africa	Sparrman 1783, pl. IV

D. SKULLS, HEADSKIN

Great Britain

London, Unknown collection	1740	Skull	J.Parsons: drawing
London, Sloane/British Museum	1743	Bones of head	
London, British Museum	1785	Several heads	
London, John Hunter	1785	Head old Asian rh.	

Netherlands

Leiden, Theatrum Anatomicum	1628	Headskin	
Unknown (Piso)	1658	Head, bezoarstone	Piso 1658: 52
Klein Lankum, Camper	1771	Skull/head from Cape	Camper 1782, pl.I-III
Leiden, University	1782	Part of lower jaw	

Russia

St.Petersburg, Academy of Science	1780	head/skull, Indies	
-----------------------------------	------	--------------------	--

Sweden

Stockholm, Vetenskaps Akademien	1776	Skull from Africa	Sparrman 1783, pl. IV
---------------------------------	------	-------------------	-----------------------

E. VARIOUS MATERIAL

Denmark

Copenhagen, Worm	1655	Molars: 2	
Copenhagen, King Christian V	1696	Piece of skin	

France

Paris, St. Geneviève	1692	Piece of skin; tail	
Paris, Cabinet du Roi 1764		Tail; bezoard stone	

Great Britain

London, Royal Society	1681	Piece of skin; tail	Parsons 1743, pl.3 f.2
London, Folkes	1739	Piece of skin; hoof	Parsons 1743, pl.3 f.1 (?)

Italy

Verona, Moscardo	1672	Molar: 1	
------------------	------	----------	--

Netherlands

Leiden, University	1659	Ribs	
Amsterdam, Swammerdam	1679	Molar	
Amsterdam, van Eversdyck	1766	Tail	

Author's address: Dr. L.C. Rookmaaker, Curator, The Rhino Museum, P.O.Box 381, Bedfordview 2008, South Africa

ARNE JÖNSSON

En främling i det svenska landskapet

Om en Agave americana i Uppland på stormaktstiden

I september 1708 slog en *Agave americana* — eller amerikansk aloë som man då ännu kallade växten¹ — ut i blom i Uppland, på herrgården Noor, som ägdes av kanslipresidenten greve Nils Gyldenstolpe. Det var första gången den arten blommande i Sverige, och händelsen väckte ett enormt uppseende, vilket visas inte minst av det faktum att växten i fråga kom att behandlas i hela sju dikter av fyra olika skaldar: Sophia Elisabeth Brenner,² Olof Rudbeck d. y.,³ Magnus Rönnow⁴ och Tobias Schubarth.⁵ Rönnows tre dikter och Schubarths enda är på latin, medan Brenner och Rudbeck båda skrev på svenska. Dikterna uppvisar emellertid, som vi kommer att få se, också andra, mer grundläggande skillnader. I denna artikel kommer jag att försöka belysa hur de olika poeterna har behandlat den blommande aloen, vad det är för stoff de meddelar, hur de ser på denna unika händelse och vilket formspråk de använder.

Agaver och aloer

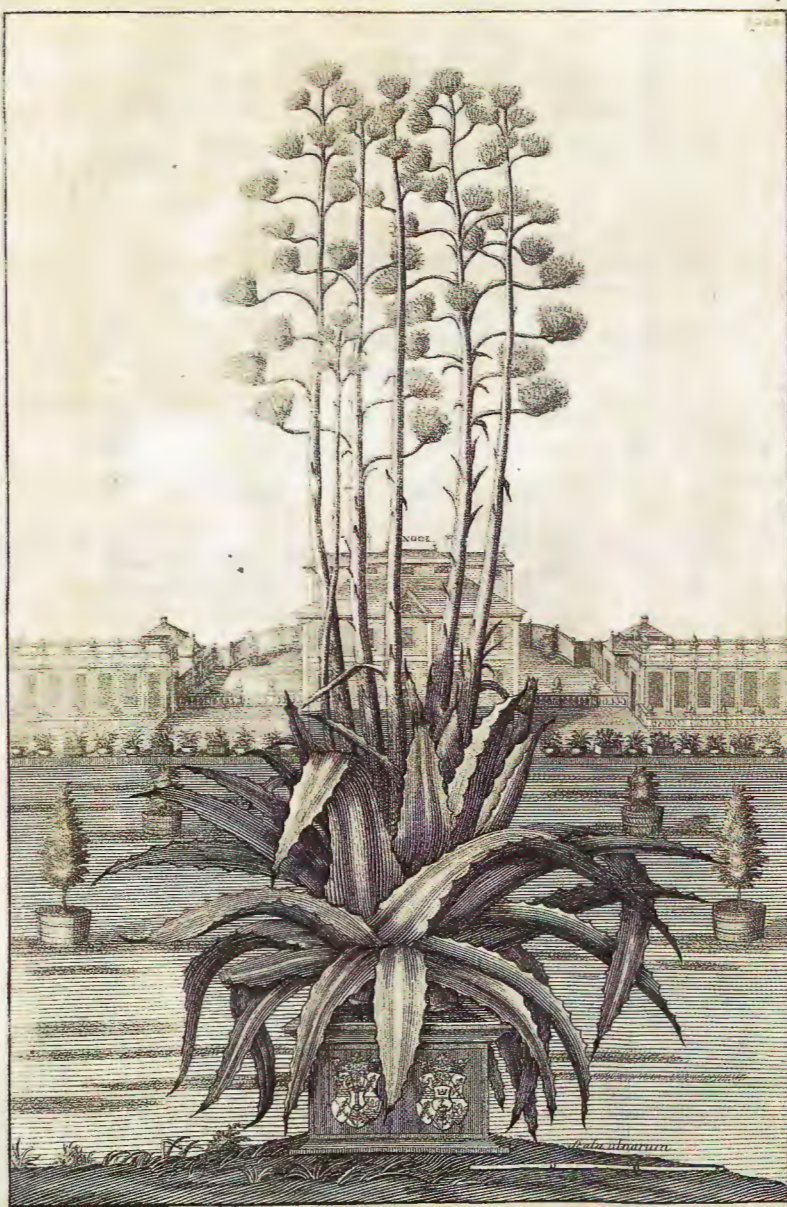
Det ligger i och för sig naturligtvis inget konstigt i att agavens blomning tilldrog sig stor uppmärksamhet, det gör för övrigt blommande agaver fortfarande, vilket jag avslutningsvis kommer att ge ett exempel på. *Agave americana* är nämligen en mycket spektakulär art. Den brukar, tämligen överdrivet, kallas ”hundraårig aloë”, eftersom det dröjer mycket länge innan den går i blom, i varje fall när den förvaras i växthus. Vid blomningen skjuter blomstängeln fram hastigt och kan bli uppemot 20 meter. På stängeln, som ser ut som en mäktig kandelaber, slår det ut tusentals gulaktiga, klockliknande, väldoftande blommor. Ofta kommer det dessutom flera stänglar. Så ska t. ex. aloen på Noor enligt Rudbeck ha fått tio stänglar under en period av knappt ett och ett halvt år. Efter blomningen vissnar bladverket ner, men ur rotstocken utvecklas nya skott.

När agaveväxterna, vars ursprungliga hemländer var Mexico, Mellanamerika och Norra Sydamerika, först blev kända i Europa, antogs de, såsom namnet ”amerikansk aloë” indicerar, på grund av viss yttre likhet (särskilt de köttiga, taggiga bladen) vara besläktade med Gamla Världens aloer. Dessa var välkända av flera skäl. De hade vidsträckt användning inom medicinen,⁶ och de förekom i litteraturen och konsten som symboler av olika slag.⁷ Eftersom aloen ansågs gå

i blom bara en gång *under sin livstid och blomningen dessutom var så spektakulär, kunde den ses som en sinnebild för Jungfru Marie unika nedkomst*.⁸ Även i Bibeln förekommer något som betecknas med ordet "aloe"; där handlar det dock om ett rökverk som kommer från ett helt annat växtsläkte, och att detta träslag i bibelgrekiskan kom att benämnas 'aloe' beror enbart på en rent slumpmässig likhet med det hebreiska ordet för växten i fråga. Den förste som separerade Amerikas aloer från Europas var Linné, som också var den som gav det nybildade släktet namnet *Agave* efter det grekiska ordet "agave", som betyder "lysande" och "ädel". Därför är det alltså inte förvånande att t. ex. Schubarth och Rudbeck inte gör någon distinktion mellan dessa släkten.

Agaven kom redan på 1500-talet till Europa och blev snart vanligt förekommande i Sydeuropa, där den kom att växa vild. Norr om Alpena kan den emellertid bara odlas i växthus, och där har den in i våra dagar förblivit en ytterst exklusiv och prestigefylld växt. En blommande *agave* var en så stor sällsynthet, att man noga höll reda på när, var och hur något sådant inträffade. Första gången en *Agave americana* blommade i Europa ska ha varit i Florens hos storhertigen av Toscana 1586; första gången i Frankrike var i Avignon 1599 och i Tyskland 1658. Dessa händelser uppmärksammades ofta i litteraturen på olika sätt. När t. ex. en aloe 1668 började visa tecken på att blomma på slottet Gottorp, som tillhörde hertig Kristian Albrekt av Holstein-Gottorp, så skyndade sig Kielprofessorn Johan Daniel Major (1634-1693) att skriva en kort monografi.⁹ Han var i själva verket så snabbt ute att han i inledningen ser sig föranlåten att något ursäkta sig för sin brådska. Han hade, skriver han, måst skynda på med publiceringen för att alla entusiaster ('Liebhaber') skulle få tillfälle att komma och titta och därför att Frankfurt- och Leipzigmässorna stod för dörren. Väl att märka uppfattades aloen inte bara som en botanisk kuriositet, även om man förvisso älskade sådana, utan man kunde också intolka en djupare symbolik i blomningen. Man såg nämligen växten som en sinnebild för ägaren-fursten i fråga, och Major skriver att växtens blomning är ett tecken på furstens hjältemodiga karaktär och betänksamma klokhet. Att växten sträcker sig mot himmelen visar på furstens upphöjda sinnelag.

"Sannfärdig och noggrann teckning av större amerikansk ALOE, som karakteriserats av spetsiga blad. Detta var den första som blommade i Sverige, nämligen i herrgården Noors park, belägen två mil från Uppsala och fem mil från Stockholm. Noor tillhör Hans Excellens Greve Nils Gyldestolpe, Kungligt råd, president i Kungl. kansli Collegium och kansler för Karolinska akademien. Aloen blommade oavslutligt från september 1708 och under hela den följande, ovanligt stränga vintern." Teckning av Elias Brenner. Stick av S. Spiegelberg.

Vera & accurata Delineatio ALOES Americanae maioris mucronato folio conspicuae, Prima quae per Sueciam, in Hortis nimirum Palatii Noorensis Illustrissimi et Excellentissimi, Comitis Oni Nicolai Gyldenstolpe Senatoris Regii Cancellariae Regiae Praedictae et Academiae Carolinae Cancellarii, ad secundum milliare Upsalia, ad Quintum Stockholmia sita, flore visa est, et quidem flore, a mense Septembri. Junii 1708. per totam rigidissimam Hyemem continuo.

I det här perspektivet kan man nog konstatera att det inte var så dumt om ett land med självaktning kunde uppvisa en blommande aloe, och därför är det knappast förvånande att när Sverige äntligen vederfors den utmärkelsen, så lämnades ingen möda ospard för att hugfästa tillfället. Det framhålls också stolt på titelsidan till Brenners dikt att aloen på Noor ”war den Första som i Swerige kommit at bära Blommor”.

Rönnows dikter

De tidigaste dikterna med anledning av ”den första Swänska Aloe”¹⁰ som blommat är Rönnows. Hans tre dikter har datum angivna: 12 november 1708 samt 1 och 28 januari 1709. Rönnow (1665-1735) fick ett rätt brokigt — och mot slutet direkt tragiskt — liv. Vid den här tiden var han emellertid verksam som rikstranslator och därmed knuten till kansliet, vars chef alltså Gyldenstolpe var. Han är för eftervärlden framför allt känd som flitigt verksam latinpoet. Alla Rönnows tre dikter riktar sig direkt till Gyldenstolpe. I den första som är skriven på elegiska distika, vänder Rönnow sig till greven, som ju var kungligt råd, med följande ord:

Celse Comes, Celsi clarum jubar Ordinis, Orbem
Consilio Arctoüm qvi sapiente regit!

(”Ädle greve, lysande stjärna i den ädla församling som med visa råd styr de nordiska nejderna.”) Sedan fortsätter Rönnow med att räkna upp alla dem som hyllar Gyldenstolpe, nämligen först gudinnorna Pallas och Themis (naturligt nog eftersom greven dels var kansler för Lunds universitet, dels aktiv i lagstiftnings- och rättskipningssammanhang), sedan muserna och slutligen naturen själv, som visar sin gunst genom att helga aloen (”Nordens förnämsta prydnad”) åt honom:

Ipsa tibi Natura favens ALOEN, decus Arcti
Primum, florentem vult Tibi stare sacram.

Och detta sker vid en tidpunkt när en annan växt, den karolinska lagern, Himmelens gåva, bär sina segerrika blad överallt:

Tempore, qvo laurus CAROLINA, volentis Olympi
Munere, victrices fert ubicunque comas.

Rönnow lyckas med hjälp av (den faktiska) aloen dels skapa en parallell till kungens (bildliga) lager, dels ta fasta på aloens rikliga blomning och se den som ett förebud om riklig avkomma och välgång för det Gyldenstolpeska huset:

GYLLENSTOLPIACAE praesagia prospera prolis

Excelsaeque domus omina nempe bona.

Själva aloen apostroferas i fyra högstämda versrader:

O ALOE, diadema novi praenobile mundi!

O sero nostris gloria nota plagis!

O nemus herbosum bisseus altius ulnis!

Vnius o herbae flore venusta seges!

(O, du aloe, den nya världens lysande krona! O, du ärorika blomma som sent blivit känd i våra nejder! O du som grenar ut Dig som en helig lund mer än tolv alnar hög! O du fält som vunnit din skönhet genom att en enda växt blommar!) ”Qvam vellem hoc cithara concinuisse mea!” utbrister skalden. Hur gärna skulle Rönnow alltså inte vilja dikta om detta. Dikten avslutas med en påminnelse om att det är den upphöjde grevens uppgift att som mäktig mecenat ge stöd åt diktandet. Att döma av följande dikt verkar det som om Gyldenstolpe förstod vinken.

På nyåret tillägnas han nämligen en nyårsdikt, ett vanligt sätt för en klient att visa sin patronus erkänsla. Rönnow ursäktar sig i denna dikt för att han inte varit inspirerad att skriva något mera värdigt om aloens blomning. Det finns något trolltyg som hindrar honom, skriver han, källan på Parnassen har torkat ut, Pegasus hade fått vingarna avklippta, och strängen lyder inte stråken. Men greven kan med sitt gyllene spö driva bort dessa olyckor:

Virga Tu potes aurea malignam

Hanc Pindo nocuam fugare pestem

Knappt hade skalden sagt detta förrän han tyckte sig sväva på Pegasus' och höra sjungande gudinnor, och nejden tycktes genljuda av hyllningssånger till Gyldenstolpe och hans gemål Margareta Ehrensteén.

Rönnows tredje dikt har titeln *Vaticinium Apollineum de Aloe Americo-Svecana* ("Apollinsk profetia beträffande den amerikansk-svenska aloen"), och Rönnow kan här sägas gottgöra det som han försummat tidigare, nämligen att skriva en genomarbetad, värdig dikt om aloen. Passande nog, med tanke på att

aloen växer i växthus, låter Rönnow guden Vulcanus framträda och schasa bort trädgårdsguden. Elden är ju hans rike, och det är den värmen som möjliggör aloens blomstring. Guden passar på att prisa elden som alla goda tings upphov: "[...] ab igne pendet/Virtus, vita salusque tota rerum".

Med den ambition Rönnow hade att skriva en dikt i den höga stilen fanns det inte mycket utrymme för beskrivning av växten, utan i stället bygger han ut den mytologiska apparaten kring aloen och låter gudapersonager svara för det dramatiska momentet. Dikten avslutas med ett orakelspråk som den krigiske Apollo en gång ska ha förkunnat. Orakelspråk passade i och för sig förträffligt in i den höga stilen, och Rönnow fann härigenom ett utmärkt sätt att markera vilken märkvärdighet den blommande aloen var:

CUM, BELLIS POSITIS, COLENT OLIVAM
 CIMBER, SARMATA, SAXO CAROLINAM,
 CUM SEPTEMPlice STABIT AVCTA CAULE
 IN SVECIS ALOE JUGIS, AMOENOS
 PRODVCENS, FERITATE SAEVIENTE
 BRVMALI ET POPVLO STVPENTE, FLORES,
 TUNC CONDET SVEO-GOTTA CORDE MOSCVS
 PYTHON SPICVLA, MAXIMAQVE LAVRV
 VINCTUS TEMPORA CAROLUS PER AMPLUM
 PHOEBO MAJOR ERIT VOCANDUS ORBEM.

("När efter avslutade krig dansken, polacken och sachsaren odlar den karolinska oliven, när aloen står med sju stänglar i svenska berg och slår ut i blom mitt i vinterköllden till folkets förvåning, då skall sveo-gotiska pilar genomborra den ryska drakens hjärta och Karl bekransas med lager och i hela världen anses större än Apollon.") Eftersom de i bisatserna nämnda förutsättningarna ju redan var uppfyllda, får detta anses som en profetia vars uppfyllande bara ansågs vara en tidsfråga. Men härutinnan misstog sig Rönnow å det grundligaste.

Schubarths bidrag

Tobias Schubarts bidrag kan dateras av det faktum att han anger att aloen hade fått tre stänglar och att två till var på väg, vilket betyder att det bör ha skrivits i mars 1709, när ytterligare stänglar sköt upp och växten sålunda överträffade sig själv.

Schubarth, som till skillnad från de andra tre måste betraktas som ett rätt obekant namn, var född i Sachsen och disputerade i Leipzig 1689 och 1690. Sedan begav han sig till Sverige och har under åren 1697-1722 publicerat ett antal skrifter av rätt varierande innehåll. Schubarths bidrag var inte en dikt enligt samtidens sätt att se på saken. Idag skulle vi dock utan vidare kunna kalla det en prosadikt, en genre som var okänd på den tiden. Han anger själv att det är en "inskriftion", d. v. s. en kort, koncis prosatext, uppställd så att de olika långa raderna är centrerade. Ofta satte man dessutom, liksom i de antika förebilderna, punkt efter varje ord. Det gör dock inte Schubarth. (Däremot kan man notera att titelsidorna till Rönnows dikter är punkterade, vilket också ger en indikation om ambitionsnivån.)

Under renässansen hade antika inskrifter väckt ett oerhört intresse, eftersom de ju gav direktkontakt med den så högt beundrade romerska högkulturen. Inskrifter samlades, studerades, trycktes — och efterbildades.¹¹ Genren var oerhört populär och mycket högt ansedd på 1600-talet och i början på 1700-talet. Det är som en sådan fingerad inskrift Schubarth utformar sin aloedikt. Den är skriven på en mycket konstfullt utformad prosa med flitigt bruk av retoriska figurer: antiteser, tretal, hyperboler och parallellismer.

På titelsidan anges explicit vilken aspekt Schubarth anlägger på aloen: *In aloen hybernarn septentrionis [...] visam tamquam insignem figuram magni characteris Caroli XII mi*, alltså "Till Nordens vinteraloe [...] som visat sig som en figura för Karl XII:s stora karakter". Användandet av termen *figura* visar att Schubarth ansluter sig till den s. k. typologiska tolkningstraditionen, som innebär att gestalter och företeelser i Gamla testamentet ses som förebilder, *figurae* eller *typoi*, för gestalter (företrädesvis för Jesus) och händelser i Nya testamentet. Så betraktades t. ex. Adam som en *figura* för Kristus, och judarnas räddning genom uttåget ur Egypten som en förebild för människornas frälsning genom Jesu död. I detta fall får den figurativa uttolkningen ses som ett litterärt konstgrepp, men man bör ändå tänka på att steget mellan den religiösa och politiska sfären inte var så stort. Kungen benämndes, för att nämna ett exempel, *Sacra Regia Majestas*, alltså Heliga Kungliga Majestät. Den bärande idén i dikten är således att aloens sensationella blomstring kan ses som ett tecken för Karl XII:s lysande kungagärning.

Som så många andra inskriftioner, både äkta och fingerade, börjar denna med en hänvändelse till läsarna: "Congregamini spectatores!" (Samlas här, åskådare!) Naturen inbjuder alla att komma och beskåda de båda underverken: drottningen bland söderns blommor som står i blom i Norden mitt i vintern och konungen som genom sitt liv, sina vapenbragder och sin karaktär *överträffar*

sina kungliga förfäder. "Är du förvånad", frågar diktaren, "kom och titta!"¹² Den lilla aloen har transporterats till Sverige och växt till. Nu visar den sina höga stänglar. På samma sätt når *Virtus Svetica*, den svenska tapperheten, upp till himmelen, sedan den väl slagit rot. Den omständigheten att aloen blommar på vintern visar att naturen ger en större gåva till Norden än till Södern. Som nämnts, kunde aloen fungera som ett läkemedel. På samma sätt kunde *Aloe Carolina*, "den karolinska aloen", d. v. s. kungen själv, göra det. Därom kan, påpekar diktaren, kejsar Josef vittna och anger att han därmed anspelar på freden i Altranstädt (1707), varigenom kejsaren tvingats återställa de rättigheter som protestanterna i Schlesien fått i Westphaliska freden, men som han förmenat dem. Därmed hade Karl XII "botat" den "förruttnelse" som genom förtrycket av protestanterna drabbat fredsöverenskommelsen.

Den karolinska aloen hade sålunda visat sig vara äkta Sokotraaloe, alltså den bästa av alla aloesorter och betraktad som ett ypperligt läkemedel. Schubarth utnyttjar således på ett mycket uppfinningsrikt sätt de möjligheter som aloen i sina olika uppenbarelseformer ger för att hylla kungen. Däremot måste man konstatera att ägaren till aloen, greve Gyldenstolpe, spelar en rätt undanskymd roll, om man ser till det antal rader som ägnas honom, nämligen fyra av totalt nittiofyra. Här nämns det bara helt kort att Gyldenstolpe varit kungens lärare och att det faktum att Gud och naturen satt sitt sigill på undervisningen, d. v. s. låtit aloen blomma, är ett säkert tecken på att den varit lyckosam. Man kunde frestas konstatera att denna undanskymda roll väl motsvarade grevens politiska betydelse, så kanslipresident han var, men förmodligen bör man i stället förstå saken så att Gyldenstolpe anses vara tillräckligt ärad redan därigenom att den växt som fungerade som figura för Heliga Kungliga Majestät hade slagit ut på hans gård.

Det kan tyckas vara betänkligt att göra blommor till sinnebild för en lysande kungagärning. De vissnar ju så småningom. Men när Schubarth i inskriptionens två sista rader formulerar en kort bön och skriver "Det DEUS incrementum nunquam florum more dilabens!/Ita Svecia florebit semper" (alltså: "Må Gud låta kungen fortsätta växa och aldrig vissna som en blomma. På så sätt skall Sverige alltid blomstra."), då befinner han sig tydligt inom den typologiska tolkningstraditionens tankemönster. Liksom den ofullkomliga människan Adam kan fungera som *figura* (typ) för Jesus, den fullkomliga människan, så fungerar aloen som *figura* för kungen som till skillnad från aloen blomstrar i evig fullkomlighet — eller i alla fall hans rykte. Man kan alltså konstatera att den läsare som till äventyrs inte läser titelsidan går miste om själva nyckeln till tolkningen av dikten.

Brenners dikt

Sophia Elisabeth Brenner (1659-1730) hade vid den här tiden redan vunnit stort rykte inte bara i Sverige utan också utomlands som lärd kvinna och poet. Hon kunde uppvisa diktning på fem språk: svenska, tyska, latin, italienska och franska. Emellertid är det svenskan som helt dominerar, och hon hade gjort det till en principfråga att använda det språket. Hon skriver själv i företalet till sina samlade dikter: ”mitt rätta ändamål har alltid varit at skrifwa på mit Modersmål”.¹³ Nu var detta inte helt okontroversiellt. Något år tidigare hade t. ex. hennes vän Magnus Gabriel Block skrivit en dikt till henne, där han låter personifiera det latinska språket som framträder och klagar över att hon *sviker* latinets, som hon dock står i så stor tacksamhetsskuld till.¹⁴ Det är mot den bakgrunden förstäligen att hon inleder sin dikt med att motivera sitt språkval, och här passar den blommande aloen utmärkt in. Liksom den ädla aloen rotat sig väl i den svenska mullen och växer lika ståtligt här som i andra länder, så kan vårt modersmål, menar poeten, utvecklas väl och lämpa sig för minnesvärd diktning över stora ämnen.

På det at då hwar inlänsk wet
 Wärdera Plantans wärdighet,
 Som från så fiärran-lägen strand
 Tog borgar-rätt uti vårt land,
 Så fordrar höflighet och plicht
 En allom tydlig wälkoms dicht,
 Som underrättar hwar och en
 At lyckan varit ogemen
 [—]
 At föra fram en raritet,
 Den ingen förr i Norden set.

Frågan om modersmålets ställning, i synnerhet då i förhållande till latinets, var mycket diskuterad och dessa rader kan ses som Brenners inlägg i debatten. Hon är för övrigt känd för att använda tillfällesdiktningen för att diskutera aktuella samhällsfrågor. I andra dikter resonerar hon t. ex. om kvinnans ställning och hur ett gott äktenskap ska se ut.

Fru Brenners dikt är till största delen (v. 63-236) en beskrivning av först arten som sådan och sedan det exemplar som blommar på Noor. Vi får veta varifrån arten kommer, vad den kan användas till (som inhägnad, som byggnadsmå-

terial, som papper, som dryck m. m.), och vilka delar som används i respektive syfte. Här ska jag bara citera avsnittet om vilka användningsområden saften har:

Af safften har han [d. v. s. indianen] när han wil
Wijn, håning, såcker, surlig saft
Lik ättikan, och när han haft
De tiocka blad i jorden ned
En tid, blir då en mat bered,
Som bättre smakar än Melon
Och käns som såcker med Citron.

Det är helt uppenbart att den omständigheten att en aloe blommar i Sverige fyller Brenner med patriotisk stolthet, och hon beskriver den i all dess prakt. Samtidigt passar hon på att ge en gliring till dem som klagat över vinterkörden i Sverige:

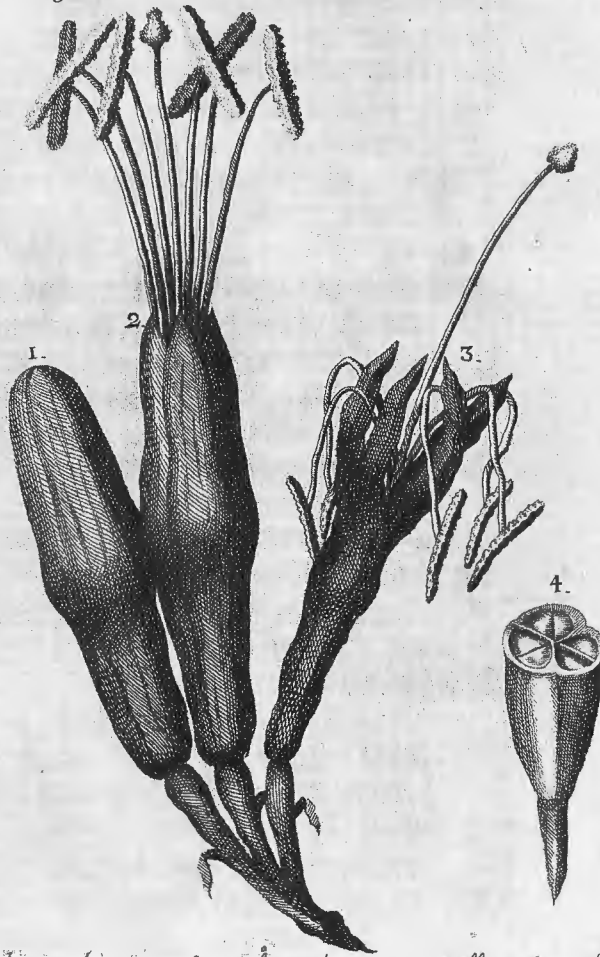
Wil man ännu oss förebrå,
At Swenska wintern är för grå,
Al fina plantors fiende? [—]
Ney, den beskylning är för lahm.
Wi ha i manna minne knapt
Så starck och stadig winter haft,
Hwar wid ey plantan wärre for,
Än at hon Sommar hölt på Noor.

Efter beskrivningen av aloen vidgar Brenner perspektivet och påminner om att aloen inte är det enda märkliga. Ja, ”Alt hwad man från vårt Norden hör,/ I werlden stora ögon gör”. Och med dessa ord introduceras kungen, Karl XII. Ty

[...] *lik som Aloen i alt,*
I höghet, tilwäxt och gestalt,
De mindre plantor öfwergrår
Och allas ögon på sig får,
Så öfwergrår hans dygders rop
De andra Kungars all ihop.

Och sedan påpekas att det knappast var en slump att aloen blommade just på Noor, eftersom ägaren ju hade varit kungens lärare och uppfostrat honom till en

Vera magnitudo Floris ALOES Americanae maioris quæ in Hortis^{p. 229}
Illustrissimæ Comitis Dñi Nicolai Gyldenstolpe Palatii Noorensis ut Suecia A. 1708.
visâ est. didit et delineavit Elias Brenner.

1. Calyx nondum apertus. 2. Flor petala pandens, apice, pistillo et staminibus conspicuus. 3. Flor deciduus. 4. Calycis transversa sectio.

"Blomma i naturlig storlek av en större amerikansk ALOE, som slog ut i herrgården Noors park i Sverige år 1708. Noor tillhör Hans Excellens Greve Nils Gyldenstolpe. Publicerad och tecknad av Elias Brenner." 1. Kalken har ännu inte öppnat sig. 2. Blomman öppnar kronbladen och visar sina karaktistiska delar: spets, pistill och ståndare. 3. Vissnad blomma. 4. Kalken i tvärsnitt. Från S. E. Brenners Poetiske Dikter (1713).

god regent. Brenner avslutar med att uttrycka förhoppningen att aloen med sina sju stjälkar vill uttrycka något fördolt: "Så gifwe Gud, at Swerge står/ I flor ännu siuhundra Åhr".

Rudbecks dikter

Den enda av de fyra diktarna som kunde sägas ha ett yrkesmässigt förhållande till växter, var Uppsalaprofessorn Olof Rudbeck d. y. (1660-1740). Han var en mycket erfaren botanist och kunde uppvisa ett omfattande författarskap. Hans båda dikter anges vara författade 1709 resp. 1711. De trycktes emellertid först 1718, och enligt Rudbecks egen uppgift i den inledande dedikationsdikten till landshövding Jonas Cedercreutz, som bekostade tryckningen, hade de inte skrivits för publicering. Den första dikten har rubriken "Om Nor", och herrgården skildras som en rätt paradisk plats. Aloen nämns egentligen blott i förbigående som en märkvärdighet bland många andra. Den andra dikten, som består av 35 fyrradiga strofer, är däremot helt ägnad aloen:

Om thenna ALOE mig lyster något qwäda,
At wisa hwar ifrån och när hon kummit hit.

Vi får veta att "[...]thes planta späda/I HOLLAND blifit kläkt, från modren skild med flit," och att det skett när "GUSTAV ADOLF Store/På sig här kronan satt", alltså 1618. Till Sverige kom växten 1630 och placerades på Karlberg, där den sedan förblev till 1698 när Karl XII gav den till Gyldenstolpe som placerade den på Noor. "Ther finner hon sin lust, ther växer hon och grönskas", och 1708 skjuter hon tre stänglar, i mars 1709 tre till, på hösten åter tre. Till sist på nyåret 1709/10 kommer en sista stängel. Totalt ska stänglarna ha burit 5021 blommor. Sedan ger Rudbeck, liksom Brenner, en översikt över vad växten kan användas till.

Rudbecks aloedikt påminner mycket om Brenners genom den detaljerade beskrivningen av själva växten. Till skillnad från alla sina kolleger håller han sig emellertid strikt till aloen; inte ett ord nämns om kungen eller ägaren.

Schubarth och Brenner drar politiska och patriotiska växlar på den blomstrande aloen och knyter på olika sätt dess blomstring till framför allt Karl XII:s spektakulära kungagärning. På liknande sätt hade Rönnow använt aloen för att hylla ägaren, Gyldenstolpe. Hans dikter speglar på ett övertydligt sätt ett patronklient-förhållande. Att Rudbeck i sin aloedikt inte passar på att göra några så-

dana markeringar kan naturligtvis bero på att han utformade sin dikt som ett slags metrisk motsvarighet till beskrivningarna på prosa av märkliga växter,¹⁵ men förmodligen ligger den viktigaste förklaringen däri att Rudbecks dikt tillkommit efter 1709, då ju svåra motgångar drabbade både kungen och den Gyldenstolpeska familjen. Det året dog både Gyldenstolpe själv och hans båda äldsta söner. I ljust av sådana katastrofer torde det ha varit svårt att använda aloen som symbol överhuvudtaget, eftersom dess traditionella symbolvärde var så starkt triumfatoriskt. Vad som återstod var att betrakta aloen som enbart en märkvärdig växt.

En sentida agave

Det är förvisso inte ofta individer från växtsläktet gör något väsen av sig. En *Agave americana* förmår dock fortfarande väcka sensation. När sålunda det exemplar av arten som fanns i Botaniska trädgården i Oxford började blomma på våren 1995, uppmärksammades detta faktum av ett antal engelska tidningar, som skrev åtminstone korta artiklar om händelsen. Daily Telegraph hade t. ex. en liten artikel den 9 juni under rubriken "Flower that shows its colours once every 100 years". Den agaven lär ha planterats 1894, så beteckningen "hundra-årig aloe" för arten var i detta fall bokstavligen sann.¹⁶ Ännu längre i fråga om påhittighet gick Robin Lane Fox i ett trädgårdskåseri i Weekend Financial Times 13/14 maj 1995: I artikeln och även i rubriken skrivs ordet "agave" som "agaVE". Då är att märka att de stora bokstäverna VE är den gängse förkortningen för "Victory in Europe", varmed åsyftas den allierade segern i andra världskriget på den europeiska krigsskådeplatsen. 50-årsjubileet av den händelsen firades 1995 med stora festligheter varför anspelningen torde varit uppenbar för varje läsare. Till yttermera visso löd rubriken: "Fly the flags for AgaVE day." Sophia Elisabeth Brenner och hennes kolleger skulle säkert ha uppskattat den formuleringen.*

Noter

¹ Jag kommer också att använda benämningen "aloe" när jag behandlar äldre tider för att inte tvingas till anakronistisk specificering. Vad beträffar citaten från dikterna, så har interpunktion och kommatering varsamt moderniserats i tydlighetens intresse.

²Sophia Elisabet Brenner: *Minne öfver den förundrans-wärde stora amerikanska aloen, hwilken*

uppå [...] Gref Nils Gyldenstolpes Säte-gård Noor i Upland [...] begynte blomsträs i Septembri 1708, Stockholm [1709], 10 sidor. Även tryckt i hennes *Poetiske dikter*, Stockholm 1713 samt i *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare [...] utg. af P. Hanselli*, vol. 17, Upsala 1873, s. 105-111.

³Olof Rudbeck Sonen: *Sätögården Nor uti*

Upland och thes härlighet med den amerikanska aloes härkomst, resa, skapnad, blomstrande, natur, nytta, kraft, värkan, ålder, död och uthgång, Upsala 1718. Trycker innehåller två dikter: "Om Nor" ("dichtat på Nor åhr 1709") och "Om aloe" ("dichtat i Upsala åhr 1711"), tillsammans 9 sidor. Även tryckta i *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare* [...] utg. af P. Hanselli, vol. 12, Upsala 1869, s. 128-135.

*Magnus Rönnow: *Ad illustrissimum et excellentissimum comitem Dn. Nicolaum Gyllenstolpe* [...] *de aloë americana*, 2 sidor, daterad Stockholm 12 nov. 1708.

Densamme: *Ad illustrissimum et excellentissimum comitem Dn. Nicolaum Gyllenstolpe*, 2 sidor, daterad Stockholm 1 jan. 1709.

Densamme: *Vaticinium Apollineum de aloë americano-suecana* [...] *ad illustrissimum et excellentissimum comitem Dn. Nicolaum Gyllenstolpe*, 3 sidor, daterad Stockholm 28 jan. 1709.

*Tobias Schubarth: *In aloen hybernarn septentrionis in horto Nohrensi illustrissimi et excellentissimi comitis Dn. Nicolai Gyllenstolpii* [...] *visam tamquam insignem figuram magni characteris Caroli XII mi*, 3 sidor, Holmiæ [1709].

*John Lindgren, *Läkemedelsnamn*, Lund 1918, s. 6-7.

**Emblemata*, hgg. von Arthur Henkel und Albrecht Schöne, Stuttgart 1967, sp. 338-339.

*Hans Biedermann, *Symbollexikon*, Borås 1993, s. 19.

**Americanische... Aloe*, Schleßwig 1668 (4+36 sidor).

¹⁰ Brenner, vers 4.

¹¹ För en utmärkt översikt och analys av denna genre se Per S. Ridderstad, *Konsten att sätta punkt. Anteckningar om stenstilens historia 1400-1765* (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Aka-

demien. Handlingar. Filologisk-filosofiska serien, 14), Lund 1975.

¹² Congregamini spectatores!

Invitat nempe natura Universi hujus incolae undecunque,

Quia universi compendium illustre in Sveciâ expanditur

Naturæ regimine & in regimine,

Reginâ florum meridionalium hyeme in septentrione florente,

Et Rege Regiis moribus Majoribus Majore

In vitâ, in armis, in statu.

Miraris? spectat.

¹³ *Poetiske Dikter*, Stockholm 1713.

¹⁴ Magnus Gabriel [von] Block, *Lingua Latina Querela ad Soph. Brenneram Sermonis Svecani Egregiam Cultricem*, [Stockholm 1707], 2 sidor. Även tryckt i S. E. Brenner, *Poetiske Dikter*, Andra Delen, Stockholm 1732, s. 135-136.

¹⁵ Se t. ex. hans *De Mandragora*, Upsal. 1702.

¹⁶ *The Independent*, 10 juni 1995.

* Jag framför mitt tack till fil. dr Valborg Lindgärde, Klassiska institutionen, Lund, som läst en tidigare version av denna artikel och framfört ovärderliga synpunkter. Jag tackar också Jill Walker, Secretary to the *Horti Praefectus*, The University of Oxford Botanic Garden, som tipsat mig om engelska tidningsartiklar om Oxforddagaven. (Jag hade själv glädjen att se den blomma vid ett besök i Oxford i juni 1995.) Jag kan inte undanhålla läsarna den antiklimax som ligger i följande påpekande som Jill Walker gör i ett brev till förf. daterat Oxford 16 March, 1998: "I should just note that once the plant actually flowered we discovered that it had been wrongly labelled for the last 100 years and it was in fact *Agave ferox*!"

Författarens adress: Docent Arne Jönsson, Klassiska institutionen, Sölvegatan 2, S-223 62 Lund, Sweden.

Linné i Skåne

De följande båda texterna handlar om hur Linné skulle ha upplevt Skåne om han gjort resan vid ett senare tillfälle. Ingen av dem är helt allvarlig. Den första, av poeten Niklas Törnlund är knuten till jubileet kring 250-årsminnet av den skånska resan och rör sig i en lätt arkaiserad nutid. Törnlund, med ett antal diktsamlingar bakom sig, roar sig och oss med ett lagom mått av anakronismer. Den andra texten, tagen ur studenttidningen *Lundagård* 1952, har ingen angiven författare. Man kan gissa på någon av den tidens skrivande zoologer (Bengt Olof Landin, eller Carl H Lindroth som ungefär samtidigt begick ett grymt mord på *Nemesis divina* i dissertationsform). Den ganska platta resan 1952 excellerar i märkliga upptäckter sådana som att flox (*Eupatorium cannabinum*) växer längs vägkanten. Med sina hänvisningar till UARDA-spexet kan denna ”resa” kanske tyckas vara av mest internt intresse, men liksom Törnlunds text visar den hur historiska exempel lever vidare i nya former och hur historien, så hedervärd den än är, också tål att skämtas med en smula.

Carl Linnaei SCANIA FUTURA. Ett återbesök på REGIONENS ALLERNÅDIGSTE BEFALLNING genomfört år 1999

Nedstigning

BILLEBJÄR kvart 8 skilde himmelen från jorden
och mig från mitt beständiga celesta uppdrag,
att för Herrens räkning artbestämma och beskriva
varje specie i Paradisets trädgårdar, uti vilka Fadren,
då han är fri från förrättningar, söker sitt tidsfördriv.

SKÅNE LÄN, genom dess ämbetsmän av bägge könen,
hade supplikerat mig så enträget, att blott för några
dagar nederstiga till det jordiska och visa mig i trakten
till dess stora gagn och nytta; som vore jag dess skapare,
ej blott en urtima beskrivare av detta förlovade land
av fläsk och flinta. Varder härmed även antytt, att regionen
för somlige i denna landsända kan liknas vid en religion.

JUNIPERUS och rävarumpa stodo hedersvakt, när jag på bibliskt manér nedsteg på berget. Straxt omvärvdes jag av hämplingarnes täcka pladder, och fylldes mina lungor av försommarens ljuvaste essencer. Jag erfor då, att himmelriket bleknade såsom en dröm.

GRÄSEN rördes av den kvicka brisen och røjde därmed en första curiositet som fånglade mitt öga. En koboltblå burk av metall, vars inscription jag ej förmådde tyda, låg hopknycklad som av en jättes hand. På det att jag var kommen till det sällsammaste land, ett *Scania futura*, var väl detta ett sannskyldigt tecken.

RIGOR MORTIS i sin efterdyning affecterade emellertid min jordiska lekamen, vilket ter sig rimligt, betänkande att mina en gång muskulösa vador, som burit mig från Lapplands myrar till kontinentens academier, ej på mer än tvenne sekler activerats. Jag avböjde emellertid ett erbjudande att visitera folkhälsoanläggningen i Skrylle, för att därstädes inlåta mig på den plägsed, som på traktens mål benämndes *jogga*. Denna springsjuka anfördes som det yppersta av sundhetstecken; jag frågade mig då om jag var ensam människa bland en ras av skenande kentaurer.

BRÅDSKAN syntes överhuvud prägla detta årtusendets aftonland, där vägarne med raka snitt som av fältskärskniven voro utskurna i slättens buktande bringa. Med egna ögon beskådade jag nu den metalliska trafik, vars svindlande farter recruterar mången själ till vår Faders boning. Toge jag mig för att själv delta i sagda panik, hade väl därav min skildring reducerats till en flimrande flamskväv; ty min insikt är barn av en mer långsam begrundan.

MOSE STENTAFLOR voro icke tyngre än mina hjärnhalvor, vilka dignade av all den kunskap som jag under en strävsam livstid hopsamlat.

Besöket skulle snart dock utvisa, att en icke ringa del av tidens djärva gång förvandlats till petrificat.

Prospecten

BILARNE blåste vid alla byar och städer på slätten i sina horn bittida om morgonen och skramlade med sina avgasrör. Föräldrarna utsläppte barnen, som på en gång mottogos vid daghemmen och utfördes av fröknarne till lek, så ordenteligen att det var nöje att se. En inrättning, som vore nyttig nog för de ystra kerubernas handhavande uti själva himmelriket.

TRANSPORTEN mellan berg och stad blev en aningen penibel fråga, i det att mina värdar tyckte att jag borde, som det hette, färdas collectivt. Och jag, som är ett unicum! Med min ålders ansenliga rätt utbad jag mig om samma procedur som vid min förra resa, och snart nog hördes hovklapper från en anständig vagn, som permitterats från ett i Lund beläget kulturhistoriskt museum.

ÅKRARNE vore färre till antalet, men tycktes mig stora som hertigdömen.

GRANAR trängdes i anhopningar, vilka knappeligen torde förtjäna namnet skog. Dessa plantager voro så hopwuxna, att näppeligen någon människa utan yx kunde dem penetrera

SYNRANDEN åt Malmö ingav momentan förfäran. Ett vitt belägringstorn och en anstormande bro fick mig att frukta vår danske arvfiendes omedelbara attack. Väl hade han anledning att omintetgöra den försmädliga förlusten av sin kornbod! Det försäkrades mig dock, att byggnationen sker i bästa samförstånd och i det ädlaste av denna tidens syften, *tillväxt*. Alltså samma strävan som när fransosen in i ugnen levererar sin sufflé.

LAPPTOPP var en stor märkvärdighet, fast liten till formatet. Den gavs mig som skrivdon, och jag häpnade därvid. Ej blott över denna synnerligen mirakulösa uppfinning, utan fastmer över att den vore en frukt av renskötarnes lågmälda snille. Jag håller det för troligt, att den sprungit ur de *guåpteh*, trolltrummor, jag förevisades under min Lapska resa.

TAKSTÄLLNINGAR av stål, likt underlag för storkbon, befanns på alla hustak. Då jag påpekade frånvaron av fåglarne i fråga, förklarades att anordningarna voro antenner för fjärrskådare. Detta synnerligen utbredda släkte, sades erhålla sina *tele-visioner* främst genom betraktande av såpa. Hade jag inte varit flyktigt orienterad i det av Nostradamus uppfunna vattenbägaroraklet, hade jag på denna punkt satt föga tilltro till mina sagesmän.

SÅLUNDA på en gång konfunderad och upprymd, gjorde jag mitt intåg i den Lund, där en gång mina första djärva tankeskott banat sig väg genom de multnande teorier som i *stratum supra stratum* täckte lärdomens fält.

Lund

LUNDS stad bestod numer av tiotal tusen borgare, därtill ett nära nog identiskt antal av mer mysterieusa politiska grupperingar. Hattar och mössor äro tämmeligen avskaffade; så tycks ock maktens frisyr blåsa än hit, än dit.

AKADEMIEN förevisades i all sin väldighet av dess fru Rectrix Flodgrenia. En mansålder hade icke räckt till för att lära känna samtliga de institutioner, i vilka den sedan min tid kreperat; till antalet överträffar de vida julifloran i Tjörnedala lund. Dock hördes stor veklagan bland *filosofici* beträffande den njugghet varmed deras discipliner av Kongl. Maj:t traiteras. Här är frihetstiden för länge sedan över; nu ska vetenskapens

stolta springare spännas framför nyttans plog,
och horisonten sänkas till räkenskapsårets slut.

SPRÅKBRUKET bland *studiosi* antydde en omvälvning
i biologien, i det att dagens nyckelord var typ och inte *art*.
Var det manne mitt System som börjat vackla?

BLOCKET kallades en mäktig borg, vars
upphöjda situation gör staden till dess protégée.
Universitetssjukhuset hade däruti sitt fäste, vari
fladdrandet av vita rockar torde ge de sjuka
impressionen av en filial till paradiset. Så bestods
de nödlidandes skara även dagligdags med underverk,
i det att operationer företogs med ljus och inte kniv;
icke utan stolthet berättades om den därstädes uppfunna
metoden att skåda in i kroppen medelst ohörbara ljud.
Och jag, som tvivlade på slagrutan vid Tunbyholm!
Med egna ögon såg jag nu mina collegor *in futuro*
lokalisera gallstenar i den dunklaste seans ...

KVÄLLEN spenderades på Smålands Nation, där
folkdräkten dock snarare minde om sjömanskrogarnas
England. Med skri och rop dansades till musik,
jämte vilken en stampkvarn kunde te sig lågmäld.
En ungmö med grönt hår och anletet lika rasslande av
ringar som en herdestav, behagade mig approchera.
Då jag, i ett anfall av uppsluppenhet, föreställde mig
som Blomsterkonungen, blev repliken att även hon
var anhängare av *flower power*.

MIN SKÅNSKA RESA i dess första upplaga vart nyligen
i ett av stadens antikvariat försåld. Då jag förhörde mig
om priset, nämndes 5 000 daler pappersmynt, varvid
min gamla migraine prompt gjorde sig påmind.
Måhända var det en helig småländsk vrede, inför det
ohemula i att *auctores* städse dukar fram den taffel,
av vilken alla utom upphovsmännen själva bliva feta.

ERICSSON var ett namn som, trots sin simpla klang, ansågs av den största betydelse för stadens framtid. I det städformade komplex som rymde dess intrikata *industria*, utlades tekniken för mig av ivriga ingenieurer; hurusom själva luften kring oss genomträngdes av osynlige kraftstrålar, vilkas budskap dechiffrerades av de dosor som var en högt skattad accessoir. Som den främling i tiden jag var, hyste jag annars farhågan att något epidemiskt örsprång fick stadens flanörer att beständigt taga sig för huvudet.

STATYN på Petriplatsen, besynnerligen dess skamlösa försjunkenhet, kom att stämma mig till plötslig eftertanke. Ur mitt inre uppsteg en fråga, den jag aldrig tillförne ställt mig. Huruvida jag med mina nitiska rapporter röjde väg, ej blott för andra Naturens älskare, utan även för hennes sutenörer. Omvittnat år 1999 är, hur bristen på respekt och vidsynthet nära nog förvandlat vårt legitima bruk av denna Jordens härligheter till en *nemesis humana*.

Så står jag här, ej längre spränglärd Arkiater,
utan åter en förundrad pojke vorden.
Min andra Resa härstädes har fört mig till det ljuvaste av mål:
En Kunskapens begynnelse ånyo.
Blott trenne ting jag fann, som ej var annorlunda
än jag mindes dem: domens crypta,
stjärnornas constellationer över slätten,
ock en gullvivas innersta gömme.
Vad övrigt var, tarvade sin upptäckare;
Ty HERREN stöper ständigt om sin värld
i nya skepnader, om än Hans vax förblir detsamma.
Så har det mig förunnats att koxa in i det märkligaste
av landskap; Framtid, ditt namn är Skåne!

Niklas Törnlund

Resa kring skånska landsbygden

Å AKADEMISKA FÖRENINGEN ANSTIFTAD OCH I ÅRET 1952 UTFÖRD
med rön och anmärkningar uti Oeconomien, Naturalier,
Antiqviteter, Seder, Lefnadssätt. Med tillhörige figurer.

Lunds academie hade ifrån tiden efter påskferierna genom stillasittande och lika arbete qvarhållit mig på tredje veckan, och begynte emot de sista dagarne i april krafter och hälsan i ej ringa grad svikta, så at den skånska resan icke i synnerlig condition anträdde.

Dock vore därur så mycken information om landets structur, befolkningens seder och drägter, näringar och nöjen at draga, at tövan kunde vara af ondo. EQUIPAGET STOD opstält på gården, väl polerad, med nyvattnade hästar. Dess personer voro, förutom EDER UNDERDÅNIGE TJÄNARE, en STUDIOSUS THEOLOGIAE med djupa insigter i växtkunskap och en STUDIO-SUS MEDICINAE, väl insatt i folkets lif och seder.

Maj 1. Första Maj.

SLÄTTEN, som sträcker sig från Lund, var til begynnelsen betäckt med hus, til formen små och platte, i hvart och et af hvilka ej mer än et hushåll var situerat.

Pilarna, Fl. 812, som stodo planterade vid husen och vallarna, hade tilfölje den tidiga våren antagit den täckeligaste apparance af ljus grönska. FOLKS-WAGONER, opfylte af studiosi medicinae, voro på vägen öfvermåttan talrikt representerade.

DALBY-HAGE, som anlagts til naturens bevarande, var öfverbevuxen med boketräd (Fagi, Fl. 785), alt medan markvegetationen var temmeligen opblandad med conserve-burkar, äggskal, samt urdruckne brännevinsbouteiller.

DALBY, 4 quart ifrån Lund, erbjöd för tilfället det präktigaste tak

öfver hufvudet, hvarifrån den på et stenkasts håll belägne, gamle påfviske helgedomen, kunde tagas i ögnasigte.

ÅKER-BRUKET företedde, under dess Stora Administrator, Stats-Rådet Norups nådefulla protection, en den mest blomstrande anblick.

ROMMELE-KLINT marquerades til höger om vägen däraf, at lndet var något uphögd och var med grön betesmark och academie-studiosi, hvilka sökte påminna sig vapnens rätta bruk, på alla sidor betäckt.

EUPATORIUM CANNABINUM, Fl. 665, förekom här ymnigt vid vägkanten.

ÖSTARP, som ägt en den mäst atractiva belägenhet i botten af en däjligt grönskande däld, befants nu i den eländigste situation, i det blott rudera däraf, jämmerligen sotige och

afbränte kvarstodo. Den ytterligare resrouten erbjöd därvid någon distraction, och färden fortsattes förutan onödigt dröjsmål.

HJULEN, som bönderna bruka på sina vagnar i Skåne, voro mäst öfver alt af gummi.

RUNSTENAR höjde sig mångenstäds öfver landskapet.*

ANDERSLÖF, et det täckaste lilla bonde-samhälle, gaf för stunden det förträffligaste logis.

UARDA hade här gifvits tre veckor innan, och var befolkningen ännu intagen af respectfull fasa.

EUPATORIUM CANNABINUM, Fl. 665, växte här äfven på de torraste backar.

MONARQUE-RECLAM-PLACATER kunde öfveralt på slätten med lätthet iakttagas, och räknades därpå på en kort stund flere, såsom: Ållholmens, Sillesjö, Rydeholms, Lovise-farms, Sörby, Alstadgårds, Visslebjärs, Jordeberga och Fru Alstads monarque-skiultar.

VELLINGE var en replie-punct, hvarifrån snältågens gång mot Skanör stundom kunde iakttagas.

UARDA hade här för mindre än två veckor sedan gifvits, och talade ortsfolket ännu med stor skiälfvan därom.

GLACE-PERSONER funnos vid kusten ymnigt utströdde, och lærer dessa med visshet minska den goda skånska gräddans anseende och renommé.

EUPATORIUM CANNABINUM, Fl. 665 blommade lifligen på ångar och dikesrenar.

STAFFANSTORP, en på den norr därom liggande slätten utbredd metropol, visade sig äga de utmärktaste quarter, något, hvaraf äfven de studiosi Lundensis esomoftast se sig nödsakade göra bruk.

UARDA hade här veckan innan opförts, och visade dannemännen ännu i denne tid en skygg och modstulen hållning.

BI-SKIÖTSEL brukades här i cupor.

LÖDDEKÖPINGE, som var beläget nära hafvet, medgaf en behöflig syresättning af den artielle blodet.

UARDA hade här i denna samma veckan gifvits, och sågo äfven örterne här slokande och ymklige ut.

KLÄDE-DRÄGTEN utgiordes här efter tragtens sed med afseende på manfolket af korte läderne räckar; jämte cowboy-böxer, och för quinnfolkets del af hvad man här kallar farmare-calsånger.

HÄSTARNE blefvo vid denne vue så alarmerade, så at de föllo i sken, och stannade de icke förrän vid utlöparna af SÖDERÅSEN. Under denne vådliga färd hunno vi på landsvägen irräkna en anseelig hop af mötande automobiler, och voro däribland marfaldelige fabriquater representerade, såsom:

Ford, Chevrolet, Lincoln, Pontiac, De

Soto, Studebaker, Husqvarna, Austin, Morris, Mercedes-Bendz soamt den svänske Volvo, både större och mindre modellen.

EUPATORIUM CANNABINUM, Fl. 665, lyste här vidt öfver ängarne.

MIGRAINEN hade af de utståndne själsskakningarne så ansenligen aggraverats, at kraftige remedier befunnos angelägne at snarligen intaga.

FLENINGE erbjöd et hvilo-läger med den exspecterade lindringen, invid ÖDÅÅKRA, som är beläget i et Caanans land, opfyldt af det herrligaste åker-bruk och den ymnigaste boskaps-skiötsel.

POTATOES förädlades här til den liufligaste näcktar, hvaraf man enligt hörsägen öfveralt i landet njuta lärer.

BI-SKIÖTSEL förekom äfven här i ansenlig utsträckning.

MARGARETETORP, beläget på gränsen til de ännu långtifrån utforskade Samojediske områden, var invändigt tapetseradt med ärevördige lius-släckare och stinna Danska Dollar-Tourister.

GÖINGSKE bonader finnas här i liflige coulerer, och köptes här en sådan at sätta om hufvudet, ty hatten hade förlorats i ÄNGELHOLM, som äger en liten nätt rådstufva.

BI-SVÄRMAR voro här tämmeligen talrike och besvärande. Meddelades det dock, at det brummande ljudet förmodligen emanerade från det

til denne trackten förlagde krigs-flygfältet.

VÄGARNE blefvo alt framdeles smale och krokige, och folkwagonerne alt mera närgångne.

DIKES-KANTERNE voro här till bredden af EUPATORIUM CANNABINUM, Fl. 665, fylte.

SPÅNGEN var et ställe, som localiserades til en den jungfruligaste nord-skånske nejd, hvari flyg-machiner understundom pläga slå neder.

DEN NATIONELLA SYMBOLLEN vajade stält å gästgifveriets gårdsplan, och togo vi den acktningsfult i ögnasigte.

TRÄ-GOLVET, Fl. 2376, var här med ärevördige årsränder decoreradt.

FÖRGÅRDEN befants vid affärdens med flaggstänger tätt planterad hvaraf equipaget något démoulerades.

HÖGER-TRAFIQUE syntes i detta häradet vara practiserad, och kunde färdstättet endast med svårighet lämpas härtill.

EUPATORIUM CANNABINUM, Fl. 665, växte här helt nära vägkanten, men voro hästarne nu mycket törstige, och befans det billigt at genast continuera.

BINA blefvo här alt talrikare, och voro ej at taga miste på.

RÖSTÅNGA erbjöd en tildragande parquerings-plats ibland en åker med rosor och tulipaner, hvilka ju eljest blott i Hålland i större mängder kunna beskådas. Landtbefolkningen visade sig imedlertid vara af et elakt och hetsigt lynne.

Smärre meddelanden

Drabanten Slichert i Nemesis Divina. I *Nemesis Divina* återfinns en lika kort som suggestiv passage om en tidigare i forskningen oidentifierad drabant Slichert, vilken sägs ha bragts om livet "med 3 ränkulor genom fönstret" vilka sedan gick tvärt igenom veka livet på den olycklige. Linné skriver att mördaren ska ha varit drabanten Slicherts måg, och dådet ska ha förövats efter det att den kärlekskranke Slichert gett bort ett säteri till änkefrun von Byzen. Det går sedan mågen illa; inom få år avlider han efter att ha fått kräfta "i magen med 3 hold, som grufweligen dödade honom". Den åldrande naturforskaren är här, liksom i skriften i övrigt, ute i ärendet att visa på *jus talionis*, på hur ogärningar belönas med reciproka straff.

Undertecknad, som såsom knuten till Stiftelsen Linnés Råshult på senare år har bistått professor Michael J. Petry med uppgifter för en kommande holländsk utgåva av *Nemesis Divina*, tror sig nu med ganska stor säkerhet ha lyckats identifiera den mördade Slichert. Någon med det namnet återfinns visserligen inte i de militära rullorna för tiden ifråga. Inte heller återfann jag någon änkefru von Byzen, men däremot uppvisar släkten von Bysing en änkefru, Charlotta Catharina von Bysing (1703—1784), på gården Hummelsta i Harakers församling som förtjänar vårt intresse. Ortografin var som bekant starkt vacklande på 1700-talet och snabbskrivaren Linné kan mycket väl ha skrivit fel. Om vi utgår från att så är fallet visar det sig att mycket faller på plats. Änkefrun von Bysing, äldsta barnet till Peter Johan von Bysing och hans hustru Catharina Cederström, var gift i närmare tjugo år med vice korpralen vid livdrabanterna Carl Ludvig von Poll. Han dog på Hummelsta 1739. Strax därefter förlorade Charlotta Catharina von Bysing sin mor och sin då sexåriga dotter Ulrika Eleonora.

Det är i denna svåra situation den mördade Slichert, som i verkligheten hette Isaac Schleicher och faktiskt var livdrabant, kommer in i bilden. Tydligt har denne Schleicher fungerat som juridiskt biträde vid uppteckningen efter Carl Ludvig von Poll. Till yttermera visso blev han mördad. "Corneten och Lif Drabanten Hr. Isac Scheicher, hwilken född början af sin åhlder 35 åhr, blef Anno 1740 i 6 Decembr kl 9 aftonen igenom fönstret, då han tänkt gå till sin nattro, på sin gård Hummelsta i ett öfverdådigt och mordiskt dåd besku-ten", heter det i död- och begravningsboken för Harakers församling. Där står vidare: "at alla 3 Ränkulor gingo twärt igenom honom". Formuleringarna är, som framgår, i det närmaste identiska med Linnés.

Indicierna är fler. Dokumenten tiger visserligen på punkten om Schleicher sedan haft en romans med änkefrun von Bysing, men Linnés koppling dem emellan underbyggs av att året efter livdrabantens våldsamma död så skattar, enligt bevarade mantalslängder i Landsarkivet i Uppsala, Charlotta Catharina von Bysing för Hummelsta. I bilden finns också Stockhumla kronorusthåll och Stora Appelnäs säteri, kring vilkas ägande det helt tydligt har utspunnit sig allvarliga tvistigheter, såväl före som efter mordet på Schleicher. Möjligen ska mördaren sökas bland dem som kunde ha något att förlora om Schleicher gifte sig med Charlotta Catharina von Bysing och därefter flyttade över några av sina egendomar på henne. Det splittrade arkivmaterialet tycks emellertid inte räcka till för att nå ända fram till vem denne skulle vara. Likaledes dunkel förblir Linnés passage om den "måg" som skulle gått en gruvlig död i kräftan till mötes. Släktingarna var genom olika giften många, och med tidens ordbruk ägde för den delen termen måg en vidare innebörd än idag. Den som önskar ytterligare information och hypoteser på dessa punkter kan dock vända sig till undertecknad, som även har tillgång till ett större material om de genealogiska förhållandena de många inblandade emellan.

Hur Linné kommit i kontakt med den våldsamma episoden är likaledes oklart. Han kan ha hört historien av biskop Andreas Kalsenius i Västerås. Andra möjligheter erbjuder greven och riksrådet Jacob Cronstedt på Fullerö i Västmanland, som han besökte under sin västgötska resa, eller friherre Eric Oxenstierna på Eka i Uppland med vilken han också sammanträffade. Man får anta dådet, i död- och begravningsboken omtalat som "ett förskräckligt och faseligt mord", var ett allmänt samtalsämne i åtminstone Västmanland med omnejd. Slutligen erbjöd säkerligen Uppsala med alla tillströmmande studenter en god utsiktspunkt för Linné.

Det är intressant att notera att sonen till en av Schleichers mågar, översten Nathanael Franckenheim, på 1740-talet studerade i Uppsala. Med sig hade sonen som informator Eric Duse, vilken var inskriven i Smålands nation där Linné som bekant var informator. Översten Nathanael Franckenheim, vilken i ungdomen bland annat deltagit vid slaget vid Poltava, bodde granne med den mördade "Slichert" och visar sig därtill ha dött bara få år efter denne. Hans adliga vapen bär 3 röda kulor efter de olika tillfällen han blivit sårad i strid. Om Franckenheim står vidare att läsa i död- och begravningsboken i Dingtuna församling: "hade på slutet värk af sina strapagier och Blessurer, han til kom under hetsig siukdom varvid han saligt afled." Hans gård, Käflinge i Dingtuna, kom till yttermera visso sedan i von Bysings ägo och heter idag Bysingsberg. Måhända, om undertecknad avslutningsvis får framkasta en tills

vidare overifierbar hypotes, har dessa yttre fakta varit stoff nog för Linné att skipa sin "gudomliga rättvisa".

Kerstin Lindblom, Gamlelycke skola, 343 74 Liatorp

Ett jubileumsår. Firandet av tvåhundra-femtioårsminnet av Linnés Skånska resan - alltså själva *resan* och inte berättelsens utgivning - tog sig många uttryck. Projektet var samkört av Region Skåne, Länsstyrelsen och Lunds Universitet. Själva resvägen utmärktes med skyltar och längs sträckan kom en levande Linné på besök. Särskilt hade botanikprofessorn Sven Snogerup fått axla Linnés mantel - eller snarare ta på sig en sjuttonhundratal-speruk. Matz Jörgensson spelade sekretaren Olof Söderberg, och därtill skrivit och forskat om tiden (nedan). Mängden evenemang inkluderade en utställning på Lunds Universitetsbibliotek, som bl a innehåll några ark ur originalmanuskriptet (fyllig katalog av Jan Olof Friström). Bara i Lund har under året pågått sju större eller mindre utställningar. Linné och skånska gästgivargårdar ägnades en elegant publikation med 1700-talsrecept; text av Jörgensen och matforskande etnologen René Valeri. Jörgen Nashs färg-sprakande Linnétavla, målad till 200-jubileet av Linnés död donerades till Lunds universitet för att hängas på Botan och som slips och scarves pryda bemärkta lundensare. Niklas Törnlunds Linné-ode kan läsas ovan. Ute i Skåne öppnade Fredriksdals friluftsmuseum i Helsingborg en mycket inne-hållsrik utställning om Linné. Kulturen i Lund erbjöd likaså en utställning medan Kristianstad har haft exkursioner och cykelutflykter i linneanska våtmarker, Hässleholm har anordnat sommarvandringar (samling vid Linnéskolan!) och berättaraftnar, t ex Jan Danielsson om "Linné - naturfilosof för 2000-talet" - ett föredrag hållet på dagen 250 år efter det att Linné besökte Tykarpsgrottan, Ignaberga; där framfördes hörspelet "Neder-stigen till underjorden" av K Arne Blom med Anders Granström i rollen som Linné. Särskilt väsentlig har satsningen på skolan varit. Otaliga teckningar och uppsatser har ägnats Linné och den skånska naturen. Information har legat på nätet och rågresenärer mellan Stockholm och Malmö kunde i SJ:s kulturvagn under maj och juni resa i en kupé i mild 1700-talsstil. Överallt dessutom olika tidningsartiklar och föredrag av några av de ovan nämnda liksom av andra.

Skåneresan föranledde flera publikationer . Ove Torgnys *Linnés skånska resa* (W&W och årsbok för Skånes hembygdsförbund) är en liten lækker volym, bra tryckt och med fina färgfoton av Torgny. Bildmaterialet återgår på det som återfinns i den ursprungliga reseberättelsen men ett gott grepp är också att använda

Gerhard Buhrmanns detaljrika karta över Skåne från 1684. Framställningen är rak och enkel, det är berättelsen såsom sådan som ska fram, Torgnys arbete skiljer sig däri från Snogerup Jörgesens *I Linnés hjulspår runt Skåne* som visar landskapets förändring genom århundradena. *Lund på Linnés tid* (Historiska Media 1999) av Matz Jörgensen som denna gång både skrivit och fotograferat. Innehållet framgår klart av titeln: läsaren får veta mycket om Lund, om professorerna och den lilla akademien, mer nytt finns i avsnitten om borgarna och staden. Skriften, som är anspråkslöst tilltalande, följer i samma serie efter en liten bok om Karl den XII i Lund och en om slaget vid Lund 1676. För den som uppskattar freden går det i rätt riktning. *Linné i Skåne* (1999) är en liten guidebok utgiven i serien The Explorer's Handbook och med engelsk parallelltext. Den bör fungera utmärkt för den som vill bese Skåne utifrån kulturhistoriska perspektiv. Fredrikdals herrgård i Helsingborg, slutligen, har gett ut en typografiskt läcker volym betitlad *Blommors poesi* utifrån idé, urval, arrangemag med mera av Lisbet Celander och Lottie Hermansson, som med hjälp av olika Linnécitat hyllar naturen och dess beskrivare. Resultatet är stiligt, synd bara att man inte ägnat mer uppmärksamhet åt korrektur och kontroll av termer. – Allt detta vittnar om vad ett jubileum kan åstadkomma. En summering av hela satsningen återstår, om den går att göra. Men Linné bör ha nickat nådigt i sin himmel.

Förhållandet mellan Swedenborg och Linné, internationellt betraktat de båda främsta svenska kulturgestalterna under 1700-talet, har tilldragit sig ett ökat intresse. Lars Bergquist har i sin essäsamling *Biblioteket i lusthuset* (1996) publicerat en uppsats "Det himmelska äktenskapet" som parallelliserar den swedenborgska läran med Linnés sexualsystem, ett grepp som inte tycks ha prövats tidigare. Bergquist har vidare i den utmärkta tidskriften *Världarnas möte*. *Nya Kyrkans Tidning* (1998:1–2) utvecklat deras respektive livsöden, tankevärldar och möjliga möten. Att sådana måste ha skett är uppenbart. Båda hörde till det tunna skikt av tidens kulturbärare, de var dessutom genom äktenskap besläktade. I samma nummer av *Världarnas möte* ingår också av Nils-Erik Landell en uppsats om Linné och Swedenborg som trädgårdsmästare. Landell har letat upp ett intressant arkivariskt material Landell om Swedenborgs trädgård, och ställer utan att komma till något avgörande frågan om inte det åtrådda löjtnanshjärtat blommade hos Swedenborg, fast växten annars inte anses ha hittat till Norden förrän på 1800-talet. Vidare ingår en uppsats om Sparrman och Wadström, två av tidens av swedenborgianismen influerade mest intressanta gestalter.

Linné som musikedramatik – två operor om Linné har spelats upp. Den första, benämnd *Systema naturae*, text Sanne Bjerg, musik Mogens Christensen och med undertiteln "Botaniskt requiem" hade premiär i Köpenhamn hösten 1998. Bjerg, som tidigare skrivit libretto till en opera om kirurgins dramaturgi tog sig denna gång alltså an klassificeringen. Musiken ska enligt uppgift ha blandat barockens och modernismens tonspråk och utnyttjat ett instrumentarium innehållande såväl cembalo som synt. Handlingen cirklar kring den gamle Linné som glömsk om sin egen konst själv straffas av Nemesis.

Den andra operan om Linné, *Trädgården* av Jonas Forsell, hade premiär på Drottningholms slottsteater sommaren 1999 - libretto Leif Janzon utifrån Magnus Florins lilla fina bok med samma namn (se SLÅ 1997–98). Rolluppsättningen är oväntad. Början sker med mötet emellan Artedi och Linné som unga studiosi, senare möter vi lärjungar, men inte de vanliga. Rolander får dra den sorgliga katalogen över det öde som drabbade så många av apostlarna. Platsen framför allt får Magnus Ziöberg, upptäckaren av det muterade exemplaret av *Linaria vulgaris* i Roslagen. Den annars knappt kända Ziöberg bli på sätt och vis till utmanare av Linnés ordning genom sina envetna frågor om möjligheten av nya arter. Fru Linné, glad och ungdomlig, och de fyra döttrarna är också med, däremot av någon anledning inte sonen. Som en fri fantasi framstår trädgårdsmästaren, som varken har drag av den verkliga historiens Nietzel eller Broberg utan står som en sorts naturens oregelbundna liv. Problematiken rör spänningen mellan ordning och kaos, om möjligheten av monstra - pelorian och kentauren - viktig för Linné, men också hans egen utveckling, här framställt närmast som ett misslyckande och en tragedi. Det kan sägas, men på sätt och vis blir Linné för blek. Det är svårt att förstå hur så många kunde falla för hans budskap. I rollen som Linné sågs och hördes Loa Falkman, som Ziöberg Magdalena Erdmann, alltså en kvinnlig röst i elevernas kör. Operan är full av lekar och allusioner till musikhistorien. Musiken är modernt eklektisk, njutbar i sin mix mellan nytt tonspråk och gamla instrument. Operan, som lanserats stort i pressen, gavs bara åtta gånger under säsongen och man hoppas att den får återkomma på reportören.

Skalbaggeböcker. Jean-Henris Fabre *Entomologiska minnen* på Skarabé(!) är en utgåva som måste glädje alla insektvänner och vänner av den udda litteraturen. Fabre finns ju översatt till svenska, senast i serien Levande litteratur men det är nu för mer än tre decennier sedan. Den generösa urvalet denna gång, i översättning av Birgitta Dalgren och med personligt förord av Gunnar Brusewitz, ger många exempel på kulturhistorisk lärdom och zoologisk skarpsynthet, de är

dessutom skrivna med en säregen charm, som förhöjs av bilderna på den gamle närmast spindellike författaren. Fabre var en gång på tal som nobelpristagare i litteratur men belöningen gick i stället till belgaren Maeterlinck, som tagit intryck av Fabre. Något nobelpris i biologi finns ju inte heller så Fabre får nöja sig med att vara en klassiker inom populärvetenskapen. Det är inte heller att förakta. - Samma förlag, Skarabé, gav samma år, 1998, också ut Alexander von Humboldts *Resa till Sydamerika* (1814-25), en utomordentligt viktig text i Sydamerikas upptäcktshistoria och central för latinamerikanernas uppfattning om sin kontinent (övers Birgitta Dalgren). Humboldts roll i vetenskapshistorien markeras numera av att man talar om "humboldtian science", som närmast ska ses som en syntetisk framställning av växt- och djurgeografi, ekologi, taxonomi, etnografi och geologi. Litteraturvetaren Hans Lund betonar i sitt förord med rätta just detta tvärvetenskapliga grepp hos Humboldt, liksom att detta är utmärkt litteratur. På nytt måste man konstatera att det är de små förlagaen som presenterar den stora litteraturen på den svenska marknaden.

Nils-Erik Landell, nyss nämnd, hör till de outtröttliga iakttagarna av naturen. Han har nu producerat upp mot fyrtio volymer i olika ämnen, på sistone med allt mer markerat kulturhistoriska inslag. I förra SLÅ uppmärksammades hans bok *Trädgårdsmästaren Linné* och även i årets giv finns linneanska inslag. Ett arbete med titeln *Besjälad natur* (Carlssons) är en sorts resa genom Sverige med Linné och Strindberg som ciceroner. Stilmässigt odlar Landell en allt snabbare och impressionistisk prosa och innehållsligt är på motsvarande sätt essän hans form. I en annan bok, också från 1998 och på Carlssons, *Grönlingens marker*, görs nedslag i en speciell biotop, dalgången vid Ulriksdal. Här finns många möjligheter att kombinera nutid och dåtid, natur och kultur, det enskilda med det allmängiltiga. Landell har lagt flera andra böcker på liknande litet lösa sätt, och det med gott resultat. Blandningen gör att vi kommer nära den mångfald omvärlden utgör. Så här, i stycken och som helt, som minnen och snabba impressioner, upplever vi den.

Den naturalhistoriska resan. Pär Eliasson, *Platsens blick. Vetenskapsakademien och den naturalhistoriska resan 1790-1840* är titeln på en avhandling i idéhistoria i Umeå nyåret 1999. Ett par inledande kapitel resonerar om resandets betydelse för vetenskapen och den speciella form av litteratur som den skapodemiken eller resehandledningen utgör. Linnés *Instructio peregrinatoris* är en av flera skrifter i genren, som med Eliassons avhandling får en välkommen introduktion i den svenska idéhistorien. En rad av Vetenskapsakademien stödda natural-

historiska resenärer behandlas i de följande kapitlen, Fahlberg i Västindien, Wahlenberg i Lappland (Gunnar Eriksson har i *Bröd och salt. Festskrift till Sven Gustavsson* nyligen behandlat Wahlenberg på resa i Karpaterna 1813) och Lars Levi Laestadius reseföretag. Olika resenärers naturalhistoriskt inventerade Nordenresor, Arwidsson i Jämtland, Myrin och Lindblom i Norge, vidare marklin, "självpågaren Mellerberg" (som undertecknad gärna skulle vilja återkomma till i annat sammanhang) och den store Sven Nilssons resor liksom Bengt Fredrik Fries insamlingsarbete. Som synes en rik uppsättning av delvis av forskningen ganska bortglömda gestalter vilka tillsammans vittnar om Vetenskapssocietätens betydelse för att skapa en stark svensk naturforskning. Med tanke på de möjligheter Eliassons tema innehåller borde hans avhandling, kanske efter en del justeringar, göras tillgänglig för en bredare läsekrets. Våra institutionstryck är inte avsedda att nå utanför en snäv krets och gör det inte heller, tyvärr.

Dagboken över Linnés resa på Öland utgiven efter handskriften av Sigurd Fries under medverkan av tolv studerande vid Institutionen för svenska vid Umeå universitet 1971 har nu // 1998 utkommit i institutionens serie *Nordsvenska* nr 9. Den är bara tryckt i 300 exemplar så det gäller att försäkra sig om ett. Redan 1970 gav visserligen Bertil Gullander ut det mesta av texten i sin *Linné på Öland* men i moderniserad stavning och utan att återge texten i ett sammanhang. Den är här dessutom språkligt kommenterad i 1186 noter. Vi vill här också hänvisa till utgivarens artikel "Linnés resedagböcker", som utkom ännu tidigare, nämligen i denna årsbok av år 1966. Bakom denna utgåva finns alltså en lång och betryggande förtrogenhet.

Spanien och Linné. En föreläsningsserie vid Villaneuva Pavilion i Real Jardín Botánico i Madrid i juni 1998 föranledd av utställningen *Biodiversidad de Linné hasta nuestras días* upptog föredrag av Enrique Martínez Ruiz, Miguel Angel Puig-Samper Mulero, Alan Cox, Gunnar Broberg, Joaquín Fernández Pérez, Tomas Anfält, Staffan Müller-Wille, Maria Teresia Tellería och Francisco Díaz Pineda. Den som skriver detta hade oturen att tala samma kväll som Spanien spelade en ödesmatch i fotbolls-VM – vilken förlorades. Intresset för Linné och hans spanska förbindelser tydde ändå på att naturen liksom historien kan trösta och förmana. I tryck föreligger dessa föredrag i en version på spanska och en på engelska, den senare med titeln *Carl Linnaeus and Enlightened Science in Spain* (Fundacion Berndt Wistedt 1999). Av särskilt intresse är Pérez' fylliga presentation av José Celestino Mutis, Linnés främste spanske lärjunge och central i den spanska botanikhistorien.

I nyttans namn. Erland Moralds lic- avhandling i idéhistoria i Umeå, *I Mötet mellan jordbruk och kemi. Agrikulturens framväxt på Lantbrukakademiens Experimentalfält 1850—1907* (Kungl Skogs. och Lantbruksakademien, Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 21, 1998) ankyter till – om man så vill – den linneanska nyttovetenskapen. Nyttig är också denna skrift.

Magnus von Wrights dagbok den andra delen (Svenska litteratursällskapet i Finland, Atlantis) omfattande åren 1835-1840 och den tredje delen för åren 1841- har nu kommit (om den första se förra årgången av SLÅ) Vi hoppas att läsarna hittar fram till dessa volymer som kommer att bli klassiker i den svenska naturalhistoriens historia. Mer svåråtkomlig är en artikel av Georg Henrik von Wright, den berömde filosofen och ättlingen, i *Hufvudstadsbladet* 31 oktober 1999, som berättar om familjetraditioner och som vill förankra de konstnärliga bröderna i en hantverkslinje som hörde till den tidens både nödvändiga och glädjerika sysslor på de finska godsens. På Haminanlax förenades denna yxans och snickrandets tradition med den linneanska och resultatet blev fåglar och fiskar och blomster förfärdigade av människohand fast man knappt tror det.

Enkel resa till Orinoco. *La Comisión Naturalista de Löfving en la Expedición de Límites al Orinoco* (Red Pilar de San Pío Aladrén, Real Jardín Botánico, Madrid 1998) offers a handsome volume treating the life and accomplishments of the Linnean pupil, who died in Venezuela 1756. Chapters on the Linnean period and the results of expedition is followed by a catalogue on pictures on plants and animals as well as some ethnographical illustrations. Introductions about Linnaeus ("Dios creó; Linneo puso orden") and his apostles seem correct. An extensive catalogue about the manuscripts is helpful for the historical scholar. Too bad that this splendid volume was not published in English. – Löfving's small library, among other things, is registered in Daniel de Barandiarán "Testamentaria de Pehr Loeffling" (80 sid) in the Venezuelan periodical *Paramillo* 16/ 1997. This newly found inventory must be of general interest for understanding the conditions of the travelling Linneans. Löfving brought with him a good collection of natural history reference books, many written by his master in Uppsala, but also a copy of Ovid's works, perhaps in order to understand the marvelous metamorphoses of nature in the new world.

Drawing from Nature var titeln på en konferens vid British Museum (natural history) i april 1999. Man kan säga att den var en uppföljare på det symposium som anordnades vid Konstvetenskap i Uppsala med Allan Ellenius som

initiativtagare för ett antal år sedan. Key note speech gavs av Martin Kemp med reverenser bl a för D'Arcy Wentworth Thompsons märkliga arbete *On Growth and Form*. Uppmärksammas bland dryga tjoget föredrag var också t. ex. geologihistorikern Martin Rudwicks diskussion om George Cuviers förhållande till illustrationen. Deltagarantalet och deras geografiska och åldersmässiga spridning utgjorde ett tecken för att ämnet tilldrar sig uppmärksamhet, inte bara från arkivarier och bibliotekarier utan också från konstvetare och vetenskaps-historiker. Arrangör var det synbarligen något tautologiska och mycket anrika Society for the History of Natural History.

Taxonomins grunder i tysk avhandling. *Botanik und Weltweiser Handel. Zur Begründung eines Natürlischen Systems der Pflanzen durch Carl von Linné (1707–78)* VWB Berlin 1999 (351 s) är en lärd och inträngande studie av klassisk art med mycket latin och en hel del kunskapssteori skriven av Staffan Müller-Wille. Särskilt ansluter Müller-Will till de teman som James M Larson behandlade i sin avhandling från 1971 och till de frågor som Michel Foucault ställer i sin klassiska (möjligen i Uppsala koncipierade) *Les mots et les choses*. Müller-Willes framställning är både tesdrivande och intrikat och det finns anledning att återkomma till den med större utförlighet. Titeln ”Weltweiser Handel” antyder den betydelse författaren lägger till historisk-sociologiska förklaringar. Han prövar analogier mellan forskningspraxis och varuproduktion och hänvisar till Alfred Sohn-Rethels tes från 1985 enligt vilken ”die Warenform einer gegebenen Gesellschaftsformation sich in ihren Denkformen widerspiegelt” – varemot Müller-Wille emellertid för detta fall reser en rad invändningar. Avhandlingens saknar alltså inte utgångspunkter i den sociologi-institution vid universitetet i Bielefeld där den framlagts. Stellenindex, Wortindex med mera förhöjer värdet av en undersökning på hög ambitionsnivå och av större djup än vad som kan antydast här.

Duvans kutter. Den kulturhistoriska litteraturen om naturen ökar snabbt i omfattning. En rad djur får sålunda sin historia skriven. Ett sådant arbete är *Die Taube. Vom heiligen Vögel der Liebesgöttin zur Strassentaube* (Schwabe, Basel 1999) skriven av biologen Daniel Haag-Wackernagel. Arbetet är fint och rikt illustrerat med 312 väl valda omväxlande bilder, många i färg, från en rad olika fält i historien. Duvans rykte har förändrats från att vara fredsängel och kärleks-symbol till att uppfattas mest som en orsak till föroreningar i våra storstäder. Här finns alltså en historia att berätta alltifrån Noak och framåt. Duvan har varit kärlekens budbärare liksom nyttig postiljon i största allmänhet. Duvskjutandet

i form av lerduva har rentav blivit olympisk tävlingsgren. Att duvorna också förekommer vid spelens invigning som obligatorisk fredssymbol kan alltså verka en aning ironiskt. För svenskt vidkommande kunde vi nämna en rad inslag: Linnés namngivning, idag mindre gångbar romantisk poesi, duvan Paloma i Körsbärsdalen, den fredens budbärare som blir förrädaren Jussis offer, även Kristina från Duvemåla, vars namn bär något av den längtans poesi som gör sig så väl i sång. Haag-Wackernagels exemplifiering går i en annan geog-rafisk riktning men är likafullt mycket omfattande. Avsnitten om orientalisk, grekisk-romersk och medeltida duvlore imponerar. Som ofta i den här typen av böcker ligger en svårighet i att texten blir ett antal notiser. Men just mängden uppgifter gör att tematiseringen till sist framträder. Mångfalden övertygar om att historien inte bara är en tillfälligt hopsatt uppräkningsbok. Duvan, det visar denna bok, är inte bara en föraktlig tiggerska på ett novembergrått torg.

Linnés landskap. Lars-Ola Borglid, länge vid TV, har återvänt till sin uppväxts Småland. I boken *Linnés landsskap* (Prisma 1999) går han längre än vad man tidigare gjort för att förstå Linnés barndomslandskap i Råshult och trakterna däromkring. Han tar sin utgångspunkt i ett tal som hölls på Smålands nation 1749 av studenten Magnus Elgh om Smålands åkerbruk och följer sedan vidare enligt en rikt varierad disposition olika debatter om skogsplantering, om svedjande, om merkantilism etc. Ämnesväven är intesseväckande men man saknar illustrationer – med gamla kartor, med illustrationer där någon detalj hade kunnat förstoras, med fotografier från igår och i dag, med skisser på redskap och hur de fungerade. Av någon anledning saknas detta, om förlaget uppfattade det som för dyrt eller av något annat skäl, i vilket fall är det en brist, alldeles särskilt som Borglids text ibland nästan hänvisar till illustrationer. Hans text är också något svåröverskådlig beroende på mängden citat och uppsplittringen i småstycken. Boken uppnår därmed inte riktigt sitt mål att komma nära inte bara det förflutna utan också dagens och framtidens Småland. Den slutar med en intervju med författaren Gunnar E Sandgren, som skrivit ett teaterstycke om Linné och som vill visa oss en annan Linné än den fromme och snälle blomsterkungen.

Den svenska jorden. Två volymer har när detta skrivs utkommit av *Det svenska jordbrukets historia*. Den första som omfattar perioden 4000 f Kr till 1000 e Kr är skriven av tre författare, Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen och Mats Widgren, Den andra betecknad "Jordbruket under feodalismen" av seriens redaktör Janken Myrdal. En mängd upplysnings- och teman flätas samman, boskap, grödor och teknik, klimat, hushållning och mat, befolkningsförhållanden, ar-

betsfördelning och landskapets omvandling. Det mesta tyder på att det blir ett storverk. Man kan glädjas åt det rejält tilltagna utrymmet, den genomtänkta layouten och det fina utförandet. Texten är lärorik utan att vara docerande, akademisk utan att bli snårig. Jordbruket har varit Sveriges modernäring, det har format det landskap vi alla älskar och det finns närvarande i vår konst och litteratur. För Linné-intresserade har denna serie därtill sitt givna intresse; det var i ett jordbrukssverige som han verkade. Det finns all anledning att se fram emot nästa volym som just ska behandla 1700-talet. De därpå följande för oss fram till nutiden. En serie som denna är tankeväckande bara genom sitt långa tidsperspektiv. La longue duree är sällan använt i vetenskapshistorien, liksom historia underifrån, och borde tas mer på allvar. Det större greppet ger också möjlighet för en rad specialister att syntetisera sitt vetande. Popularisering har ibland en negativ klang för forskaren men det är ingen lätt sak. Popularisering är nämligen inte bara en kondensering av ett antal specialstudier utan genren tvingar också fram andra och större frågor.

William Turners Libellus de re herbaria novus från 1538 har ederats, översatts till engelska och kommenterats av Mats Rydén, Hans Helander och Kerstin Olsson (Skrifter utgivna av Kungl Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala nr 50 (1999)). Denna lilla skrift, bevarad i ett enda exemplar, är den första vetenskapliga framställningen av sitt ämne som utgivits i England. Arbetet, som inte ska förväxlas med Turners omfattande *Herbal* som utkom på 1550-talet, har sedan återutgivits ett par gånger. Turner, ännu knappt trettio år gammal, beskriver ca 175 växttaxa och anger ca 255 engelska växtnamn. Denna utgåva, 460 år efter den första, innehåller en facsimil, en komplett översättning och en omfattande kommentar. I all sin knapphet är det en personlig skrift, där framställningen gärna hålls i första person singularis. Bland annat därför hjälper den oss att i fantasin se engelska renässansmänniskor i ett behagligt landskap. Vi tackar för denna närkontakt med en förfluten blomstervärld.

Kvaliteter, krafter och ekonomi. *Qualitates vegetabilium, vires medicamentorum und oeconomicus usus plantarum* är den innehållsrika titeln på en avhandling framlagd i Braunschweig av Gerlinde Hövel (Braunschweiger Veröffentlichungen zur Geschichte der Pharmazie und der Naturwissenschaften Band 42 (1999)). På drygt trehundra sidor plus ganska omfattande Anhänge beskrivs och analyseras temat. Sexton avbildningar ingår i enkelt utförande. Boken nådde oss alldeles före pressläggningen och vore värd en noggrannare anmälan. Den är avsedd för specialisten, men en välkommen utredning av ett ämne som Linné ägnade stor

uppmärksamhet och som forskningen inte brytt sig lika mycket om. Från svenskt eller finlandssvenskt vidkommande kan ändå Gustaf Drakes och Otto Hjelts nu gamla men fortfarande användbara framställningar nämnas. Särskilt intressant är när det enkla nyttotänkandet ersätts av den svåra taxonomiska överkursen, dvs förhållandet mellan växternas "krafter" och deras "naturliga system", en fråga där tidigare forskning gärna velat se Linné som modernare än vad han var. Det är nog riktigt att som författarinnan inte berömma Linné som någon föregångare till senare tiders kemotaxonomi. Beläggen för en aktiv insats saknas.

Pelorian's gåta. I *Nature* 9 sept 1999 skriver Pilar Cubas, Coral Vincent och Enrico Cohen om Linnés Peloria-fall, alltså den naturliga mutation som fick honom att tvivla på arternas konstans. Deras förklaring till "pelorismen" ligger i genen *Lcyc*, och dennas modifiering är ärftlig. I ämnet skrev Linné sin avhandling *De Peloria* (1744), senare har Tore Linnell i denna årsskrift (1954) behandlat det och Åke Gustafsson skrev i *Theor. Appl. Genet* 54 (1979).

Vetenskapen i provinsen (Atlantis 1999) av Jakob Christensson (denna årsskrifts delredaktör) uppmärksammar den ganska bortglömda roll som amatörer spelat i vetenskapens svenska historia. Christenssons studie undersöker särskilt godset Krapperup vid Kullen i norra Skåne och två generationer Gyllens-tierna där. Deras egen verksamhet bl a inom ichtyologin, deras samlande och de kontakter man knöt med Sven Nilsson i Lund, utgör ur flera aspekter grunden för den skånska naturalhistoriens framväxt under 1800-talet. I en annan studie tar Christensson upp linneanen och hovrättsrådet Gustaf Silfverstråle, som full av märkvärdiga infall också konstruerade en sorts vattenskidor. Denna historia lider ingen brist på roande detaljer vilket - om någon fortfarande tvivlar - inte utesluter dess betydelse för solid vetenskap. Polemiskt kan man inom historieskrivningen tala om en fixering vid Stockholm och universitetsvärlden som väsentligt bör vidgas.

Svensk etnobiologi. Vi hoppas att läsekretsen har observerat den framstöt som görs för svensk etnobiologisk forskning genom den skriftserie *Studia ethnobiologica* (Swedish Biodiversity Centre, S-75007 Uppsala) och de olika uppsatser som publicerats bl a i *Fauna och Flora* (1998:4). Särskilt kan pekas på nummer 5: Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunons *Människorna, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige. Kort projektpresentation och författarhandledning* (1999). Alla av äldre svensk naturalhistoria intresserade hittar något användbart i denna litteraturgenomgång. Mer är på väg, ämnet är utomordentligt rikt.

Dansk etnobiologi står stark genom V.J. Bröndegaards stora serie om *Folk og Flora* (tre vol), *Folk og Fauna* (3 vol) och *Folk og Fae* (2 vol) alla utgivna på Rosenkilde og Bagger och numera med klassikerstatus. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck satsar på en liknande svit av Mads Lidegaard, som inledde med *Danske sten fra sagn og tro* vilken följts av *Danske traer fra sagn og tro* (1996). Om någon tycker att ämnet verkar begränsat så räcker en enkel uppräknings ur innehållsförteckningen för att visa motsatsen: "Den heliga natur, Traets vaesener, Trae og skaebne, Traer og livskraft, Traer og helse, Sagntraer, Ulykkestraer, Tingtraer og majtraer, Historiske traer" osv. Ämnet kan sedan spaltas upp efter de olika trädslagen och efter individuella träd ute i den danska geografien. Det senare är kopplat till detaljerade kartor så att den som så önskar kan resa till respektive träd. Illustreringen är ojämn och blandar konst (Bror Hjorts fina målning midsommarfesten med träden som raka livskraftssymboler känns föga dansk), fotografier och teckningar. De senare känns för bleka. I *Danske Høje fra sagn og tro* (1998) är uppläggnings densamma men illustreringen, också denna gång av Jette Jørgensen, har nu en övertygande burlesk kraft. Arkeologi, landskapshistoria, naturhistoria blandas i dessa böcker om den ännu icke (med Max Webers term) "avförtrollade" gamla världen. Naturligtvis frågar vi oss – och hittills visavi Centre for biodiversity (se ovan) ganska njugga anslagsmyndigheter – när får vi se en motsvarande svensk inventering?

Gunnar Broberg

Fortsatt rustning av Linnémuseet. I föregående årsskrift, SLÅ 1996—97, redogjordes för den då påbörjade rustningen av Linnémuseet. Glädjande nog har rustningen kunnat fortsätta och kommer att fortsätta i den takt som ekonomi och andra resurser tillåter. Under 1998 och 1999 har en rad åtgärder kunnat genomföras, några av åtgärderna är gjorda i nära samarbete med Statens fastighetsverk, som förvaltar huset. Det fortsatta samarbetet med arkitekt Anna Sandberg, Henrik Hellbergs möbelsnickeri och belysningsspecialisten Ljusdesign har resulterat i bland annat ändamålsenliga magasinskåp och en helt nyinredd textilkammare.

Således kunde Linnémuseet under 1998 ta i bruk ett grundligt reparerat magasin med ny belysning och funktionella skåp anpassade för hur museets olika föremålsgrupper bör förvaras. I magasinet finns också en arbetsplats för intendenten.

Under försommaren 1999 öppnades en ny permanent textilutställning med montrar där arkitekten låter textilierna komma till sin fulla rätt. Linnémuseet

äger en anmärkningsvärt rik samling av textilier speglande både vardag och fest i det linneanska hemmet. Textilierna daterar sig från rokokoko och gustaviansk tid, det vill säga perioden från omkring 1740 till fru Linné dödsår 1806. I utställningen kan ses bland annat Carl von Linnés rikt broderade vita väst, en av döttrarnas brudklänning av högklassigt blommönstrat rokokosiden, skuren enligt tidens mode som en "robe à la Francaise", flera exempel på dräktsiden, bland annat av kinesisk sidendamast, fragment av handmålade kinesiska sidengardiner och rutiga taft- respektive linnegardiner, sticksömstücken av siden och mönstertryckt kattun, praktfulla borddukar och servetter av linnendamast och enklare bordslinne av hemvävd linnedräll, märkta och numrerade lakan, fru Linnés knyppeledyna och mycket mera.

Av textilsamlingens många föremål hade flertalet konserverats tidigare, ytterligare några textilier behövde nu konserveras för att kunna ställas ut. Arbetet utfördes nu som tidigare av Riksantikvarieämbetets textilkonservering. Ett stort och mycket angeläget konserveringsarbete av museets silver och andra metallföremål åtog sig metallkonservator Elin Törnquist, nypensionerad konservator från Stockholms slott och Kungliga Husgerådskammaren, att genomföra under 1998. Så skedde också.

Beträffande Fastighetsverkets arbete med byggnaden kan rapporteras att man noggrant följer alla sprickbildningar och andra akuta problem. Vintern 1999 konstaterades mögel under salsgolvet, som omedelbart måste rivas upp och saneras. Liknande åtgärder vidtogs med köksgolvet för några år sedan. Vidare kan nämnas att Fastighetsverket nu projekterar en restaurering av ytterligare några rum, så till exempel fru Linnés förmak.

Inger Estham

En nyförvärvad rokokospegel i Linnémuseet. Svenska Linnésällskapet har under försommaren kunnat förvärva en förgylld rokokospegel från det linneanska hemmet, inköpt från fru Anna-Greta Svensson. Fru Svensson är ättling till Sara Lisa och Carl von Linné genom parets äldsta dotter Lisa Stina, gift Bergencrantz. Spegeln har av specialister på Nordiska museet daterats till 1740-talet. Den finns nu på plats i Linnémuseet.

Inger Estham

The passion of wonder. *Wonders and the Order of Nature* 1150-1750 by Lorraine Daston and Katherine Park, New York: Zone Books, 1998. 511 pp. In 1616, the Paduan professor of medicine, Fortunio Liceti, announced in his

treatise *De monstrorum natura...* that there was “nothing under the sun more rare and wondrous than monsters.” He considered them a “convergence of both Nature and Art” since nature had contrived a new amazing form out of defect materials. The marvel that Liceti and many intellectuals with him expressed over monsters and other extraordinary phenomena was, according to Lorraine Daston and Katharine Park, the delightful marvel of the connoisseur.

Today wonder is in disesteem. It is associated with ignorance and most inconvenient to express in learned societies. Daston and Park trace the history of wonder and wonders, both as passion as well as objects of elite culture. They focus particularly on the role of marvels in scientific inquiry, their positioning from periphery in the Middle Ages to a brief but central place in the seventeenth century and then back again to the margins. The aim of the authors is twofold: to historicize the passion of wonder and from the standpoint of wonders historicize the order of nature. It is an ambitious task. Their theme embraces natural history, theology, aesthetics, voyages of discovery etc.

Daston and Park dismiss a linear evolution of attitudes towards wonder and its objects. The history of marvels can neither be explained as part of a progress towards naturalisation, nor as subject to a movement towards secularisation. They point out that naturalisation of marvels had its advocates even among medieval writers. While princes and priests paid great attention to wonders and took pleasure of the emotions they inspired, medieval natural philosophers considered wonder rather a foolish expression and aberrations of nature irrelevant to their studies of types. Their interest of wonder was later awoken by the multitude of oddities due to the voyages of discovery. Apocalyptic atmosphere, religious and civil wars, further centred the attention on marvels. The authors assign the latter half of the seventeenth-century as the culminating era of wonders in natural philosophy. Strange facts became central to the empiricism of the early scientific academies. Simultaneously a general dismissal of wonders emerged. Theologians, physicians and philosophers joined in debunking them. Puzzling enough, the same period contained both the culmination and downfall of wonders.

Instead of relating marvels to the process towards naturalisation, Daston and Park have chosen to explain the history of wonder from the standpoint of emotional shifts. The method is most evident in their case study of monsters. It is organised around three different feelings: horror, pleasure and repugnance. The kind of emotional reaction was in turn connected to the political and religious stability in the region where the monster was born. The first two responses had coexisted since antiquity while the third emerged at the end of the

sixteenth century and came to dominate among intellectuals by the early eighteenth century. Daston and Park explain the unison repugnance of monsters among the elite with new aesthetic, metaphysical and political norms. New moral of utility diminished the role of monsters in natural philosophy and since they had been overused in religious propaganda, even theologians rejected them as divine signs. Ultimately monsters and marvels became a question of bad taste.

The authors have further situated wonder in the context of power and elitism. The wonder of Liceti, was the distinct feeling of the erudite in recognition of nature's ingenuity, thus separated from the simple wonder of the vulgar. A function of the collections of marvels was to transfer the emotion of wonder from object to owner. Given this relation between wonder and prestige, it is pity that the authors do not mention the prodigies (monsters, comets etc.) surrounding the persons of royal and ruling families.

Wonders and the order of nature 1150-1750 is a well-written and complex work, containing several subthemes like the meeting of east and west and the history of automata. It is also generous with illustrations. The acid-green cover of two court monsters incites great curiosity to know its content.

Shirley Näslund

Verksamhetsberättelse 1997

Svenska Linné-sällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: Vårsammankomst med årsmöte ägde rum lördagen den 17 maj 1997 på Brösarps gästgiveri i samband med sällskapets exkursion i Skåne. Ett trettiootal medlemmar hade inställt sig. Höstsammankomsten ägde rum den 18 november i Uppsala universitets nyinrättade universitetsmuseum i Gustavianum, vilket efter förhandlingarna visades för de trettiofem närvarande medlemmarna.

Styrelsen har sammanträtt den 15 april och 11 november. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret Bengt Jonsell (ordf.), Eva Willén, Lars Jonasson Karin Martinsson (från den 12 december), Kåre Bremer, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson (till den 18 november), Eva Nyström (från den 19 november), Inger Estham, Nils-Erik Landell, Örjan Nilsson, Bertil Nordenstam, Roland Moberg, Lars Wallin (till den 18 november), Karl Fredga (från den 19 november) samt Tomas Anfält.

Intendent på Linné-museet: Pia Michélsen. Linné-museet har hållit öppet från maj till och med september.

Museiutskott bestående av Bengt Jonsell, Inger Estham, Eva Willén samt Pia Michélsen. Inventeringsarbetet har under året fortsatt liksom omdisponeringen av museilokalerna. Museet besöktes under året av 3009 personer varav 1127 var utlänningar. Sällskapets lokaler i hotell Linné skadades genom översvämning i augusti varvid viss utrustning förstördes.

Sällskapet har utdelat 75 000 kr ur Linné-fonden till projekt projekt.

Utgivningen av Linné-korrespondensen har även under 1997 administrerats och letts av Svenska Linné-sällskapet. I styrgruppen har följande personer ingått: Projektledare Bengt Jonsell, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Gina Douglas (Linnean Society of London), Ulla Kölving (Voltaire Foundation, Oxford) samt Tomas Anfält. Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Lars Jonasson. I redaktionen har Tomas Anfält haft huvudansvaret. Övriga redaktörer har varit: Ann-Mari Jönsson, Eva Nyström och Toon van Houdt (Leuven, Belgien), Kris Delcroix (Leuven). Under verksamhetsåret har brevprojektet framför allt ägnas åt Linné-korrespondensen mellan år 1728-1740.

Linné-sällskapet deltog med egen monter i Bokmässan i Göteborg i oktober. Sällskapet representerades där av Tomas Anfält med assistans av Ann Mari Jönsson och Eva Nyström.

Sällskapet har svarat för vandringar på Linnéstigarna ledda av Gunnar Eriksson och Karin Martinsson. Linné-sällskapet deltog i Linnéveckan i Uppsala i augusti.

Antalet medlemmar var vid verksamhetsårets slut 550.

Bengt Jonsell

Tomas Anfält

Verksamhetsberättelse 1998

Svenska Linné-sällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: Vår-sammankomsten med årsmöte ägde rum den 6 juni på Linnés Hammarby. Professor Paul Cox höll ett anförande om etnobotaniska aspekter på Linnés resa i Lappland 1732. Ett trettiotal medlemmar hade inställt sig. Höstsammankomsten hölls den 1 december på Medicinhistoriska museet vid Karolinska sjukhuset. Vid detta möte valdes en ny ordförande i sällskapet, professor Carl-Olof Jacobson. Bengt Jonsell tackades varmt för trettons års ordförandeskap i Svenska Linné-sällskapet.

Sällskapet arrangerade en utfärd till Ängsö slott den 10 augusti under Eva Willéns ledning. Guider var Katarina Piper och Åke Nisbeth.

Styrelsen har sammanträtt den 15 april och 19 oktober. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret Bengt Jonsell (ordf.), Eva Willén, Lars Jonasson, Karin Martinsson, Kåre Bremer, Gunnar Broberg, Eva Nyström, Inger Estham, Nils-Erik Landell, Örjan Nilsson, Bertil Nordenstam, Roland Moberg, Karl Fredga samt Tomas Anfält.

Linné-museet: Intendentsstjänsten har under året uppehållits av Pia Michélsen. Museet har hållit öppet från maj till och med september. Museiutskottet har bestått av Bengt Jonsell, Inger Estham, Eva Willén samt Pia Michélsen. Inventeringsarbetet har under året fortsatt liksom omdisponeringen av museilokalerna. Museet besöktes under året av 4141 personer varav 1373 var utlänningar.

Linné-fonden: Sällskapet har utdelat 100 000 kr ur Linné-fonden.

Linné-korrespondensen: Utgivningen av Linné-korrespondensen har även under 1998 administrerats och letts av Svenska Linné-sällskapet. I styrgruppen har följande personer ingått: Bengt Jonsell, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Gina Douglas (Linnean Society of London), Ulla Kölving (Centre international d'étude du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire) samt Tomas Anfält. Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Lars Jonasson. I redaktionen har Tomas Anfält haft huvudansvaret. Övriga redaktörer har varit: Ann-Mari Jönsson, Eva Nyström och lektorerna Johnny Strand, Leif Feltenius och Brita Larsson. Under verksamhetsåret har brevprojektet framför allt ägnats åt korrespondensen mellan år 1728-1740.

Linné-sällskapet deltog med egen monter i Bokmässan i Göteborg i oktober. Sällskapet representerades där av Tomas Anfält med assistans av Ann Mari Jönson och Eva Nyström, Nils Erik Landell och Pia Michelsen.

Sällskapet har svarat för vandringar på Linné-stigarna ledda av Gunnar Eriksson och Karin Martinsson. Linné-sällskapet deltog i Linnéveckan i Uppsala i augusti.

Antalet medlemmar var vid verksamhetsårets slut cirka 550.

Bengt Jonsell

Tomas Anfält

Carl-Olof Jacobson ny ordförande

Bengt Jonsell, som även är professor Bergianus, har varit ordförande under en lång rad år och en tid under vilken mycket har hänt i Linnésällskapet: en stark upprustning av museet, sjösättningen av *The Linnean Correspondence*, en rad mycket uppskattade utfärder i provinserna, stipendieverksamhet, ekonomisk förstärkning. Bengt har ett eget linneanskt författarskap, bottnande i sin egen sakkunskap men också i ett genuint historiskt intresse. Ofta har han t ex synts på *Carolina rediviva* fördjupad i handskrifter rörande den äldre botaniken. Bengt Jonsell har varit ovärderlig för Linnésällskapet. Han efterträds av professor Carl-Olof Jacobson, Vetenskapsakademiens tidigare sekreterare, tillika professor i zoologi vid Uppsala Universitet och med ett förflutet i Linnésällskapets styrelse. Ett varmt tack till Bengt Jonsell och ett lika varmt välkommen till Carl-Olof Jakobson!

Svenska Linnésällskapetets styrelse 1999

Ordförande

Carl-Olof Jacobson
Norra Rudbecksgatan 13
752 36 Uppsala
018-50 11 23(bost.), 018-501124 (fax)
018-471 26 60 (arb.)
carl-olof.jacobson@devbiol.uu.se
1999

V. ordförande

Doc. Eva Willén
Slagrutevägen 4
756 47 Uppsala 018-30 27 47 (bost.), 018-67 31 14 (tj.).
Fax. 018-67 31 56
Eva.willen@ma.slu.se
1999

Sekreterare

BibliotekarieTomas Anfält
Bandyvägen 4
741 30 Knivsta
Tel 018-380904
Fax 018-380236
Mobiltel. 070-7176955
e-mail Tomas.Anfalt@ub.uu.se
1999-2001

Skattnästare

Bankdir. Lars Jonasson
Morkullevägen 51 B
756 52 Uppsala
018-32 13 67 (bost.) 08-614 74 68 (tj.)
Fax. 08-614 94 80 samt priv.nr Mobiltel. 070-631 65 15
lars.jonasson@nb.se
1997-1999

Redaktör

Prof. Gunnar Broberg
Lilla Algatan 3
223 50 Lund
046-15 13 98 (bost), 046-222 75 89 (tj.)

Fax . 046-22244 24
Gunnar.Broberg@kult.lu.se
1999-2001

Prefekt för Linnémuseet
Avd.dir Inger Estham
Torsgatan 2
753 15 Uppsala
018-51 50 15 (bost.)
1998-2000

Övriga ledamöter
Prof. Kåre Bremer
Sveaplan 4
752 36 Uppsala
018-50 73 19 (bost.)
018-471 27 78 (arb.)
Kare.Bremer@systbot.uu.se
Utsedd av Uppsala universitets konsistorium

Fil.kand Eva Nyström
Bäverns gr. 18 B
753 19 Uppsala
Tel. 018-711110
eva.nystrom@idehist.uu.se
1998-2000

Överläkare Nils-Erik Landell
Pokalvägen 5
11740 Stockholm
08-84 23 62 (bost.) 08-658 42 49 (tj.)
landell@algonet.se
Suppl. 1999-2001

FD Karin Martinsson
Norrländsg. 36 C
752 29 Uppsala
018- 550459 (bost.), 018-4712874 (arb.)
e-mail: Karin.Martinsson@botan.uu.se
1997-1999

Doc. Roland Moberg
Banérgatan 14A,
752 37 Uppsala

018-50 89 95 (bost.), 018 471 27 91 (tj.)
Fax. 018/471 2794
roland.moberg@fyto.uu.se
1999-2001

Docent Örjan Nilsson
Bellmansgat. 166
754 26 Uppsala
018-26 07 13 (bost.), 018- 471 28 30 (tj.)
1997-1999

Bertil Nordenstam
Krutvägen 4
19155 Sollentuna
08-35 56 69 (bost.) 08-666 41 48 (tj.)
Bertil.Nordenstam@nrm.se
1998-2000

Prof. Karl Fredga
Skogsmyrsv. 7
756 45 Uppsala
018-301802 (bost.) 018. 67 13 20 (tj.),
Fax. 018-67 27 05
Karl.Fredga@genetik.uu.se
Suppl 1998-2000

Intendent för Linnémuseet
Eva Björn
Tel. 018-13 65 40
eva.bjorn@linnaeus.uu.se

Administratör, register, bokförsäljning
Marie Ericson
Morkullevägen 51 B
756 52 Uppsala
Tel./fax 018-321367
Mobiltel. 070-3147407

Linnemuseet
Svartbäcksgatan 27
Tel. 018-13 65 40. Fax 018-12 65 47
Öppettider: Juni-aug tis-sön 12-16. Dessutom öppet enskilda helger i maj och september 12 16. Avgift: 20 kr vuxen, barn gratis inträde tillsammans med vuxen (max 15 år). Gruppvisningar: 500 kr + inträde (ca 45 min) alternativt 250

kr + inträde (ca 20 min). Skolklasser 250 kr. Inträde för skolklasser under öppetid: 6 kr/barn. Annan verksamhet där intendenten deltar: 250 kr/tim.

Museiutskottet

Inger Estham, Carl-Olof Jacobson, Eva Björn, Eva Willén

Valnämnd

Doc. Per Sörbom , Sveriges ambassad, London

Karin Martinsson (se ovan)

Prof. Bo Fernholm. 08-666 41 10

Revisorer

Bankkamrer Jan-Olov Sandberg, 018-39 17 35 (bost.)

Doc Mats Thulin, 018 46 33 07 (bost.)

Revisorssuppleanter

Doc. Anders Nilsson, 018-30 01 01 (bost.),

FD Börge Pettersson 018-20 48 95 (bost.)

Linnéträdgården

Linnégatan 6

753 32 Uppsala

Tel. 018- 10 94 90

Linnés Hammarby

755 90 Uppsala

Kristofer de Korostensky

018-32 60 94

Svenska Linnésällskapets adress:

Box 1530

751 45 Uppsala

Postgiro 55 18 55-0

Bankgiro 626-1169

Organisationsnummer 81 76 00-4409

Medlemsavgift 1999 är

100:- för vanlig medlem

50:- för familjemedlem

150:- för medlem bosatt utomlands

2000:- för ständig medlem (ej juridiska personer)

SVENSKA LINNÉSÄLLSKAPETS ÅRSSKRIFT

1998–1999

INGVAR SVANBERG, Väderfiskar. Folkliga barometrar i Norden	7
JAKOB CHRISTENSSON, Olof Abraham Robsahm. Läkare, linnean och badentusiast	27
L.C. ROOKMAAKER, Specimens of rhinoceros in European collections before 1778	59
ARNE JÖNSSON, En främling i det svenska landskapet. Om en Agave americana i Uppland på stormaktstiden.	81
LINNÉ I SKÅNE	95
NIKLAS TÖRNLUND, Carl Linnaei SCANIA FUTURA	95
Resa kring skånska landsbygden	101
<i>Smärre meddelanden</i>	105
KERSTIN LINDBLOM, Drabanten Slichert i Nemesis Divina	105
GUNNAR BROBERG, Diverse notiser och meddelanden	107
INGER ESTHAM, Fortsatt rustning av Linnémuseet	117
SHIRLEY NÄSLUND, The passion of wonder	118
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	121
TOMAS ANFÄLT, Verksamhetsberättelse för 1997, 1998	121
Carl-Olof Jakobson ny ordföranden	123
Svenska Linnésällskapets styrelse 1999	124